

TARTALOM

MEGEMLÉKEZÉS	
<i>Gálosi György</i> ■ Búcsú Nyitrai Józseftől	54
A SZERKESZTŐSÉG LEVELESLÁDÁJÁBÓL	
<i>Berényi Mihály, Fazekas Tamás, Gaál Csaba, Hajtman Béla, Mészáros Ágnes</i>	55
TANULMÁNYOK	
<i>Kapronczay Katalin</i> ■ Nyulas Ferenc erdélyi főorvos érdemei a szakmai nyelvújítás területén	59
<i>Keszler Borbála</i> ■ Nyelvtörténeti adatok csap, kérő	63
<i>Bősze Péter – Laczkó Krisztina</i> ■ Még egyszer az orvosi főnévi szakszavak alkalmi (mellérendelő) kapcsolatának írásáról	66
<i>Győry Hedvig</i> ■ Gyógyszerkészítési eljárások az ókori Egyiptomban 2. rész	70
MORZSÁK	
<i>Berényi Mihály</i> ■ Az andrológia és a magyar nyelv	85
SZÖVEGCSISZOLÁS	
<i>Láng Miklós</i> ■ Tallózás a gyógyszerészi sajtóban	87
<i>Bősze Péter</i> ■ Angomagyos zagyvaságok	88
SZÓCSISZOLÁS	
<i>Hajtman Béla</i> ■ Gondolatok az igekötőkről	91
KÖNYVISMERTETÉS	
<i>Gaál Csaba</i> ■ Dohogjunk együtt a nyelvért Emlékezés Benyhe Jánosra – gondolatok az ő jegyében ...	93
<i>Berényi Mihály</i> ■ Hozzászólás Gaál Csaba: Dohogjunk együtt a nyelvért című közleményéhez	95



Gálosi György

Búcsú Nyitrai Józseftől

1941–2011



Megrendülve hallottuk a hírt, hogy rövid betegség után, tragikus hirtelenséggel elhunyt 2011. augusztus 25-én Nyitrai József a BME Szerves Kémiai és Technológiai Tanszékének ny. egyetemi tanára, a kémiai tudományok doktora, a hazai kémiaoktatás és -kutatás kiválósága.

Első nemzedéki értelmiségi volt, nagyon szegény családból, de szülei mindent megtettek a boldog élete érdekében. Kezdetektől kiváló eredménnyel végezte iskoláit. Az óbudai Árpád Gimnáziumban alakult ki érdeklődése a természettudományok, ezen belül a kémia iránt. Emellett sportolt, és zongorázni tanult, tanárai nagyon tehetségesnek tartották. A kitűnő érettségi után 1959-ben a BME Vegyészmérnöki Karán kezdte meg tanulmányait. Az egyetemi évek alatt tanulmányaira összpontosított, a zenetanulást feladta, de a zenének értő élvezete, a kultúra különböző ágai iránti érdeklődése egész életében megmaradt. Tudása és szorgalma szerénységgel párosult, és szívesen vett részt társai közösségi életében, vagy nyújtott segítséget, ha valaki kérte. Népköztársasági ösztöndíjas volt, és kitüntetéses oklevéllel végezte el az egyetemet.

Az oktatói pályán 1964-től 1967-ig tanársegéd, majd a PhD tudományos fokozat megszerzése után 1974-ig adjunktus, 1992-ig docens volt. 1993-ban nevezték ki egyetemi tanárnak, miután az előző évben megszerezte a kémiai tudományok doktora (DSc) tudományos fokozatot. Igényessége tudományos munkáját és oktatói tevékenységét egyaránt jellemezte. Hetvennél több közleménye jelent meg neves szakmai folyóiratokban; hazai és külföldi szakmai kongresszusokon és egyetemeken tartott előadásai, poszterei száma száz körül jár. A külföldi munkamegbeszéléseket, előadásokat német és angol nyelven tartotta. Az 1975/76-os tanévben Karlsruheban, Humboldt-ösztöndíjasként dolgozott.

Naprakész szakirodalmi tudású oktató volt, aki minden egyes előadására és vizsgáztatására készült, akitől még a vizsga során is tanulhatott az arra fogékony és érdemes hallgató. Nem véletlen, hogy a hallgatók szavazata alapján megkapta a Kiváló Oktató érmet, amelyre büszkébb volt, mint tíz más,

magas társadalmi elfogadottságú kitüntetésére. Oktatói munkája mellett részt vett a Vegyészmérnöki Kar szervezési, korszerűsítési és irányítási munkájában is. 1979 és 1985 között oktatási dékánhelyettes, 1986-tól 1990-ig az Egyetemi Tanács, 1990 és 2000 között a Kari Tanács tagja volt.

Főbb kutatási területei: heterociklusos vegyületek kémiája; N-heterociklusok fotokémiája, béta-laktámok kémiája. 1980 és 2006 között aktív tagja volt az MTA több munkabizottságának. Kiemelkedő volt a magyar kémiai nevezéktanért és helyesírásért végzett tevékenysége is. 1977-ben társszerzője volt a Kémiai elnevezés és helyesírás alapjai című könyvnek (Akadémiai Kiadó). 1998-ban jelent meg – az MKE kiadásában – a Nagy Józseffel együtt írt – könyve: Útmutató a szerves vegyületek IUPAC-nevezéktanához. 1992-től haláláig képviselte hazánkat az IUPAC Szerves Kémiai Nomenklátúra Bizottságában. Az IUPAC nevében prof. David Black főtitkár levélben fejezte ki részvétét, és méltatta kiemelkedő tevékenységét. Egyesületünkben hosszú időn át végzett aktív munkát. 1994 és 2003 között a Nemzetközi Kapcsolatok Bizottságának elnöke volt. Számos szerves kémiai tárgyú konferencián vett részt, tartott előadást, és szervezője volt nagy nemzetközi konferenciáknak is.

Büszke volt egész nagy családjára – feleségére, két lányára, vejeire, hat unokájára –, de szerény, csendes természetével ezt sosem hangoztatta. A gyászban osztozunk családjával, és emlékét megőrzi az egész vegyésztársadalom. Jóska, nyugodj békében.

Bősze Péter

Kedves Jóska! Minket a magyar orvosi nyelv hozott össze; a kémiai elnevezések ésszerű írásmódját tanítottad meg nekünk. Közös múltunk csupán néhány éves; ezért is nagyon hálás vagyok a sorsnak, mégis nagyon sajnálom, hogy csak tiszavirág-életű volt. Köszönöm, hogy közreműködtél a magyar orvosi nyelv oktatásában, sok száz orvostanhallgató tanításában, és hogy mindig segítéssel, kérdéseinkre azonnal és készséggel válaszoltál. Hálásak vagyunk A magyar orvosi nyelv tankönyvébe írt fejezetedért is. Emlékszem az előadásaid előtti-utáni beszélgetéseinkre; nagy tudású szerénységed lenyűgözött. Szerencsés vagyok, hogy megismerhettelek, nagyon hiányzol. Az Isten áldjon.

Berényi Mihály

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Kérdésem megértéséhez nagyon hasonló szerkezetű mondatokat idézek.

1. *E folyamatokhoz a pszichés, a neurogén, az endokrin és a vascularis rendszer funkcionális épsége szükséges.*
2. *A merevedési zavarok okait hormonális, vascularis, pszichogén, neurogen vagy kevert etiológiájú eltérések adják.*

Az elsőben az egyes számú alany (*rendszer*) jelzői előtt ott vannak a határozott névelők, míg a másodikban a többes számú alany (*eltérések*) jelzői előtt nincsenek. Tudjuk, hogy az elsőben több rendszerről van szó. Helyes mind a két mondat? Mikor legyen az ilyen felsorolásokban a jelzők előtt határozott névelő, és mikor nem? Ebben a szintén felsorolásokat tartalmazó idézetben nem fölöslegesek ezek a névelők: *Rendkívül sokoldalú érdeklődése és aktív tevékenysége a nyelvészeti, a matematikai, a csillagászati és a botanikai kutatások területére is kiterjedt.*

Laczkó Krisztina

VÁLASZ

A két kérdéses mondat mindegyike a maga szövegkörnyezetében teljesen megfelelő lehet. A magyar névelőhasználatot nem érdemes a szövegkörnyezetükből kiszakított mondatokban vizsgálni, hiszen a névelők alkalmazása elsősorban szövegtani meglapozottságú. Az első mondat esetében például a beszélő/író azt feltételezi, hogy a hallgató(k) számára egyértelműen ismertek a felsorolt rendszerek az elméjükben, vagy mert a szöveg korábbi részében már szó esett róluk, történt rájuk utalás, vagy mert a beszélő azt feltételezi a hallgatóságról, hogy megvan ezekről a rendszerekről és az összefüggéseikről az adott háttértudásuk, és így azokat „ismerként” tünteti fel. A második mondatban azonban egyértelműen mintegy „bevezeti” ezeket a fogalmakat, akár első említésként, és a névelő nélküli használat a felsorolt eltéréseket másképp „horgonyozza” le a szövegvilágban. A harmadik kérdéses mondatban sem kárhoztathatjuk a határozott névelők kitételét, mert ezzel a szerkesztéssel a felsorolás elemei külön, „hangsúlyos” lehorgonyozódást kapnak, azaz egyenként válnak a fogalmi jelentéstípusból valós példánnyá (mintegy „szétválasztódnak”). A névelők használata tehát alapvetően és nagymértékben annak a mondatnak a szövegbeli beágyazódottságától függenek, amelyben a mondat megjelenik, és összetett szövegtani szabályok működtetik (tehát például az, hogy hogyan szeretné a beszélő a hallgató figyelmét az adott tárgyra irányítani).

Berényi Mihály

MIT TAKARHAT AZ EMBERIESSÉG ELLENI TETT?

Az 1979-ben kiadott értelmező szótárunkban benne van az *emberiesség* szavunk, igaz, még értelmezés nélkül. A 2003-ban

megjelent Magyar értelmező kéziszótár már értelmezi is: *választékos, igényes stílusban használjuk, a jelentése: 'emberhez méltó, tisztességes magatartás'. A Nyelvművelő kéziszótár hasonlóan fogalmaz: 'emberhez méltó, tisztességes magatartás, viselkedés'. Mindezek alapján – szerintem – emberiesség elleni tettet követ el az a tisztességtelen személy, aki tökmaghéjat köpköd a metrón, aki vasárnap éjszaka üti be a szöveget a panellakása falába, vagy trágár dalokat üvöltöz.*

Újságokban, hírekben seregével látjuk, halljuk az ilyen címet, mondatokat:

- Az emberiesség elleni bűncselekmények.*
- Törvényjavaslat az emberiesség elleni bűncselekmények elévülhetetlenségéről.*
- Emberiesség elleni büntettel vádolnak több államfőt.*
- A népirtó vörös khmerek főideológusa ellen háborús és emberiesség elleni büntettek elkövetése a vád.*

Ha elfogadjuk, hogy aki emberies, az humánus vagy emberes, akkor az *emberiesség* = humánosság, emberségesség, tisztességes magatartás. Mit takarhatnak a sajtóbeli *emberiesség elleni* tettek, nyelvészeti értelmezésben a tisztességes magatartás elleni vétségek? Pusztán tisztességtelenséget?

Az ENSZ főtükára – magyar fordításban – *emberiesség elleni büntettnék* nevezte a nők elleni erőszakos cselekményeket. A lapokból megtudhatjuk, hogy a fegyvertelen civilek meggyilkolása szintén *emberiesség elleni büntény*, ahogy az emberek kínzása, a tüntetők éles töltényekkel lövése, ártatlanok tömegsírba ölése, lemészárlása vagy gázkamrába küldése is.

E szörnyű tettek elkövetői csak a tisztességes magatartás ellen vétének? A tömeggyilkosok, a népirtók, a háborús bűnösök csak tisztességtelenek? Nem inkább emberellenességgel, népellenességgel, emberiség elleni tettek elkövetésével vádolhatók? Netán a közéletet kullogva követő szótáraink hibásak?

Megint egy rossz szó, amely robbanásszerűen terjed. Bizonyára az angol *crimes against humanity* magyarra fordítói voltak pontatlanok. Ezek után nem rossz vicc, inkább butaság, ha a kétbalkezes operatőrt azzal sértegetik, hogy emberiesség elleni bűnököt követ el.

Tudom, hogy most már nem könnyű a helyes kifejezés megtalálása, másként gondolkodik a nyelvész, a magyar és a nemzetközi jogász, de érdekelné a szerkesztőség véleménye. Át kellene dolgozni a szótárainkat?

IRODALOM

A magyar nyelv értelmező szótára 1979. II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Magyar Értelmező Kéziszótár 2003. Második kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Grétsy László – Kemény Gábor 2005. *Nyelvművelő Kéziszótár*. Második kiadás. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Laczkó Krisztina

VÁLASZ

A kérdéses jelenség az úgynevezett paronímia körébe tartozik, azaz a hasonló alakú szavakhoz, amelyeknek ugyan eltér a jelentésük, de egymással valamilyen összefüggésbe is hozhatók. Ennek következtében a kis alakú és az ehhez kapcsolódó jelentésbeli eltérés az elmében összekeveredhet. Számátalan efféle keveredés adatolható: *egyelőre – egyenlőre, helység – helyiség, fáradtság – fáradság, gondtalan – gondatlan* stb. Kétségtelen, hogy az igényes megnyilatkozáshoz hozzátartozik az is, hogy ezeket a kifejezéseket a megfelelő formában alkalmazzuk. Az *emberiség – emberiség* (sőt: *emberség*) esetében a szótárak ellenében bonyolítja még a kérdést, hogy az *emberiség elleni büntetett* (valóban angol mintára) jogi szakkifejezéssé vált, méghozzá oly módon, hogy az *emberiség elleni büntettek* egyik csoportja (a népirtás büntette, a háborús büntettek és az erőszak büntette mellett). Vagyis alapvetően arról van szó, hogy egy szaknyelvi kifejezés került némileg ellentmondásba a köznyelvi megfelelőjével. Ha ezt a szempontot tartjuk szem előtt, akkor a szótárkészítőknek megfelelő adatolás, utánjárás, jelentésértelmezés után elképzelhető, hogy fel kell venniük egy szaknyelvi jelentést is a megfelelő szócikkbe. A magyar nagyszótárnak eddig az A és a B betűs kötete jelent meg. Készül a többi is (C, D, E), és meglátjuk, hogy a szótárkészítők a nagyszámú adat alapján hogyan fogják ezeknek a szavaknak a jelentéseit kidolgozni.

Berényi Mihály

SIR DENIS BROWNE (hozzávetőleg Barna Dénes úr)

Gaál professzor úr lapunk legutóbbi számában (2011/1: 2) azt írta: ő is hajlik arra, hogy falra hányt borsónak nevezze a magyar orvosi nyelvért serénykedők munkáját, de „mégis igyekszik nem lankadni”. Szavait buzdításnak tekintem, ezért sokadszor is szóvá teszem: az urológiában nincs *Denis–Browne-szerzőpáros*, így róluk elnevezett műtét sincs, jöllehet akadémiai doktori értekezésben mostanában is írtak róluk („Denis-Browne-féle műtét”).

Sir Denis Browne, noha Melbourne-ben született, az angol gyermeksebészet atyja, aki többek között az urológiában is maradandót alkotott. A húgycsóhasadék megoldására kifejlesztett eljárása hazánkban *Denis Browne-műtét* vagy *Denis Browne-féle műtét* néven terjedhetett el, pontosabban csak ott, ahol a helyesírásra is figyeltek. A Browne vezetéknevből egy másodpercen belül 47 milliót talált a Google. Ha ennyire gyakori, érdemes a keresztnevével együtt emlegetni ezt a kiváló orvost, természetesen kötőjel nélkül.

Fazekas Tamás

A CK-MB RÖVIDÍTÉS FELOLDÁSA

Élvezettel és árgus szemekkel olvastam a *Magyar Orvosi Nyelv* 2011. évi augusztusi számában közzétett közleménye-

ket, köztük Nagy Borbála *Az Orvosi Hetilap magyarított címeinek vizsgálata* című kitűnő tanulmányát (30–33). A cikk harmadik táblázatában a CK-MB rövidítés feloldása hibás („*creatinin kinase myoglobin*”). A tévedés magától értődően nem vethető a nyelvész szerző szemére, hiszen a nemzetközileg elfogadott, közsímet rövidítés helytelen feloldását a tőle vizsgált publikáció szerzői követték el, akik minden bizonnyal orvosok. A hiba azonban frappánsan rámutat az állandó és alkalmi rövidítések (Bősze 2004: 25–52), valamint a betű- és mozaikszavak (Fazekas 2007: 22) orvos-biológiai szakirodalomban egyre jobban terjedő alkalmazásának a veszélyeire. Az értelmezést megkönnyíti a dolgozat elején vagy végén fellelhető rövidítésjegyzék, amelyben táblázatba és lehetőleg betűrendbe szedve megtalálható a rövidítések, betű- vagy mozaikszavak feloldása (Bősze i. m.).

Nincs új a nap alatt! Már 1987-ben, egy Orvosi Hetilap szerkesztőségéhez elküldött levélben felhívtam a figyelmet arra, hogy a CK-MB rövidítésnek semmi köze a myoglobin nevű izomfehérjéhez, amelyet valóban gyakran Mb-ként rövidítenek (Fazekas 1987: 119). A kreatin-kináz (CK) / kreatin-foszfokináz (CPK; EC 2.7.3.2.) az adenosin-trifoszfát (ATP) + kreatin → adenosin-difoszfát (ADP) + kreatin-foszfát reakciót katalizáló dimerenzim, amelyet kétféle polipeptidlánc építhet fel. A „CK-MB” a kreatin-foszfokináz azon izoenzime, amely a vázizomzatra jellemző „M” (*muscle*) és az agyból izolálható „B” (*brain*) monomer hibrid dimerje. A vázizomrostokban főleg MM-dimer, az agyban BB-típus található. A CK-MB elsősorban a szívizomsejtek mitokondriumában mutatható ki. A nemritkán előforduló tévedés oka minden bizonnyal az, hogy a myoglobin (Mb) is úgynevezett kardiális „biomarker”: plazmakoncentrációjának növekedése a heveny szívizomkárosodás/infarktus nagyon korai és érzékeny mutatója, aspecifitása miatt (a myoglobin töménységét a vérben egyetlen intramuscularis injekció is emelheti) azonban széles körben nem terjedt el.

IRODALOM

Bősze Péter 2004. Tudományos közlemények írása, szerkesztése: útmutató a leendő szerzők és a közlemények olvasói számára. *Magyar Orvosi Nyelv* 4/1: 25–52.

Fazekas Tamás 1987. A CK-MB rövidítés értelmezéséről. *Orvosi Hetilap* 128: 119.

Fazekas Tamás 2007. Betűszó versus mozaikszó. *Orvostovábbképző Szemle* 14/3: 22.

Nagy Borbála 2011. Az Orvosi Hetilap magyarított címeinek vizsgálata. *Magyar Orvosi Nyelv* 11/1: 30–33.

Gaál Csaba

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Szégyellem is magam meg nem is. Igen, mert megátalkodott kritikai szemléletemet nem tudom visszatartani, de nem szégyellem magam, mert soraimból alkalmasint le lehet némi tanulságot szűrni. Egyetlen mentségem Sütő Andrást idézve: „A nyelv olyan fiam, mint az asszony: elhervad, ha nem

szeretik” (Anyám könnyű álmot ígér). Belátom tehát, hogy személyes és így elfogult nézeteket vallok, mégis álláspontom talán nem haszontalan.

Az *Orvosi Hetilap* magyarított címeinek vizsgálata című írás (MONY 2011; 11/1: 30–33) lépten-nyomon gondolatokat vetett fel, ezeket sorba veszem.

- *Mindösszesen*. Nyelvünk „elszámszakosodik”: *kettőezer* (két-ezer helyett), „nagyságrendekről” beszélünk, miközben senki sem adja meg a nagyság rendjét, és itt van a *mindösszesen*. Ez a szó mennyivel több, mint az egyszerű köznyelvi *mindössze*? Ma divat minél körülményesebben beszélni, hiszen annál fontosabbnak tarthatják mondanivalónkat.
- „Mindezek alapján nem állapítható meg, hogy a magyar orvosi nyelvet valóban elárasztanak az angol szavak” – írja a szerző. Ugyan hogyan is lehetne megállapítani csupán a címek alapján? A szaknyelv védőinek nem (csak) a címek ellen van kifogásuk, hanem az *orvosi nyelv összessége* ellen! Vagyis a cikk címéből való ilyen következtetés eleve halálra van ítéelve. Ez olyan, mintha nem megfelelő adatokból vonnánk le statisztikai következtetést (klasszikus alma-körte hasonlat).
- „A *terápia* és a *kezelés* azonban nem ugyanazzal a jelentéssel bír.” Az utána következő magyarázat teljesen félrevezető. Ilyet csak laikus írhat. Számomra, gyakorló sebész számára a *kezelés* fogalmába tartozik a műtéti, a gyógyszeres *terápia* csakúgy, mint a kemo- és a sugárterápia, de még a fizioterápiás *kezelés* is. Ezek bizony rokon értelmű (szinonim) szavak. Az pedig, hogy „egyébként is elfogadott a *terápia* szó használata”, nem tartozik a felvetett kérdés megválaszolásához.
- Szerző háromszor is „terminusok”-ról ír. A latin szó így, önállóan túlnyomórészt határidőt (határ, korlát, cél) jelent, kisebb hányadában és csak átvitt értelemben fogalmat. De mivel több fogalmi rendszer van, ezért is beszélünk az orvosi irodalomban *terminus technicus*ról.
- „A magyar szókincs jelentős hányada a görög és a latin nyelvből német és szláv közvetítéssel került a magyar nyelvbe annak függvényében, hogy melyik nyelv képviselte éppen a kultúrát és a tudományokat.” Erről nem vagyok meggyőződve. Szívesen olvastam volna arról, hogy vajon a szláv tudomány ugyan milyen szavak által befolyásolta a magyar orvosi nyelvet. Miért pont nekünk kellett volna átvenni szláv kifejezéseket, és honnan, hiszen összsláv nyelv nincs is.
- A cikk írója védelmébe veszi az „angol terminusok”-at. Szerinte nyelvünket „gazdagítja” például a *grade* szó, amely egyébként kiválóan fordítható a *fokozattal*. A *bypassműtét* is megfelel a magyar *megkerülő műtét*nek (nem „kerülő” műtét, mint ahogyan a szövegben áll). *Sebészet* című 7. kiadású könyvemben a szerzőktől mindig megköveteltem, hogy igenis magyarul jelenítsék meg az angol kifejezéseket, de nem volt kifogásom az ellen, ha az idegen szó zárójelben megjelent. A szerző azzal védi álláspontját, hogy „Átvételük kényelmes és hasznos”. Én viszont abból indulok ki, hogy az orvos értelmiségi (entellektüel), azaz gondolkodó lény, bár ma egyre nagyobbak a kétségeim. Vagyis elsősor-

ban nem kényelemről, hanem a gondolkodásra való lustaságról van szó. És hogy hasznos-e? Megörvendeztetne a cikkíró, ha ezt kifejtene. Ugyan kinek hasznos? A fogalmat elsőként bevezető lusta orvosnak mindenképpen.

- Végül egy stilisztikai észrevétel. A cikk végén az áll, hogy „A szerző mértéktartó módon...”. A harmadik személyben való szólás inkább összefoglalókra jellemző, mintsem szövegekbeni alkalmazásként, annál is inkább, mert a szemérmesen öndicsérő („mértéktartó”) szavakat csak kívülről fogadhatjuk el hitelesen.

És most még néhány egyéb megjegyzés. A szerkesztőség ígérete szerint nagyon várom az egységes kiadói elveket az irodalmi hivatkozások megjelenítésére. Addig is egy további adalék. Az előbb kiadósan tárgyalt cikk a szövegben csak nevet és zárójelben évszámot jelez, amelynek alapján némi munkaráfordítással kétségtelenül kikövetkeztethető az irodalomjegyzékben megadott hivatkozás, míg a *Gyógyszerkészítési eljárások az ókori Egyiptomban* című írás számozással és lapalji adatokkal dolgozik. Hol van itt az egységes, nyelvészeti irodalomban használatos rendszer? Az általam javasolt ICMJE szerint (2011; 11/1: 3) viszont egyértelmű és mindenki számára követhető irodalom lelhető fel. Minthogy bár az újság címe szerint „orvosi” nyelvvel foglalkozó, de mégis elsősorban nyelvészetinek minősítettett a folyóirat, kíváncsian olvasnék egy statisztikát a lapot járatók foglalkozási arányairól. Hiszen – legalábbis elvileg! – nem a nyelvészeknek kellene okulniuk az itt leírtakból, hanem az orvosoknak. Ki a célcsoport? Az orvosok. Tulajdonképpen nem értem a döntés okát, de ez legyen a szerkesztőség titka.

Be is fejezem alkalmi kritikusi megszólalásomat. A jövőben próbálom mérsékelni magam. Hogy ez meddig sikerül, azt majd az idő dönti el. Kérem már most a tisztelt olvasók jóindulatú elnézését.

Böszö Péter

HOZZÁFÜZÉS

Köszönöm Gaál tanár úr levelét, bíráló megjegyzéseit. Ezek mindig hasznosak, mert tanulhatunk belőlük. Jobbító szándékuk nem kétséges. Nyilvánvaló, hogy az orvosi nyelvet és szakmát mélységeiben ismerő, nemzetközi szaktekintélyű orvostanár másként látja az orvosi szövegeket, mint az azokat boncolgató nyelvész. Ez a fenti megjegyzésekben is tükröződik. Természetes, hogy a *terápia* és a *kezelés* azonos fogalmak: magam is a *kezelés* szót írom a *terápia* helyett, sokszor változtatva a *gyógyítás*, *műtét* stb. kifejezésekkel a változatosságért, mindig a szövegtől függően. Ez szakmai és nem nyelvészeti kérdés. Az is egyértelmű, hogy a címekből még nem következtethetünk a szakcikkekben előforduló angol szakszavak arányára. Nagy Borbála elemzése helytálló, ám következtetései csakis a tanulmányozott címekre korlátozódhatnak, azokból nem vonható le általános következtetés. A tanulmány mégis nagyon hasznos nyelvészeti kutatás. Ez nekünk, orvosoknak új, köszönet érte.

Gondolkodóba ejtenek Gaál tanár úr megjegyzései:

- A *terminus* szóról önmagában – környezetéből kiragadva – valóban inkább az *időpont*, *határidő* jut eszünkbe, de *szakkifejezés* jelentése is van. A szerző az *angol terminusok* vagy a *görög–latin terminusok kifejezéseket* írja, és így már sokkal inkább egyértelmű. Orvosszaknyelvi használatban mégis a *terminus technicus* a legmegfelelőbb. De erre sincs szükség, mert a *szakkifejezés*, *szakfogalom*, *megnevezés* stb. magyar szavakkal tökéletesen helyettesíthető, és így elkerülhetők az esetleges félreértések is.
- Maradékalanul egyetértek az angol szakszavak átvételéről írtakkal. Igaz, hogy nagyon sok angol szakszó (*grade*, *bypass* stb.) elterjedt, alkalmazásuk is kényelmes, ám ezek mégsem jövevényszavak, vagy még nem azok. Legtöbbjük magyarral jól helyettesíthető, nem érdemes átvenni azokat, sőt célszerűtlen is: magyar szavakat szorítanak ki. Ne felejtjük el, hogy csak az a nyelv él, gyarapodik, amelyiket folyton–folyvást használnak. A magyar orvosi szaknyelv sem kivétel.

Végezetül az „egységes irodalmi hivatkozás”-ról írt megjegyzésekről. Ez a bírálat vissza-visszatér, és nagyon is megfontolandó. A folyóirat XII. évfolyamától változtatunk. Két tüz között vagyok, hiszen más orvosi szaklapjaimban az ICMJE javaslati szerint járok el, de a Magyar Orvosi Nyelvben a nyelvészeti folyóiratok hagyományait is figyelembe kell vennem. Gaál tanár úrnak igaza van, kitartó kifogásolásáért hálás vagyok.

Hajtman Béla
A KRÉM

A *krém* nyilván idegen szó, a legjobb esetben jövevényszó: ismerjük eredetét, eredeti tartalmát (amely többé-kevésbé megfelel magyar jelentésének). Ki kell tehát irtanunk, fel kell cserélnünk valami valóban magyarral? Aligha.

Jó lenne „persze” (ez aztán igazán leplezetlenül latin szóösszetétel!) tudni, hogy mennyire terjedt el a *krém* szó használata „a nép körében”, ahogyan régebben illett magunkat kifejezni. Valószínűleg kevés adat van róla, most meg már nem tehető fel a kérdés. Mióta a mindenható média szabja meg, hogy mely szavakat kell használnunk, és hogyan, azóta az „elterjedtség” aligha vizsgálható. Arról, hogy a média ezt a (nem ráruházott, egyszerűen csak magára vett) feladatát hogyan látja el, sokat lehetne beszélni. Ám ez nem tartozik ide.

Térjünk vissza a *krém*hez. Mint afféle laikus, azt hittem, hogy van ennek egy megtámadhatatlanul magyar megfelelője, a *kenőcs*. (A képző ugyan kissé erőltetett, késő nyelvújítási ízű, de a *ken* ige biztosan magyar.) Meg is jártam alaposan! Egy bizonyos, gyógyszerárban (vényre) kapható krémet *kenőcs*-

ként kértem. Kiderült, hogy az egy zsíros, ragadós, lemoshatatlan, eltüntethetetlen undokság – szemben a krémmel, amely ugyanazt a hatóanyagot tartalmazza, de azonnal felszívódik, nyomot nem hagy, kellemesen hűsít, és még számos előnye van.

Gyógyszerészek és drogisták (?) nyilván kinevetnek tájékozatlanságomért: azt igazán mindenki tudja, mi a *kenőcs* és a *krém* közti különbség. Azóta persze én is rájöttem. Tessék elképzelni, mi lenne, ha a közismert, finom cukrászati terméket *kenőcsösnek* hívnák *krémes* helyett. Bizonyára meg sem vennénk, akármilyen jó is az íze. Kegyelmezzünk meg a jól bevált, idegenségét nem leplező, nem is szégyellő, de „magát magyarnak érző” *krém* szónak!

Nem is akart mást ez a kis írás, csak ráirányítani a figyelmet a jól bevált idegen szavakra. Én mint (ebben is) laikus nehezen tudom megvonni a határvonalat köztük és a jövevényszók között. De engedjék meg, hogy egyetlen példával alátámaszom ezeket a (magyar helyesírással írt) nemrég átvett, bizonyítottan idegen szavaknak a szükségességét, kicserélhetetlenségét. Mindenki ismeri, használja – a sportrajongók pedig egyenesen imádják – a *gól* szót. Persze, sok játéknak ez a „célja”. De beszéd közben ki gondol közülünk arra, hogy az angol cél (*goal*) kifejezést használjuk?

A két kiragadott példa talán kevés. De két sorral feljebb használtam a *sport* kifejezést. Irtsuk ki azt is? A sporton belül egyébként óriásit alkotott a magyar nyelv művelés. A teniszben (ezt nem sikerült magyarítani) a *játék*, *játszma*, *mérkőzés* mennyivel szebb, mint a *gém*, *szett*, *meccs*, ahogy még nem is olyan régen mondták. És ha nem is szép és kissé erőltetett a *tenyeres* kifejezés, mégsem mondanak már manapság *fórhendet*. Vagy a sportágak elnevezésében: az én fiatalkoromban még *dzsúdót* mondtunk, amit nehéz leírni; a *cselgáncs* tökéletesen bevált, elfogadott kifejezés lett.

Közben azonban túlságosan messze kerültünk nemcsak eredeti témánktól, a krémtől, hanem a folyóirat címétől és céljától (amely nem *gól!*), a magyar orvosi nyelvtől. A szerkesztőségtől és (ha eljut odáig) az olvasóktól ezért elnézést kérek.

Mészáros Ágnes

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Szeretnék egy apró javaslattal hozzájárulni a Magyar Orvosi Nyelv munkájához. Az áttétképződés elméletének egyik alapfogalma a *premetastatic niche* angol szakkifejezés (Nature 2005), amely a magyarul írt szakirodalomban is megjelenik többféle alakban. Általában a *niche* szót nem fordítják: *premetasztatikus* (*pre-metasztatikus*) *niche*, de lehet olvasni *premetasztatikus helyszínről* vagy *metasztatikus bölcsőről* is. Javaslát a *premetastatic niche* szakkifejezés egységes magyar megfelelőjére: *áttétbölcső*.

Kapronczay Katalin

Nyulas Ferenc erdélyi főorvos érdemei a szakmai nyelvújítás területén

Erdély egyik kimagasló képességű szülötte, a felvilágosodás kori orvostudomány és vegyészeti elismert szaktekintélye, Nyulas Ferenc (1758–1808) tevékenységének fontos területe volt a magyar szakmai nyelv megalkotása, ismertté tétele.

Orvosi tanulmányait Bécsben és Pesten végezte, utóbbi helyen avatták orvosdoktorrá 1788-ban. Ezután Szamosújváron volt gyakorló orvos, ahol a korabeli viszonyokhoz képest korszerűnek mondható vegyi laboratóriumot rendezett be. Ebben az időben kezdte el felkutatni és elemezni a környék vizeit, összetételük meghatározása alapján rámutatott az emberi szervezetre gyakorolt előnyös, gyógyító, illetve káros hatásokra. Az 1795-ös pestisjárvány idején 53 község lakosait igyekezett a járvány pusztításaitól megmenteni. 1800-ban Kolozsvárról telepedett le, 1806. október 23-án Erdély főorvosává nevezték ki. Ebben a tisztségében még nagyobb figyelmet fordított a gondjaira bízott terület népességének egészségét veszélyeztető körülmények megszüntetésére, mindenekelőtt a járványok megelőzésére. Az elsők között volt, akik az Edward Jenner által bevezetett himlőoltást minél szélesebb körben igyekeztek megismertetni, elfogadtatni és alkalmazni. Erdély főorvosaként feladatai közé tartozott a gyógyszerárak rendszeres ellenőrzése is, az ellenőrzések során készített jegyzőkönyvek kéziratok hagyatékának értékes részét alkotják. Egyes – bizonyítást nem nyert – mendemondák szerint váratlan halának okát is a patikavizsgálatokban kell keresni, ugyanis azt gondolták, hogy az egyik – szakszerűtlensége, gondatlansága miatt elmarasztalt – patikus megmérgezte 1808-ban.

Munkásságának maradandó emlékei könyvei: az első magyar nyelvű kémiai szakkönyv közreadása, ehhez kapcsolódva a vegyészeti magyar szaknyelvének megalapozása, valamint a himlőoltás módszerét ismertető műve. A korabeli Erdély tudományos életének ismert személyiségeként, az Erdélyi Nyelvújítói Társaság tevékeny tagjaként a magyar nyelvújítás történetében előkelő helyen őrzi emlékét az utókor.

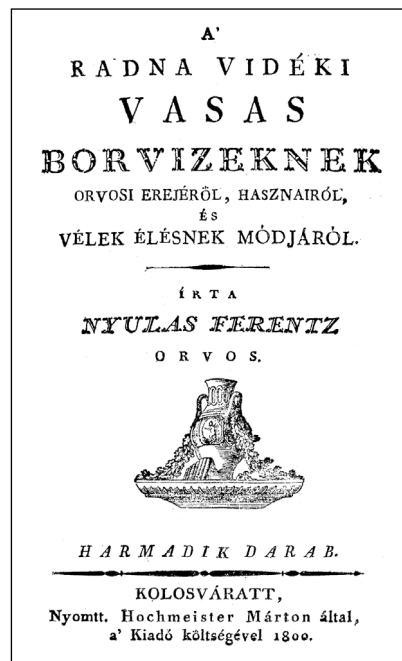
AZ ERDÉLYI NYELVÚJÍTÓI TÁRSASÁG „A két magyar haza” – ahogyan a kortársak nyelvhasználatában élt az anyaország és Erdély – történelmi, nyelvi, szellemi és érzelmi összetartozásának eredményeképpen a magyar felvilágosodás gondolatvilágára, célkitűzéseire magától értetődően, mondhatni

észrevétlenül elérte Erdélyt is, még ha a teljes kibontakozást illetően némi késést észlelünk is.

Az anyanyelvűség kérdése Erdélyben – a használt három nyelv (magyar, román, német) bármelyikére vonatkoztatva – nem a felvilágosodás korában merült fel először, a reformációval elinduló anyanyelvű írásbeliség volt a kezdet, amely a XVII. században újabb ösztönzésekre talált, és ekkor vált művelődési programmá, és a XVIII. század végén lett belőle politikai jelszó. Az értelmiség az érdem, hogy az anyanyelv jogaiért vívott küzdelem a közügy rangjára emelkedett (Benkő 1979). Az erdélyi magyarok is elsősorban Bécsben találkoztak a felvilágosodás eszméivel, elég, ha csak az erdélyi származású testőrírókat említjük: Barcsay Ábrahámot, Báróczi Sándort és Naláczy Józsefet.

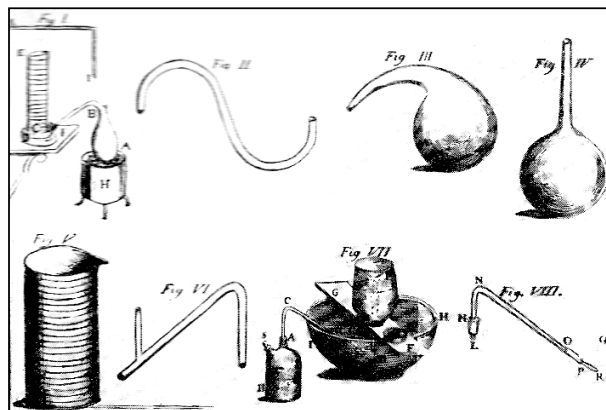
A felvilágosodás kori Erdély tudományos életében komoly fordulatot hozott az Erdélyi Magyar Nyelvújítói Társaság létrehozása (1793), amely Aranka György (1737–1817) kezdeményezésére alakult meg, sikereit is javarészt az ő szervező tevékenységének köszönhetjük. Az erdélyi magyar nyelvújítás nem szigetelődött el, hanem az anyaország hasonló mozgalmaihoz igazodva, a lehetőségek szerint együttműködve, hasonló irányba igyekezett haladni (Benkő 1994).

Az eddigi kutatások elsősorban a társaság általános nyelvészeti, irodalmi és történelmi vonásait tárták fel, holott a működés második szakaszában – 1796 és 1801 között – nagy lendületet vett a természettudományok művelése is. Aranka eleve óvta a társulatot attól, hogy belterjes, csupán néhány ember érdeklődését kielégítő, javarészt literátus ember gyülekezetté váljon. Az Erdélyi Magyar Nyelvújítói Társaság tagjai sorában találjuk a XVIII. század legjelesebb erdélyi orvosait, élükön a kolozsvári orvostani intézet tanáraival. Nyulas Ferenc (1758–1808), Getse Dániel (1768–1824), Gyarmathi Sámuel (1751–1830), Pataki Sámuel (1765–1824) és a pataki orvosgeneráció többi akkor élt tagja, Mátyus István (1725–1802), Soós Márton, Etienne András (1751–1797) jelenléte nemcsak a társaság orvostudományi orientálódását bizonyítja, tudományos munkásságuk egyben a magyar orvostudomány egyik fontos korszakát is jelzi.



NYULAS ÉS AZ ORVOSI VEGYÉSZET SZAKNYELVE Nyulas Ferenc 1800-ban egy olyan nagy fontosságú munkát adott közre, amely egyrészt tudományos színvonalával tűnt ki, másrészt a magyar orvosi-természettudományi szaknyelv fejlődésének is fontos állomása. Kolozsvárott jelentette meg Erdély orvosi vizeiről szóló háromkötetes munkáját (Nyulas 1800a, 1800b). A hatalmas mű kiadásához csak erkölcsi támogatást kapott, nevezetesen Bánffy György kormányzó biztatását, a nyomtatás költségeit saját magának – ahogyan megfogalmazta: „tulajdon orvosi oekonomiámnak súlyos csorbításával” – kellett előteremtenie. Ezt a gesztust a köz érdekében tette, de öntudatos, büszke válasznak is szánta Johann Nepomuk Crantz korábbi kritikájára, aki – elismerve, hogy Magyarország gyógyvizek tekintetében rendkívüli gazdag – feltette a kritikus kérdést: „De vajjon ugyan mi lehet az oka, hogy Magyarországnak természetvizsgálói a magok tulajdon jóvaikat megösmérni eddig oly keveset igyekeztek? [...] egészségemre nézve sokkal nagyobb haszonnal innám a' M. országiakat, mellyekhez valójában hozzá juthatnék, tsak volnának ösméretesek” (a részlet Crantz: *Gesundbrunnen...* című munkájából való, a fordítás Nyulas Ferentz-től származik; 1800a: XI–XII). A kutatások nem kívánt mértékű haladásának okát Nyulas így fogalmazza meg nagy beleéléssel és láttató erővel: „Valójában nem a tunyaság, se nem éppen a tudatlanság okozza nálunk ezt a nevezetes hátramaradást. A' közöttünk uralkodó szegenség legfőképpen az, a' mi ezen tekintetben előmenetelünket gátolja. Vagyon nekünk íróasztalunk mellett ösmeretségünk a' Bergmannokkal, Lavoisierekkel, Jaquinokkal... Közönséges költségnek kell ide járulni, külömben egy Külföldi Tudós se várjon tőlünk mint természet Viszsgálóktól megelégitő tudósítást. Egy szegény legény sem tarthatja kötelességének maga pusztulásával a' Hazát illetően hátramaradásából

felsegélteni” (1800a: XII–XIII). Néhány mondattal később érzékletesen leírja, hogy milyen érzelmeket, indulatokat és tettvágyat ébreszt a külföldi tanulmányút tapasztalata egy-egy magyar diákban: „A szegénység még nem egész oka hátramaradásunknak. Az elmés Ifjú, ki a' tudományoknak gyakorlása végett külföldre útazott mindjárt észre veszi Hazánkban ezt a' képtelen fogyatkozását, mert könnyű a' fejtét a feketétől megkülönböztetni: könnyez egy darabig szíve, de azonnal felébred benn a hazafiúi buzgóság és minden igyekezetét arra kezdi fordítani, hogy ennek a' hátramaradásnak kipotolásában valaha Hazájának jó szolgálatot tehessen. Mindenek előtt azt, a' mit néki honnyában a' nevelés meg nem adhatott sok elmetörés és fáradság után megszerzi, magának költséget okoz, éjjel nappá teszen, nyelveket tanul, lelkét tudományokkal felékesíti, 's végtére egész tűzzel tér vissza Hazájába, alig várván azt a' pillantatot, mellyben szorgalmatosságának gyümölcset a' Nemes Közönséggel megösmértesse, és a' Hazáját építeni kezdje”



(1800a: XIV). Hosszasan lehetne még a szépen megfogalmazott mondatokat idézni, amelyekből a sértett büszkeség mellett a tudomány szeretete és nem kevés társadalomkritika érződik. (Nyulas 1801-ben a Magyar Hírmondóban jelentette meg az írást „Haljuk miként panaszol báró Crantz a magyarokról” címmel. Ebben, hasonlóképpen könyve bevezetőjéhez, önérzetesen a hazai tudósok védelmére kel.) Újólág visszaül Crantz húsz-egynéhány évvel korábban összeállított munkájára, amelynek magyarországi és erdélyi orvosi vizekről szóló munkálataiba az akkor működő orvosok egy részét bevonta. Az azóta eltelt évek alatt a kutatások további kiadványok megjelenését eredményezték, számos írást erdélyi szerző tevékenysége nyomán.

A munka jelentősége főképpen abban áll, hogy ez az első magyar nyelvű kémia tankönyv, ugyanakkor az első kémiai szakkönyv is. Az első két kötetben mindazokat a vegyészeti analízis vizsgálatokat mutatja be teljes részletességgel, amelyekkel az általa ismert erdélyi gyógyvizeket elemezte. A mű 10 év munkájának összefoglalása, Nyulas ennek érdekében bejárta a Nagyszamos medrét, és a vidék legfontosabb forrásait vizsgálat alá vonta. Az 1950-es évek közepén egy lelkes erdélyi magyar kutatókból álló csapat újból elemezte mindazokat a vizeket, amelyeket Nyulas a könyvében leírt, és csupán azokban az esetekben jutottak eltérő végeredményre, amelyek a Nyulas korában még nem ismert kémiai elemekkel hozhatók összefüggésbe (Spielmann–Soós 1955, 1957). A vizek elemzésére – lehetőségei keretei között – sokoldalú módszert dolgozott ki (gázelemzés, nedves és száraz, kvalitatív és kvantitatív vizsgálat). A vízvizsgálatok során Nyulasnak sikerült először a mangán-karbonátot kimutatni, amelynek létezéséről Bergmann évtizedekkel korábban már írt, de elemzései során nem tudta kimutatni. A harmadik kötet – legalább is az átlagolvasó számára – lényegesen könnyebb, olvasmányosabb, ebben a Radna környéki ásványvizek orvosi hasznosságáról ír. A népszerűsítő kézikönyvekre jellemző módon, a fürdőzésre és az ivókúrákra vonatkozó gyakorlati tanácsok mellett, Nyulas is foglalkozik a vizek elszállításának szakzerű módjával. Szakmailag értékes meglátása, hogy a Radna vidékén gyakori golyvás megbetegedések okát az ivóvízben kereste (1800b: VIII–XIX).

Nyulas az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság szorgos tagjához méltóan, úttörő jelentőségűt hozott létre nyelvészeti szempontból is. A tudomány és a nyelv kapcsolatát, a szakirodalom anyanyelvűségének fontosságát többször, többféle összefüggésben is kiemeli: „Minden hazafi, valaki tudományoknak gyakorlása végett az országból kilépi, viszszejövetelével mindaddig hivatását ne folytassa, valameddig hazánkban, avagy csak egy-két hasznos szüleményét fel nem fedezte és nemes közönséggel anyanyelven nyomtatásban nem ismertette” (1800a: XX).

A könyv megírását – a megfogalmazás, a nyelvezet, a szak kifejezések vonatkozásában – további problémák is ne-

hezítették, hiszen a vegyészet tudománya ekkor nagy változásokon, megújuláson esett át: „Tudom a Kemiában esett újjításokat, ösmerem az újj tárgyszókat, mellyek anynyira elváltoztatták a Kémianak külső ábrázolatját, hogy úgy tetszik első tekintettel, mintha a mostani Kémikus valami újj tudománról beszélene, holott a tős gyökeres újjítások nem sok tzikkekből állanak, tsupán a nyelvben esett nagy változás... Mennyiben volt szükséges a tárgyszókból ez az irlgalmatlan nagy változtatás, aztot vitatni nem ide tartozik, de én tsak azt gondolom akár deakul akár görögül adjon elő valaki ugyan azon dolgot, mind egy, tsak a hallgató értse mind a két nyelvet” (1800a: XXX).

A felvilágosodás kori nyelvészek közül többen a nyelvma-gyarítás legfontosabb eszközeként, segédletének egy szótár összeállítását tekintették. Erről így vélekedik Nyulas: „Nem győzők eleget tsudálkozni némelly Magyar nyelmmívelő atyafiakon, kik egy tökéletes Magyar Szótárnak kidolgozását annyira úzik-fűzik, minekelötte azt, a miből szótárnak állani kellene meg nem szülik. [...] ez addig tökéletes nem lészen, míg a tudományokat mind Magyarra nem fordítottuk. A közönséges jó szótár egy olyan könyv, mellyben minden dolgoknak tulajdon neve, az ötöt magyarázó értelemmel együtt feltaláltatik. Miként írod belé kérlek azokat a sok neveket, mellyek Magyarul még nintsenek? Elég bőv a Magyar nyelv, így szöll egy nagy nyelvmívelő, nincs miért újj szókról gondoskodnunk. Elég bőv, az igaz, beszélni közönségesen, de nem tudományosan írni: mert ma akár mi tudománknak nyúlunk írásához Magyarul, hasonló fáradságunk egy sűrű erdőben utazáshoz, a hol mindenütt akkor kell magunk előtt az utat tsinálni, midőn utazunk. Nekem többet kellett a munkában a tárgyszóknak kitételeivel, mint a vizeknek bontásával köszködnöm... szükség képpen sok újj szótort kellett tsinálnom, ha igazán akartam Magyarul írni. [...] Senki ezekben a szókból megne botránkozzék: mert újjítás nélkül a tudományokat mívelni, róllok ma írni a Magyar nyelvben teljes lehetetlen” (1800c: XXV–XXVI). A kiadvány fontos része az abécérendben leközölt magyar–latin szószedet, amelynek jelentőségéről így vélekedik Nyulas: „Ha minden Magyar író bár tíz esztendőknél elfojások alatt így tselekednék mint én most ezzel a laistrommal azután reméllem alkalmasint lehetne egy tökéletes újj szótárnak hasznos kidolgozásához fogni” (1800a: XXVII).

Mint az eredeti szövegekből látjuk, a nyelvújítókra egyéb feladatok is vártak. Egységes helyesírási szabályt kellett volna kidolgozni, hiszen ki-ki a saját elgondolása szerint írta a szavakat, nemegyszer saját magának is ellentmondva, nem ritkán egy adott írásmű különböző helyein különbözőképp írva ugyanazt a szót. Nyulas a legfontosabb követendő alapszabályként ezeket jelöli meg: „A könnyű kimondhatóság melly a nyelvet édesíti... A rövidség, melly a dolgoknak előadását könnyebíti... A szükségtelen betűknek ékeknek és vonásoknak eltörlése, melly a nyelvet világosítja... Úgy írni, mint beszélünk, mellyet a nyelvnek tökéletessége, és a józan okosság kíván” (1800a: XXVIII).

Ellene volt az *ly* használatának, helyette mindenütt a *j*-t írta, az igekötők (prepozíciók) egybeírását alkalmazta az akkor szokásos kötőjeles írásmóddal szemben. Helytelenítette a felesleges mássalhangzó-halmozást (például *vagnak, esztem, iszta, veszttem* stb.), helyette a később általános szabályként bevezetett hasonulást követte (*vannak, ettem, ittam, vettem* stb.). A szabályalkotásban azonban ő is következetlen, hiszen számos szó írásánál a szóelemző módszer helyett a fonetizáló formát választja: például *attam* (adtam), *tuttam* (tudtam), *marattam* (maradtam), *tselekettem* (cselekedtem) stb. A mű fontos része a 330 kifejezést tartalmazó magyar–latin szótár, amely azonban nem csupán vegyeszeti szakszavakat tartalmaz, hanem egyéb területhez tartozókat is. Nyulas csillaggal jelölte a nem saját maga által alkotott szavakat, ugyanis feljegyzett olyanokat is, amelyek régóta használatosak voltak, és a tetszését megnyerték. Az általa létrehozott szavak közül sokat mindmáig használunk: *sav, tégely* (nála *tégej*), *folyadék* (nála: *fojadék*), *lombik, bontás, kristály* (nála: *kristáj*), *buborék, ecetsav* (nála: *etzetsav*), *gyakorlat, gyanta, gőz, híg, kigőzöltség, kipárlás, kövület, lúgsó, vasgálic* (nála: *vas gálic*) stb.

Tisztában volt a munka hasznával, erényeivel, de nem zárkózott el a jobbító kritikától sem: „Tudós Olvasó! A' hibák

jobbítást várnak, a' többit követni nem szégyen” (1800a: XXVI). Majd így összegzi a nagy erőfeszítést: „Egy járhatlan útát járhatóvá tettem, [...] Nemzetemnek olyan munkával kedveskedtem, melly a maga nemében Magyar nyelven a' leg első” (1800a: XXV).

IRODALOM

Benkő Samu 1979. A felvilágosodás meggyökerezésének néhány sajátossága az erdélyi magyar művelődésben. In: *Haladás és megmaradás. Művelődéstörténeti tanulmányok*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

Benkő Samu 1994. Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság és kora. In: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság kétszáz éve (1793–1993)*. Kolozsvár, EME, 14–17.

Nyulas Ferenc 1800a. *Az Erdély országi orvos vizeknek bontásáról közönségesen*. Kolozsvár, Hochmeister Márton.

Nyulas Ferenc 1800b. *A Radna vidéki vasas vizeknek bontásáról*. 1–2. Kolozsvár, Hochmeister Márton.

Nyulas Ferenc 1800c. *Az erdélyországi orvosvizeknek bontásáról közönségesen*. Kolozsvár, Hochmeister Márton.

Spielmann József – Soós Pál 1955. *Nyulas Ferenc*. Bukarest, Akadémiai Kiadó.

Spielmann József – Soós Pál 1957. Nyulas Ferenc. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* 5: 152–174.

BÖNGÉSZÉS A MÚLTBAN

HALÁLOKOK A BAKTALÓRÁNTHÁZI ANYAKÖNYVBŐL 1780-TÓL

Összeállította: Nagy Barnabásné

- aggaszály, aggkóróság, agygörccs
- hasi hagymáz, hátgörnye
- járványbetegség
- közönséges nyavaja
- megégésből származó sebláz
- nagy emelésbe meghala
- nehéz szülés következtében
- rángógörccs, sínylődés
- szárazbetegség, vízibetegség
- phosphormérgezés
- megégés a léghajó felrobbanása alkalmából
- agyroncsolás önlövés miatt
- szeszgyári malom által agyonnyomatott
- phosphor oldat ivása következtében
- szekérről leesett
- megégés
- vízbe fult
- agyzúzódás, rádólt a romház fala
- 19 évig ágyban fekvő beteg volt köszvénybe
- menykőütés által mula ki
- ugyanazon szerencsétlenség okozta halál következtében
- orozva meggyilkolva
- fulladás önakasztás következtében
- a Tisza áradásába fulladván szentségek nélkül mula ki
- a Tiszába leve hirtelen halálát
- Egy átutazó galicziai koldus, neve nem tudván, éhhalált hala. 1884.
- 1944. Hanyu István hősi halott Sadrawka község temetőjében a Delatynból Kolomába vezető műutnak a baloldalán. Az Iwanowce melletti harcokban esettel tábori lelkész értesítése alapján.

Keszler Borbála

Nyelvtörténeti adatok

csap, kérő

Az orvosi nyelv szavait több mint 600 év írásos emlékei alapján kutathatjuk. Testrészekről és betegségekről már a szójegyzékek és első szótáraink is tudósítanak, de találunk orvosi kifejezéseket a füveskönyvekben, a különféle kéziratok és nyomtatott orvosló- és patikakönyvekben, valamint egyéb kéziratok és nyomtatott emlékekben is. A korai leggazdagabb szóanyagot azonban az *Ars Medica* (1577), majd később Apáczai Csere János Enciklopaediája (1658) és Pápai Páriz Ferenc *Pax Corporisa* (1690) tartalmazza. A régi orvosi kifejezésekkel, illetve a köznyelvi szavak szakmai jelentésével természetesen a TESz. és az EWUng. csak ritkán foglalkozik, ezért két régi, egymással rokon jelentésű orvosi kifejezés történetét néhány adattal kívánom gazdagítani. A vizsgált szavak a *csap* és a *kérő*.

A TESz.-ben a *csap*nak a megadott jelentései közül számunkra a következők fontosak: 1. 'folyadékeresztő cső', 2. 'csap alakú tárgy', 3. 'ereszték', 4. 'végbélkúp', 5. 'dugó'. Pápai Páriz a *Dictionarium*-ában azt írja, hogy a „*Tsap, alfelbe-való tsap a' has 3orulásában*”. A 'végbélkúp' jelentésű *csap* a TESz. szerint az *Ars Medicában* fordul elő először a Varjas-féle kiadás 21. oldalán. A jelzett helyen a következő példát találtam: *Ha rettegh almaban [a kisgyermek] [...] Chyapot is chynaly mezből az al feleben, merth az ala vonza az hytwan teyeth* (az eredeti kézirat lapszáma: I. 17a). A szótár által idézett adatban a *csap* 'kúp' jelentése (Brencsán 2006 szerint a *kúp* jelentése: 'a test természetes nyílásaiba helyezendő, a test hőmérsékletén megolvadó gyógyszerforma', amely lehet golyó alakú is, például a fülgolyó és a hüvelygolyó) azonban kérdéses (l. még lejjebb is!). Valóban 'kúp'-ot jelent azonban az AM. I. 4a lapján található *csap*: *Az Gyermökchenek mykor [...] az zeky megh alloth, chyappal megh kel yndytany*.

Biztosan 'kúp'-ot jelent a *csap* a következő későbbi példákban is: *Medicinae variae* 1603 k.: *Hasa kinek megh all. Vegy egy öszue marok soot, mezet, beczi safrant, földz jól erőssen, annak utanna az asztalra tölczí hidegh vizet, hogi megh ne ragagion. Tölczí reja es tsinaly három tsapot benne* (Hoffmann 1989: 26); Török 1619 e.: *Ki nem ganeolhatik. Bor keöuet, fekete szurkot, egi kis fa olait, egi kis szappant nagi ereössen keöl feöszni, es czapot keöl beleöle czinalni* (Hoffmann 1989: 85); Török 1619 e.: *Megis masfele flastrom. Safran 2 latt, fekete szurok 4 latt, calafonia 8 latt, viaz 8 latt, terpentina 16 latt, galbanum*

1 latt, aramoniacum 1 latt, myrra 1 latt, feier tömien 4 latt, mastix 1 latt. Immar az galbanomot es aramoniakomott megh keöl teörni es eczetbe teönnj. Egi nap tarczad benne, annak utanna teöd az tüzhöz, hogi megh oluadgion, az utan szürd megh, es uesd bele az füueket: calafoniat, terpentinat, az utan az mastixot, tömient, keuerteön keueried, hogi megh ne egijön. Mikor megh feö, uesd bele az safrant, es teörd iol el benne, annak utanna czinald czapokba, ez leszeön neköd io ir (Hoffmann 1989: 133); uő.: Szürke *ir, turos labrol. Fa olay 2 lat, uiaz 6 lat, terpentina 6 latt, szaruas faggiu 6 lat, tömien 2 lat, mastix 2 lat, egöt temso 2 lat, araniglet 4 lat, lapis kalaminaris 6 lat, camfor 1 lat; Az fa olayt, szaruas faggiut, uiazt ösze keöl oluaztani es az terpentinat, ezöket zep lassu tüznel keöl feözni, hogi ugian meg pösdöllüin, es az utan hogi meg feöne, had hülliön meg, törd erőssen, az töb szörszamoto porul hincz bele mikor törd, utolzor az camfort uesd bele fa olayal, osztan czinali czapokat belöle* (Hoffmann 1989: 152–153); Szentgyörgyi 1619 e.: *Emplastrum uagj erelö.*

Vj uiaz	lott 2
Feier resina	lott 2
Littargiri aurii	lott 2
Gummi	lott 2
Mirha	lott 2
Maxtix	lott 2 ^{1/2}
Oppoponic	lott 4 ^{1/2}
Crispan	lott 2 ^{1/2}
Safranj	lott 2

Az gummit penigh eczetben egi nap, egi eiel aztassad, hogi megh lagiullion, es igen lassan melegicz megh, hogi megh ne egien, es ozton szürd megh, es az tob szerzammal ugj czinald ozue, es czinalj czapot benne, ugj lagittia iol megh (Hoffmann 1989: 191); Szentgyörgyi 1619 e.: *Ganelasrol valo.*

Bor keo
Fekete szurok
Szappan, Gelet
So böuen. Mez

Ezeket erossen kel megh fozni, es czapot benne czinalni (Hoffmann 1989: 192–193); Rác 1780: [Aranyér ellen.] *Végy: egy löt aloet, 6 löt mézet. Földz gyenge tüznel mázos edényben olly sűrűségre, hogy tsinalhass belölle egi-néhány has-tsapot* (Rác 1780: 59 és Orvosságok Nr. 203).

Az Ars Medicában és egyéb forrásokban is azonban a *csapa* vonatkozó példák többsége „gyógyszeres” tampon’ jelentésű: 1577: *Alfelnek lykaban termöth chyomokrol [...] chynaly gyapotbol chyapoth, march ebben [timsó, viasz, sáfrány, édes mandula olaja, izsóp, aloé, tömjén] es told föl az Alfelben* (AM. I. 198b); 1577: *Vaszart töröy igön aprora. Eokör farknak ky fachart lewewel elegych özwe, march gyapotbol chynalt erős chyapoth bele, nyomd feol az Alfeleben* [a vérzést megállítja] (AM. I. 203a); *Medicinae variae 1603 k.: Orra vere mely embernek megh nem all. Az diszno haiat, ueres köuet egiben kel timporálni, oszton tsapot kel tsinalni benne, egy ruha közze kel tenni, az cziapot kemenien kel tsinalni, oszton az orraban eczer ruhaban kel tenni* (Hoffmann 1989: 43); *Gyógyszerek II. 17. század: Orra vere megh nem all. [...] Az diszno ganailattiat szedven czynalj ket czapot belöle, minemü az orra likaban fer, ugyan azt hincz meg felliül galiczkövel, az utan dugd be vankos ruhaval, megh all* (Hoffmann 1989: 453).

’Tampon vagy dugóféle’ jelentésű a *csap* a következő példában: 1577: *Görögh feyerből es egetöth feyer onbol chynaly hozzu chyapoth, nyomd az alfeleben, meg allattyá* [a vért] (AM. I. 202b).

A *csap* jelenthetett ’csap vagy dugasz formájú, a rosszat, a betegséget elszívó szerszám’-ot is, például: 1577: *Ha rettegh almaban* [a kisgyermek] [...] *Chyapot is chynaly mezből az al feleben, merth az ala vonza az hytwan teyeth* (AM. I. 17a); *Beckskereki 1698–1703: Az igen gelyesztáznak csinálj sajtból csapot, kenjék meg vajas mézzel, tegyék az alfeleben bé jól, és mikor kiveszed, magával kihozza az apró gelyesztát. Ezt csudálhatod, ha nem láttál többet* (Hoffmann 1989: 392); *Beckskereki 1698–1703: Ugyan vizkórsagról. Az havasi ugorának tövét ásd meg, faragd csap formán, tedd be az alfeleben, hatalmason szíja kifelé az sok rosz vizet az vizkórságosból* (Hoffmann 1989: 397).

A *csap* olykor olyan szűrő szerszámot is jelenthetett, melylyel a vérzést meg lehetett indítani, például: 1577: *Dyzno kenyeknek gyökerebeol chynaly hozzu chapot, nyomd feol az Alfeleben, el yndyttia* [a vérzést] (AM. I. 202a).

A következő példában a *csapos* jelentése ’fisztulás, sipolyos’: *Török 1619 e.: Iz uizröl* [az ízvíz vagy ínvíz a régi nyelvben főként a ’sérült, gyulladt ízületi sebből folyó váladék’-ot jelentette, ritkábban azonban az ’üzületi gyülem’-et is; vö. Keszler–Kaán 2006: 60–62], *az meli seb czapos* (Hoffmann 1619 e. 106) stb. Ebből következik, hogy a *csap* ’fisztula, sipoly’ jelentésű is lehetett.

A *csappal* rokon jelentésű volt ebben a korban a *kérő* ’sebre vagy sebbe való tépés, tapasz, tampon’ szó. (A *tampon* egyébként későbbi átvétel a franciából [vö. Tótfalusi 2005]; *Magyary-Kossa* (1929, II: 261) a *kérőre* az első adatot 1536-ból találta az Országos Levéltárban a Nádasy-levelek között: *Azt hol azt irod hog’ immar nem kezd kereo iarni az ferko kelesebe, en azon czodalok, hog’ eddighis iart.*) Sem a

kérőt, sem a *tampon*t azonban sem a TESz., sem az EWUng. nem említi. Pápai Páriz Dictionariumában a magyar–latin részben a következőt találjuk: *Kérő a’ sebben. Linamentum, Turunda, Tomentum*. A latin–magyar részben a latin kifejezéseknek a tamponhoz közel álló jelentései: ’kötni való, tölteni való’. Brencsán szerint (2006) a *ligamentum* ’töltelék’-et jelent. Uő. a *tampon*ról azt írja, hogy ’géz- vagy vattadugasz’. Mindezeket, valamint a régi példákat összevetve, a *kérő* jelentése a régi magyar orvosi nyelvben ’tamponféle’ lehetett. Azért tamponféle, mert a régi adatok tanúsága szerint hol valóban az volt a szerepe, hogy valamilyen nedvességet felszívjon, felitasson; hol a gyógyszer bevitelének eszköze volt (akárcsak a *csapnak*).

Példák ’tampon’ jelentésű *kérőre*: *Beckskereki 1698–1703: Az kinek orra vére jár felette igen. Gyapotat márts tentában, csinálj kerőt az orrában, mely orra lyukat megteli, menten megáll* (Hoffmann 1989: 381); *Beckskereki 1698–1703: süly. Csinálj kérott csap formán, tedd bé az alfeleben jól, meg mást is, ottan ismét változtasd egymás után* (Hoffmann 1989: 401).

A *kérő* ’gyógyszeres tampon’-t jelent: *Medicinae variae 1603 k.: [Sanguinem naris sistens] Az baracziknak az maguaban töröy megh niolczat, ted erős eczetben, faraghy körmöt bele, egi kerot kel tsinalni, ezt kel az orraban tenni* (Hoffmann 1989: 23); *Török 1619 e.: Az kinek orra uere iar. Törj megh niolcz baracz magot, teöd ereös eczetben, faragy kormot belé, czinali kereöt belöle, teöd az orra likaban ket feleöl* (Hoffmann 1989: 80); *Török 1619 e.: [franczurol es köszuenről] [...] Saitalan hay, glit, mirrha, egenleö mertekkel eggiüt, temso ket anni, mint annak eggik, egi keues camfor, görög feier, terpentina egi keues, rosa olaj egi keues, ezeöket teörd egibe, es ha sebe leszöön, tegi eböl ires ruhat, ha penig lika uagion, keröt czinalni uele, altalan fogua meg giogiul* (Hoffmann 1989: 81–82); *Török 1619 e.: Iz uizreöl. Veöd az czerfanak heat, feöd megh tiszta uizbe, ues egi kis temsot kezöibe, annak utanna egeöt borral feöd megh az kenkeöuet, ezeökkel elegicöz öszsze, ugi leöied ficzkandoual, es annak utanna az timsoual az keröt porozd megh giöngen, azt teöd bele, megh all. Auagi. Az giliszta olayal banial uele, az keröt is abban marczad, s megh giogiul* (Hoffmann 1989: 93); *Török 1619 e.: Iz uizreöl. Keres egi marok gilisztat, mosd meg erőssen uizbe, annak utanna töd egi szep mazos pögögrebe, ues egi keues kenkeöuet es temsot bele, az utan tölcz egi keues egöt bort bele, töd az tüzhöz, az gilisztanak osztan leue leszöön, azzal leöd az sebeöt, kibeöl az iz uiz iar, ruha mohotis szaggas, es azt marcz az löues utan az uizbe, meg az kereötis teöd ugi az sebbe, meg allattia* (Hoffmann 1989: 138); *Szentgyörgyi 1619 e.: Az kinek orra uere megh nem allana. Keres kormot, keues beöreök magot, dizno ganeiat, tolcz egi keues eczetet hozzáia, es azokat tord iol özüe, es czinalj kerot, es kend rea azokat, es told az orraban az kerot [...] megh all az orra uere* (Hoffmann 1989: 196); *Orvosságoknak rendszedése. XVII. század: Iz uizrüül. Az kénküvet megh köl törnj, szitalnj, és az mely seb essék az emberen, az kibul az uiz jar, ha kéro megien bele, tehát az kérott megh köl kennj tikmonjnia, és az kénkövet*

rea köl hintenj, és meghal az iz uiz (Hoffmann 1989: 472); Miskólczy: *Az arany-ér [...] ennek ellene áthatni ilyen Orvosságokkal. Sangv: Draconis, Aloe, Olibanum, Bolus Armen, Lapis haematitis [...]. Tyukmony fejeivel öszve-kevertessék és Nyúl szörbül tsinált kérékkel kell applicálni és ezzel mególtalmazni* (1742: 238–239).

Az alábbi példában bizonytalan, hogy a *kérő* 'tampon'-t vagy csupán 'kötés'-t jelent-e: Szentgyörgyi 1619 e.: *Iz uiz allatasroll. Kemenien fozd megh az tikmoniatt, ued ki az szekit, azald megh az feierit, torđ megh mosarban, czinald citrium koziben, es kend megh az kerott uele, euel kossed* (Hoffmann 1989: 204).

Török 1619 e.: *Seb nitasrol ualo szerszam. Szep kenier bel legiön, teöd mosarba uessön merkurimot keözibe, es miniomot, es három fele szerszamat erőssen egibe keöl teörni, az utan czinali keröt belöle, teöd az sebre, es meg nittia az sebeth, az kereoth, az kit czinalsz, megh keöl szaraztanj* (Hoffmann 1989: 153); Miskólczy: *A Fistulák gyógyításához négy Intentio kívántatik. 1. A' fistulaknak lyukai kérével megtágtassanak, metélések vagy étetések által* (1742: 342).

De jelenthetett a *kérő* olyan tágító eszközt is, amelynek segítségével könnyen ki lehetett venni egy idegen testet, illetve jól fel lehetett tártani a sebet, például: Török 1619 e.: *Az kibe goliobis uagion. Aszu repabol czinali kereöt, harmad napig allion az likaba, osztan mind golobisostul ki iü* (Hoffmann 1989: 147); Szentgyörgyi 1619 e.: *Az puska goliobis ki uetelireoll. Azzu repabol czinalj egj kereot, es teöd oda, az hol be ment az goliobis, allion benne az kereo harmad napigh, es az utan ued ki, mind goliobisostul ki ieo az kereon* (Hoffmann 1989: 201); Becskereki 1698–1703: *Az kiben puska golyóbis vagyon, arról való remedium. Asszú répából csinálj kéréit, és tedd oda, az hol az golyóbis bément, és álljon benne harmad napig, azután vond ki, az golyóbis is kijű vele szépen* (Hoffmann 1989: 405).

Összefoglalva. A *csap*nak orvosi szakszóként való használata szokásos volt a XVI–XVII. században. Jelentése lehetett 'kúp, gyógyszeres tampon, szívó hatású, kúp formájú szer, szűrő eszköz', sőt 'sipoly' is. A szó először az Ars Medicában fordult elő. – A *kérő* első előfordulása 1536-ból való; és a szónak a XVII–XVIII. században igen gyakori volt a használata. A szó jelentése főként 'gyógyszerrel átitatott tampon (esetleg kötés?)' volt, de jelenthetett 'szűrő, tágító eszköz'-t is (de mindkét szó előfordulásai között vannak olyanok, amelyeknél a szó pontos jelentését nehéz megállapítani). Az adatok tanúsága

szerint tehát a *csap* és a *kérő* jelentései között vannak közösek ('gyógyszerrel átitatott tampon', 'szűrő, tágító eszköz'), és vannak különbözőek is. – Az, hogy két orvosi szó jelentése régen hasonló volt (például *íz, ín; egér, pecsenyész hús*), sőt az is, hogy egy szó többféle betegséget vagy testrészt is jelenthetett (például: *fene, süly*) nem volt ritkaság a régi orvosi nyelvben, részben ezért nehéz néha a pontos jelentések tisztázása.

IRODALOM

- Apáczai Csere János 1658. *Magyar Enciklopaedia*. Utrecht. – Hasonmás kiadás. 1975. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.
- AM. 1577.= Lentsés György: *Ars Medica*. Varjas Béla (kiad.): XVI. századi magyar orvosi könyv. Sárkány Nyomda, Kolozsvár.
- Becskereki Váradi Szabó György 1698–1703. *Medicusi és borbélyi mesterség*. In: Hoffmann Gizella (szerk.) 1989: 341–434.
- Benkő Loránd (Hrsg.) 1993–1994. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I–II*. Akademisches Verlag, Budapest.
- Benkő Loránd (szerk.) 1967, 1970, 1976. *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára* (TESz.) I., II., III. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Brencsán János 2006. *Orvosi szótár*. Medicina Könyvkiadó Rt., Budapest.
- EWUng. L. Benkő Loránd (Hrsg.) 1993–1994.
- Gyógyszerek II. 17. század. In: Hoffmann Gizella (szerk.) 1989: 447–57.
- Hoffmann Gizella (szerk.) 1989. *Medicusi és borbélyi mesterség. Régi magyar ember- és állatorvosló könyvek Radvánszky Béla gyűjtéséből*. Szeged. József Attila Tudományegyetem.
- Magyar-Kossa Gyula 1929. *Magyar orvosi emlékek II*. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest.
- Keszler Borbála – ifj. dr. Kaán Miklós 2006. *Íz, ízvíz. Magyar Orvosi Nyelv 2*: 60–2.
- Máriássy János 1614–1635 k. Egy néhány rendbeli lóorvosságok és más orvosságok. In: Hoffmann Gizella (szerk.) 1989: 53–75.
- Medicinae Variatae 1603 k. In: Hoffmann Gizella (szerk.) 1989: 12–52.
- Miskólczy Ferenc 1742: *Manuale chirurgicum, avagy chirurgiai úti-társ*. Győr, Streibig János Gergely.
- Orvosságoknak rendszedése. XVII. sz. In: Hoffmann Gizella (szerk.) 1989: 460–495.
- Pápai Páriz Ferenc 1690. *Pax Corporis*. Kolozsvár.
- Rácz Sámuel 1780. *Orvosi tanítás II*. Budán, A' Királyi Universitasnak Betűivel.
- Szentgyörgyi János 1619 e. *Testi orvosságok könyve*. In: Hoffmann Gizella (szerk.) 1989: 173–210.
- TESz. L. Benkő Loránd (szerk.) 1967, 1970, 1976.
- Tótfalusi István 2005. *Idegenszó-tár. Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára*. Tinta Kiadó, Budapest.
- Török János 1619 e. *Orvoskönyv. Lovak orvoslása*. In: Hoffmann Gizella (szerk.) 1989: 77–172.

Még egyszer az orvosi főnévi szakszavak alkalmi (mellérendelő) kapcsolatának írásáról

BEVEZETÉS A mellérendelő, kötőjellel társított, főnévi szakszavak írásmódjával már többször foglalkoztunk ennek a folyóiratnak a hasábjain is. Ezek írásmódjára alapvetően *A magyar helyesírás szabályai* 11. kiadásában megfogalmazott harmadik mozgósabály (139. c pont) vonatkozik, ugyanakkor ennek a szabálypontnak a megfogalmazása ellentmondásban van részben saját példáival, így az orvosi szakszavak között található példákkal is. A szabály szerint a harmadik mozgósabályos szerkezetek keletkezésének jellegzetes módja az, hogy két azonos utótagú alárendelő összetétel előtagja egymással mellérendelő viszonyba lép, és ilyenkor az utótagot a kötőjellel társított szerkezettől különírjuk. A bonyodalmat az okozza, hogy ez a fajta levezetés csak azokra a példákra igaz, amelyekben az előtagok egymással egyszerű kapcsolatos, azaz és-viszonyban vannak (*nyirokér + vérér = nyirok-vér ér*), ám a harmadik mozgósabályos írásmódnak ez csak az egyik esete, a további szabályzati példák is azt mutatják, hogy a két főnévi tag között jelentésánálag változatos mellérendelő viszonyok alakulnak ki, ezekre az alkalmiság jellemző, azaz nem szótárosodott formákról van szó. Ilyen például az úgynevezett közt-viszony is (*ideg-izom átmenet*), amellyel kapcsolatosan már az 1984-es szabályzat megjelenése előtt vita alakult ki (ennek összefoglalását vö. Ludányi 2010), jelölésükre többen javasolták a nagykötőjeles formát (az orvosi nyelvvel kapcsolatosan vö. elsőként Grétsy 2003). (A harmadik mozgósabályra vonatkozó pontos megfogalmazást lásd Laczkó–Mártonfi 2008.)

A vita ma sem ült el, a nagykötőjel alkalmazása elleni legfontosabb érv az, hogy a köznyelvi mellérendelések írásában zavart keltene, hiszen a köznyelvi írásgyakorlatban a nagykötőjelek rögzítésében nagyon nagy a bizonytalanság. Áthidaló megoldásként az Magyar Tudományos Akadémiának az AkH. 12. kiadását előkészítő bizottsága az alábbiak szerint változtatta meg a harmadik mozgósabálynak megfelelő részt a tervezett új szabályzatban: „Vannak összetétel-szerű alakulatok (pl. *kajak-kenu verseny, könyv vétel-eladás*), amelyeknek elő-, ritkábban utótagja mellérendelő összetétel (*kajak-kenu, vétel-eladás*). Ezekben az esetekben a mellérendelő összetétel tagjait egymáshoz kötőjellel kapcsoljuk, és különírjuk az alakulat másik tagjától.” Egy következő bizottsági megbeszélésen pedig megszavazta a bizottság az alábbi kiegészítést: „A szaknyelvben bizonyos esetekben

nem kifogásolható (az értelem pontos tükrözése érdekében) a nagykötőjel használata sem.” A szabályzati példák között többféle megvalósulást találunk, a mellérendelő kapcsolatos viszony különböző fajtáit, elsősorban az és- és a közt-viszonyt.

A két alapvető viszony jelölése (és tegyük hozzá, hogy egyes esetekben a viszony nem állapítható meg pontosan a szerkezet egészének jelentésbeli megváltozása miatt, az *élet-halál harc* esetében nyilván nem élet és halál vagy élet és halál közti harcról van szó, a szerkezet egésze átvitt értelművé vált) az egyféle írásmóddal tehát változatlan maradt, csupán pontosították a harmadik mozgósabály meghatározását. Ennek következtében a legalább kétféle viszony jelentéstani (szemantikai) megkülönböztetése, a szó szerkezet megértése a köznyelvben, az egyféle írásmód ellenére, egyértelműen lehetséges. (A köznyelvben a tapasztalatok szerint semmiféle félreértési, megértési nehézséget nem okozott az egyféle írásmód, a harmadik mozgósabályos alakok, illetőleg az efféle alkalmi főnévi mellérendelő formák viszonylag ritkák, az Osiris-helyesírás szótári adatai ezt egyértelműen megerősítik.)

A MELLÉRENDELÉS MEGHATÁROZÁSA A mellérendelő viszony meghatározására nézzük meg a Kugler–Tolcsvai-féle *Nyelvi fogalmak kisszótára* megfogalmazását:

„**mellérendelés** (másképp koordináció): egyenrangú tagok között létrejövő nyelvtani-logikai viszony. A mellérendelés a nyelv több szintjén is előfordulhat, pl. a szavak szintjén beszélünk mellérendelő szóösszetételről (pl. *húzza-halasztja, előbb-utóbb, társadalmi-gazdasági*), amely a mondatbeli mellérendelő szó szerkezetek mintájára jön létre (*húzza és halasztja, előbb vagy utóbb, társadalmi és gazdasági*), és előfordul mellérendelés a mondat szintjén is, hiszen tagmondatok viszonya is lehet mellérendelő (pl. *Húzta az időt, ugyanis félt a megpróbáltatástól; Szép az idő, és a vizsgám is jól sikerült*).

A mellérendelésben két nyelvi egység (szóalak, tagmondat) lép kapcsolatra, a tagok között valamilyen logikai viszony van, amelyet a szó szerkezetben és az összetett mondatban jelölhet kötőszó. Kapcsolatos viszonyt jelöl rendszerint az és, s, meg; is, se, sem; sőt; ellentétes viszonyt jelöl: a de, ámde, azonban, ellenben, nem ...

hanem; választó viszonyt: a *vagy, vagy ... vagy, akár ... akár*; következtető viszonyt: a *tehát, úgyhogy, így, ezért, következhetséppen*; magyarázó viszonyt: az *ugyanis, tudniillik, hiszen* kötőszó. A kötőszó nem része a mellérendelő szerkezetnek, kapcsolóelem, mely egyértelművé teszi a logikai viszonyt, de el is maradhat, pl. *Sárga, piros, zöld kockák közül kellett választanom; Maradjunk csendben, jön Tihamér.*”

Témánk szempontjából fontos a mellérendelő összetett szavak meghatározása is a kisszótár szerint:

„A mellérendelő összetett szavak egyenrangú tagokat tartalmaznak, nem mindig alakíthatók vissza mellérendelő szó szerkezeté (pl. *telis-tele*). A valódi mellérendelő összetett szavak rokon értelmű vagy ellentétes szóalakok összekapcsolásával jönnek létre (pl. *sír-rí, búbánat, ront-bont, fel-alá, le-fel apraja-nagyja*). [...] Szoros szerkezetűek, ha csak az utótagon kapnak toldalékot (pl. *árvízi, búbánatos*), ezeket kötőjel nélkül egybeírjuk; laza szerkezetűek, ha a tagok külön-külön kapnak toldalékokat (pl. *sírt-rítt, apraja-nagyja*), ezeket kötőjellel kapcsoljuk egymáshoz.”

A FŐNÉVI SZAKSZAVAK MELLÉRENDELŐ KAPCSOLATÁNAK ÍRÁSA Az AkH. 12. kiadásnak kéziratában található példákat érdemes megnézni abból a szempontból, hogy a szerkezet megoldható-e kötőszó beiktatásával (a kötőszóval való felcserélést azért lehet végrehajtani, mert alkalmi mellérendelésekről van szó, a valódi mellérendelő összetételeknél ezt nem lehet megtenni a jelentés megváltozása nélkül):

- *kajak-kenu verseny*: *kajakverseny* és *kenuverseny* (*kajakverseny, kenuverseny*); *kajak- és kenuverseny*
- *könyv vétel-eladás*: *könyvvétel* és *könyveladás* (*könyvvétel, könyveladás*), *könyvvétel és -eladás*
- *szövő-fonó ipar*: *szövőipar* és *fonóipar* (*szövőipar, fonóipar*), *szövő- és fonóipar*

Ezekben a szókapcsolatokban a főnevek egésze (*kajakverseny és kenuverseny*) kerül egymással alkalmi mellérendelő viszonyba. Az alábbiakban azonban a két főnév közötti viszony nem egyszerű kapcsolatos formát mutat:

- *kutya-macska barátság*: *kutya és macska közti barátság*
- *nap-éj egyenlőség*: *nap és éj közti egyenlőség*
- *elektron-elektron kölcsönhatás*: *elektron és elektron közti kölcsönhatás*
- *orvos-beteg párbeszéd*: *orvos és beteg közti párbeszéd*

Ezekben a szerkezetekben az utótag jellemzően kölcsönös jelentésű, hiszen barátság csak két egyed között alakulhat ki, ahogy párbeszéd is, csak két dolog tud egyenlő lenni vagy kölcsönhatásba lépni. Továbbá:

- *költség-haszon elemzés*: *költés és haszon együttes elemzése*
- *nyomás-térfogat diagram*: *a nyomás és a térfogat együttes diagramja*
- *fény-árny játék*: *a fény és az árny együttes játéka*
- *réz-arany ötvözet*: *a réz és az arany közös ötvözete*

A további példák között az *élet-halál harc* inkább választó viszonyt fejez ki, erős jelentéssűrítő formában: *az életért vagy a halálért vívott harc* (vö. *életre-halálra vív*).

Ezekben a szerkezetekben tehát az összetélszerű alakulatoknak elő-, ritkán utótagjai lépnek egymással mellérendelő kapcsolatba.

Az orvosi-biológiai nyelvben javasolható, hogy csak az *és*-viszonyt jelölő mellérendeléseket használjuk kötőjellel, ezek többféle szerkezetes formában is írhatók:

A szó szerkezet utótagja közös:

- *kéz-láb törés*: *kéztörés, lábtörés; kéztörés és lábtörés; kéz- és lábtörés*
- *gyomor-bél rák*: *gyomorrák, bélrák; gyomorrák és bélrák; gyomor- és bélrák*
- *sejt-vírus DNS*: *sejt-DNS és vírus-DNS; sejt-DNS, vírus-DNS; sejt- és vírus-DNS*
- *BRCA1-BRCA2 gén*: *BRCA1-gén és BRCA2-gén; BRCA1-gén, BRCA2-gén; BRCA1- és BRCA2-gén*
- *C-B vitamin*: *C-vitamin, B-vitamin; C-vitamin és B-vitamin; C- és B-vitamin*

A szó szerkezet előtagja közös:

- *bél mosás-varrás*: *bélmosás és bélvarrás (bélmosás, bélvarrás), bélmosás és -varrás*
- *BRCA1 gén-fehérje*: *BRCA1-gén és BRCA1-fehérje (BRCA1-gén, BRCA1-fehérje), BRCA1-gén és -fehérje*
- *sejt kromatin-DNS*: *sejtkromatin és sejt-DNS (sejtkromatin, sejt-DNS), sejtkromatin és -DNS*
- *E6 fehérje-gén*: *E6-fehérje, E6-gén (E6-fehérje, E6-gén), E6-fehérje és -gén*

A főnévi szakszavak kötőjeles mellérendelő írásmódja (*gyomor-bél rák*) tehát csak egyfajta írásforma.

A MELLÉRENDELŐ ÖSSZETÉLSZERŰ ALAKULATOK TOVÁBBI UTÓTAGJAINAK ÍRÁSA A mellérendelő összetélszerű alakulatok további utótagjait – a szóközös írásforma miatt – különírjuk.

- *gyomor-bél rák + betegség* → *gyomor-bél rák betegség*
- *BRCA-AFP gén + hiba* → *BRCA-AFP gén hiba*
De:
- *gyomorrákkezelés és bélrákkezelés; gyomor- és bélrákkezelés*
- *BRCA-gén-hiba és AFP-gén-hiba; BRCA-gén- és AFP-gén-hiba; BRCA1- és AFP-gén-hiba*

A NAGYKÖTŐJELEK ALKALMAZÁSA A MELLÉRENDELŐ SZÓKAPCSOLATOKBAN A nagyköötőjel mindig alkalmi mellérendelő szerkezetet jelöl, nem valódi összetételt.

1. A tulajdonnevek alkalmi kapcsolatát nagyköötőjellel társítjuk, a személyneveknél és más tulajdonneveknél is. Utótagokat hozzájuk mindig kötőjellel kapcsolunk.

- *Czuczor–Fogarasi-szótár*
- *Debrecen–Ferencváros-mérkőzés*
- *Budapest–Pécs-gyorsvonat*
- *Schönlein–Henoch-purpura*
- *Michelson–Lynch-szindróma*
- *Szent-Györgyi–Krebs-ciklus*

A toldalékokat nagykötéjjel társított tulajdonnevek utolsó tagjához közvetlenül írjuk (*Czuczor–Fogarasi*ban [ti. szótárban]).

A gyógyszernevek alapvetően a tulajdonnevek közé sorolhatók, akár kis akár nagy kezdőbetűs írásmódúak, ezért alkalmi társulásukat nagykötéjjel írjuk, utótagjaikat pedig kötőjellel kapcsoljuk.

- *ciklofoszamid–aszpirin–kölcsönhatás*
- *taxol–ciszpaltin–doxorubicin-kezelés**

* Az efféle szókapcsolatokat rendszeresen betűszókkal helyettesítjük (*TCD-kezelés*), és szerkezetes megoldással, *taxol, ciszpaltin és doxorubicin együttes/kombinált kezelés* formában is írhatók.

2. Nagykötéjlet alkalmazunk a valamettől valameddig viszony kifejezésére, ha azt nem ragos alak fejezi ki. Az ilyen mellérendelések utótagjait különírjuk, kivéve, amikor a *tól–ig* viszonyt tulajdonnevekkel fejezzük ki; ezeknél kötőjellel társítunk. A toldalékokat az ilyen alakulatok utolsó, esetleg mindkét tagjához közvetlenül írjuk (leszámítva a számjegyrítást).

- *január–március hónapban* (de januártól márciusig),
január–márciusban
- *9–12. oldal, harmadik–negyedik évfolyam,*
második–harmadikban, negyedikben–ötödikben
- *kelet–nyugat irányban*

Ezt a szabályt az orvosi-biológiai nyelvben is alkalmazzuk (*boka–térd távolság, talp–fej magasság, fenék–koponya méret, L2–L4 törés* [*L = ágyéki/lumbalis csigolya*]).

3. Két vagy több nép/nyelv és az úgynevezett szakpárok (*magyar–ukrán határ, görög–latin szak, biológia–kémia tagozat*) alkalmi kapcsolatát ugyancsak nagykötéjjel tüntetjük fel. Az utótagokat a szakpárok után is különírjuk, a ragokat a mellérendelő összetétel tagjaihoz közvetlenül illesztjük.

Ugyanígy alkalmazzuk a nagykötéjlek írását az orvosi-biológiai szaknevek (anatómiai, szövet- és sejttani szakkifejezések, a molekulák és a mikrobák nevei) *közt-* (együttes) viszonyát jelölő alkalmi kapcsolatánál is akár teljes szóként, akár betűszóval, szóösszevonásokkal, rövidítésekkel, illetőleg tartozékbetűs/számos stb. szerkezetekkel írjuk őket.

- *ideg–izom átmenet*
- *vér–agy gát*
- *sav–bázis egyensúly*
- *sejt–vírus kapcsolat*
- *hólyag–húgyvezeték visszafolyás*

Ezekben a példákban nem *idegátmenetről* és *izomátmenetről*, hanem az ideg és az izom közötti átmenetről van szó. Ugyanígy: nem a *vérgátról* és *agygátról*, hanem a vér és az agy közötti gátról van szó. Ennek megfelelően az ilyen szószervezeteket nem is alakíthatjuk át úgy, hogy *ideg- és izomátmenet* vagy *vér- és agygát*, mert nem lesz pontos a kifejezés jelentése. Ebben az esetben tehát *az ideg és az izom közötti átmenetről*, *a vér és az agy közötti gátról* van szó. Ugyanígy: nem a *savegyensúly* és *bázisegyensúly* szó párokat állítjuk egymással szembe, hanem a köztük lévő viszonyt fejezzük ki. A *sejt–vírus kötődés* sem *sejtkötődés* és *víruskötődés*, hanem a sejt és a vírus összekapcsolódása, valamint a *hólyag–húgyvezeték visszafolyás* sem *hólyagvisszafolyás* és *húgyvezeték-visszafolyás*, hanem a vizeletnek a hólyagból a húgyvezetékbe folyása.

G1–S átmenet

A *G1* és az *S* sejtműködés körforgásának egyik-egyik pontja, a *G1–S átmenet* a *G1-szakaszból* az *S-szakaszba* való átmenet, vagyis nem *G1-átmenet* és *S-átmenet*, hanem a két szakasz közötti nagyon pontosan meghatározott viszony.

HPV–INF kapcsolat

A *HPV* (humán-papillomavírus) és az *INF* (interferon) pontos kapcsolatáról, a kettő közötti összeköttetésről van szó, és nem *HPV-kapcsolatról* és *INF-kapcsolatról*.

Az orvosi-biológiai szakszavak kötőjeles és nagykötéjles alkalmi társítása tehát értelemtükröztető, jelentésük lényegileg különbözik:

- *gyomor–bél tartalomátáramlás*
- *gyomor–bél tartalomátáramlás*

Az első példában a gyomortartalom és a béltartalom átáramlását állítjuk egymással szembe, vagyis azt, hogy a gyomortartalom és béltartalom miként áramlik át a gyomron és a bélrendszeren. Az utóbbi viszont az fejezi ki, hogy a gyomortartalom miként áramlik át a bélbe. A kettő nyilvánvalóan más. Természetesen másként írva a félreérthetőség könnyen elkerülhető: *a gyomor- és béltartalom átáramlása*, illetőleg *a gyomortartalom bélbe jutása*.

A TOLDALÉKOLT FŐNÉVI SZAKSZAVAK MELLÉRENDELŐ KAPCSOLATÁNAK ÍRÁSA

Előfordul, hogy a mellérendelő összetételszerű alakulatok, kötőjellel társított egyik vagy mindkét tagja toldalékokat (képzőt) kap, ez az eredeti írásmódon nem változtat:

- *alany-állítmány viszony – alany-állítmányi viszony*
- *fej-nyak daganatok – fej-nyaki daganatok*

ÖSSZEGZÉS A orvosi-biológiai szakkifejezések alkalmi (mellérendelő) kapcsolatát vagy kötőjellel, vagy nagykötéjjel fejezzük ki. Kötőjellel társítjuk az alkalmilag kapcsolódó szakkifejezéseket, ha a mellérendelés a szóösszetételek egészére vonatkozik: a *kéz–láb törés* példában a *kéztörés* és

a lábtörés összetett szavak kerülnek alkalmi kapcsolatba, a mellérendelés tehát az egész szó szerkezetet (*kéz-láb törés*) érinti. Az ilyen szerkezetek másként (*kéztörés és lábtörés; kéz- és lábtörés*) is írhatók. Ha a mellérendelés *közt-* (együttes) viszonyt fejez ki, vagyis az alkalmi kapcsolat a szóösszetételnek csak az utó-, ritkábban előtagjára terjed ki, a mellérendelést nagyköötőjellel írjuk: az *ideg-izom átmenet* példában a szó szerkezetnek csak az egyik tagja (*ideg-izom*) lép egymással mellérendelő kapcsolatba. A kétféle írásforma jelentéskülönbséget tükröz, a megértés, a szakkifejezések viszonyának pontos értelmezéséért lényeges. A szaknyelvekben a pontos fogalmazás és írás elengedhetetlen, a félreértéseknek súlyos következményei lehetnek. Ugyancsak nagyköötőjellel társítjuk a valamettől valameddig viszonyt jelölő szakkifejezéseket (valójában ez is a *közt-* viszony egy formája) (*talp-térd távolság*) és a tulajdonnevek alkalmi kapcsolatát is (*Tay-Sachs-betegség*). Az utótagot a mellérendelt tulajdonnevekkel kötőjellel társítjuk, minden más esetben különírjuk.

Az új AkH. megengedi, hogy a szaknyelvek saját szakkifejezéseik alkalmi mellérendelő kapcsolatát – ha a megértés megköveteli – másként írják, a megfogalmazott írásforma tehát nem szabályellenes, és nem érinti a köznyelvi helyesírást, ugyanakkor megóvhat a szaknyelvi félreértésektől.

IRODALOM

A magyar helyesírás szabályai. 11. kiadás. 1984. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Grétsy Zsombor 2003. Stílus és helyesírás nyelvünkben, illetve az orvosi szaknyelvben. *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 27–33.

Kugler Nóra – Tolcsvai Nagy Gábor 2000. *Nyelvi fogalmak kisszótára*. Korona Kiadó, Budapest.

Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Osiris Kiadó, Budapest.

Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2008. *Helyesírási tanácsadó*. Osiris Kiadó, Budapest.

Ludányi Zsófia 2010. A mozgósabályokról. *Magyar Nyelvőr* 136: 21–31.

„Valljuk meg, hogy nagyon megszükülünk a magyarságba, melynek ugyan bőségébe soha nem voltunk. Csudálkozom nagy nemzetünkön, hogy ő, ki különben minden tulajdonainak fenntartásába oly nemes, nagy és állhatatos indulattal viseltetik, a maga anyanyelvét felejteti láttatik; olyan világba pedig, melybe minden haza önnön nyelvét emeli, azon tanul, azon perel, kereskedik, társalkodik és gazdálkodik.

Olyan szánakozásra s egyszersmind köpedelemre való csekélységgel kicsinyítik némelyek magokat, hogy magyarul nem lehet, mondják, jól írni, okoskodni, mivel sem ereje, se elégsége nincsen a nyelvnek, melyekkel a tudományok szépségeket és mélységeket elől lehetne adni. Olybá venném, ha mondanád egy nagy hegynek, hogy semmit nem ér, mivel nincs bányá s bányász benne. Mit tehet arról a drága hegy, ha kincseit belőle nem szedik; mit tehet róla a magyar nyelv is, ha fiai őtet sem ékesíteni, sem nagyítani, sem felemelni nem akarják? Egy nyelv sem származott a föld golyóiban tökéletes erőbe; de azért sok van már erős és mély közöttök. Ha az anglusok soha nem kezdettek volna nyelveken írni, azok okból, hogy gyenge, nem volna most sem fényes, sem oly mély, melyhez egy nyelv sem hasonlíthat már e részbe, noha gyengébb volt sokkal, mint most a magyar.”

Bessenyei György, 1778

Györy Hedvig

Gyógyszerkészítési eljárások az ókori Egyiptomban

2. rész

A gyógyszeralapanyagok gondos előkészítése után, amelynek tárgyalása az 1. rész témája volt, az ókori egyiptomi gyógyszerek előállítása is sokszínű, változatos képet nyújt. A fennmaradt orvosi papiruszokon olvasható receptek alapján a feldolgozás több fázisban történt, különböző technológiák felhasználásával, amelyeket nemcsak egyenként alkalmaztak, hanem kombináltak is őket. A munkafolyamatok eredményeként az elkészült orvosságok is eltérő csoportokba sorolhatók. Az itt következő cikk a gyógyszerkészítést ebből a szempontból tekinti át az Ebers-papirusz belső betegségek kezelésére írt első gyűjteményes könyvének receptjei (Eb4–335) segítségével, és kísérel meg az egyes óegyiptomi szakkifejezések minél pontosabb meghatározását.

FELDOLGOZÁS Az első fázist a hozzávalók megfelelő állapotba hozatala után a keverés és az egybedolgozás művelete jelenti, amelyet főzés vagy passzírozás követ, vagy esetleg szűrés. Az áztatás csak bizonyos növényeknél volt szükséges, hogy puhuljanak, vagy a végbemenő fizikai és kémiai folyamatok révén egységesebb állagúvá váljanak, ahogy a konyhai tevékenységben mondani szokták: jobban összeérjenek. Van olyan növény, amelyet eleve átpasszíroztak, másoknál viszont a főzés után tették ezt. Az alapanyagokat az adott helyzet által megkövetelt módon dolgozták össze, hogy a kívánt hatást elérjék. Bár a receptek szüksézáruak, nyilvánvaló, hogy a hatóanyag kivonására hideg és meleg technológiát egyaránt alkalmaztak. Néha történik utalás a munka időtartamára és körülményeire olyan formában, mint például *éjjel a harmatnak kitenni*, ám ha ez magától értetődő volt, akkor az ilyen részleteket nem feltétlenül tartották szükségesnek megemlíteni.

Néhány recept például az összetevők felsorolása után semmilyen bővebb felvilágosítást nem ad a gyógyszer előállításával kapcsolatban.¹ Az ilyen esetekben feltehetően teljesen szokványosan kellett eljárni, ezért tartották feleslegesnek a részletek lejegyzésével foglalni a helyet.

HIDEGTECHNIKÁK

APRÍTÁS *nd* (törés), *n(°)gʃ* (fel-, összetör), *knkn* (ütés, aprítás), *h(3)bk* (összeszúz), *s(w)gm* (felaprít), *h3* (felaprít, darabol), *°3g* (össze-, szétlapít).

Az alapanyagok feldolgozásának kedvelt módja a nyersanyag fizikai állapotának mechanikus megváltoztatása. Gyakori módszer a *összetörés* (*nd*). Ezen belül többféle fokozatot különböztettek meg. A *finomra törés* (*nd sn(°)*)³ a leggyakoribb, bár rendszeresen alkalmazták az általánosan értelmezett, mindenféle jelző nélkül szereplő *törés* (*nd*)⁴ szót is. Ez a kétféle szóhasználat vagy arra utal, hogy a *törés* mértéke meghatározatlan maradt (vö. konyhai receptekben a „*teszés/izlés szerint*”), vagy arra, hogy a *törés* fogalma alatt egy adott minőségű végtermék előállítását értettek, és ez a recept készítői számára nyilvánvaló volt. Egyes esetekben a *törés* a megszokottól eltérően folyt, és cseppfolyós mézben hajtották végre (Eb43, Eb302). Máskor az összetörni való anyagok viszonylag magas nedvesség- vagy olajtartalommal rendelkeztek, és így a töréssel egyúttal egy pépes masszát is kialakítottak, amely az összetevőknek megfelelően fogyasztható volt minden további teendő nélkül (Eb103), vagy süteményt formáltak belőle (Eb31 – *šns*), vagy megfőzték, hogy elkészüljön (Eb323), esetleg a füstjét hasznosították (Eb325), sőt még kúpot is készítettek belőle (Eb139). Minthogy masszával és folyadékkal állt kapcsolatban, biztos, hogy valamilyen edényben végezték a műveletet, és olyan eszközzel, amelynek az alja lapos lehetett, hiszen nem akarták az edény alját is összeroncsolni.

Egy ritkábban alkalmazott darabolási eljárást jelöl az *ütés*, *aprítás*, *cséplés* jelentésű *knkn* ige (Eb71, Eb585). Egyik alkalommal a *tökéletesen* (*r mnh*) határozó szerepel mellette (Eb65). A belőle képzett szavak között már a Középbirodalom idején megtalálni az *elvert ember* (*knkntjw*), a *kalapács* (*knknyt*) és a *húsdarab* (*knkn*) kifejezéseket, amely feltehetően – a konyhaművészetből kölcsönzött mai szóval – *klopfol*

1. Eb104–108, 110, 111, 129, 135, 143, 146, 149, 158, 159, 161, 173, 176–181, 184, 213, 238, 265, 295, 296, 306, 309, 630, 757, 758, 560 stb.

2. *ngj* – HW.II.1353: *fel-, összetör, széttép, ngt: törés*. – *n(°)gʃ.w = ng.w* szótagoló írásmódjának tűnik.

3. Eb14, Eb15, Eb18, Eb28, Eb32, Eb33, Eb62, Eb74, Eb76, Eb115, Eb119, Eb144, Eb182 = H16, Eb301, Eb316, Eb319, Eb320, Eb327.

4. Eb56, Eb59, Eb90, Eb91, Eb154, Eb172, Eb187, Eb251c, Eb261, Eb312, Eb333.

hús lehet. Mivel determinatívumában edény felett ábrázolták, biztosan köztes termék volt, amelynek készítését még az edényben befejezték. A szó használata a *hálót lever* (*knkn nwt*) kifejezésben szintén arra enged következtetni, hogy egyenletes ütést fejez ki. Veréssel kapcsolatos asszociációkat kelthetett a túlvilági *knkn* sziget is. Később a *szétver*, *agyonver* és *fenyítés*, *büntetés* jelentésekkel is használták a mindennapi életben, amíg a kézművesek szókincsében az *m knkn* szókapcsolat a fémek és a *šyt* tészta mellett a *darabokra tör* értelmet nyerte. A kihallgatások egyik kedvelt módszereként is ismerjük (*smtr m knkn*). A fegyverek között a szó a *harci buzogány* (*t3-tbt n knkn*) megnevezésében fordul elő. A földműveléssel kapcsolatban pedig a gabona cséplését fejezte ki a *szériún verni az árpát* (*knkn jt hr dnw*) formában. Mindezek alapján *ütéssel kisebbé tenni* értelmet feltételezhetünk a konyhai alkalmazásban, amely a felhasznált anyagoknak megfelelően a *lapítás* (hús), az *apritás* (tészta és más puhább anyagok), *habosra verés* (folyadék) jelentéseket nyerve. Ebben az esetben folyadékoknál turmix jellegű italt készíthettek ezzel a technológiával, tésztáknál pedig esetleg szagatás jellegű tevékenységre utalhat.

Ritkán használt kifejezés a *n(°)gj*,⁵ amely *fel-*, *összetör*, *széttép* jelentésekkel ismert a Középbirodalom korában. Nőnemű főnévként (*ngr*: *törés*) is használatos volt. Feltehetően a *n°g3.w* alak a *ng.w* szótagoló írásmódja. Az Eb59-ben például a tigrismogyoróval kapcsolatban fordul elő.

Az *összezúzni* (*h(3)bk*) is ritkán használatos az orvosi receptekben (pl. Eb63, Eb67, Eb68, Eb264, Eb311). Feltételezik, hogy hegyes tárggyal történő aprítási eljárást jelent,⁶ de az egyik receptben a *kőmosárban* (*m šd n jnr*) kiegészítéssel szerepel (Eb68),⁷ és ez inkább a *mosárban mosártörővel összezúzni* jelentésre enged következtetni. Egy féregölő szerhez már korábban beáztatott, majd kendőn átszűrő leveleknél használták ezt a módszert. A körülményekre csak következtetni tudunk. Nem írják ki, mennyi ideig kellett áztatni, de abból a megjegyzésből, hogy korán kellett felkelni a zúzás műveletéhez, talán rövidebb időre lehet következtetni. A recept érdekessége, hogy egymással párhuzamosan írja elő az *összezúzás* (*h(3)bk*) folyamatát és a *felapritását* (*sgm*), és mivel nem szerepel köztük a *vagy* szócska, egymást követően mindkét dolgot végre kellett hajtani. Az a tény azonban, hogy ezt a készítményt a végén megitták – és ebben az esetben kiírták az *inni* (*swj*) igét, nem rövidítve szerepel –, arra mutat, hogy valamiféle sziruppá alakították át. Ehhez azonban a zúzás nem volt elegendő, azért kellett még ap-

ritani is. Számos másik esetben is megitták az összezúzott anyagot. Előfordult, hogy csak zúzásra volt ehhez szükség. Az Eb311-ben a zúzást főzés követte, majd passzírozással ért véget az italkészítés. Az Eb67-ben masszává zúzták (*hbḳ m ht w°t*), amelyet aztán pakolásra használtak. Mivel a zúzalék kenhető volt, némileg nedves kellett, hogy legyen. Mivel pedig nem említenek semmiféle folyadékot a készítése közben, a nedvesség biztosítása érdekében ezt a receptet célszerű volt részben vagy egészében friss növényekből elkészíteni. Legálább a saláta friss lehetett, hogy a *lactuca* ragacsos anyaga összefogja a masszát.

A *porít*, *porrá alakít* (*sgm / swgm*) igen ritka. Az Eb68-as receptben a fenti *összezúzni* igével párhuzamosan szerepel. Ez az *wgm / wkm* ige műveltető formája, amelyet elsősorban gabonák őrlésével kapcsolatban használtak. A műveltető alak is tehát feltehetően az őrlés valamilyen módját juttatja kifejezésre, vagy a lisztes állapot elérésének egyik fázisát nevezi meg. A szó olyan szorosan kapcsolódik a gabonához, hogy főnévként az *őrölt gabona*, *liszt* (*wgm*) megfelelője lett.

Többször előfordul a *h3* ige, amely az Óbirodalom idejéből a *szembeszáll* jelentéssel van dokumentálva, majd a Középbirodalom korától a *szétüt*, *szétver* jelentéssel is. A belőle képzett főnevet a *összeapritott*, *feldarabolt*, *szétkent* (*h3w*) megnevezésére használták.⁸ Az Eb181-ben az agyagot kenték szét a sör üledékében (*mst3*), hogy a beteg testrésze felvigyék, az Eb272-ben pedig a krisztüstövös fáját dolgozták fel ugyanígy, hogy aztán kenőcsként lehessen használni. Az Eb251a-ban a ricinus gyökerét vízben, az Eb269-ben pedig a *ht-ds* növényt növénynedvben (*hs3*) *apritották fel*, hogy aztán pakolásként tehessék a beteg testrésze. Minthogy a *h3* tő szerepel a kalapácsra emlékeztető fejű *oxürhünkhosz*, más néven *kalapács-hal* nevében is, a technikai kivitelezés feltehetően valami erre emlékeztető szerszámmal történt, vagyis itt tulajdonképpen kalapácsolásról volt szó.

Az elemzett könyvben még egy rokon értelmű ige szerepel, a *botos ember* determinatívummal írt *össze-*, *szétlapít* (*°3g*), amelyet jellemzően a datolyával együtt szoktak használni. Egy azonos hangalakú, de lábjellettel is determinált ige a *kínoz*, *gyötör*, *kegyetlenül ver* (mintha patával taposná) értelemben az Óbirodalom korától ismert.⁹ Ennek az igének szakszóként történő alkalmazásáról van itt szó úgy, hogy a datolya mellett feltehetően a *péppé zúz*, valójában *összeprésel* jelentésben használhatták (Eb309). Az *°3gt* –mézga (Eb198) kapcsán felmerül annak a lehetősége is, hogy az esetleg a mézga

5. *ngj* – HW. II. 1353.

6. HW. 491.

7. Eb 68 (21,8–14) *phrt nt sm3 hft: drd n šndt, rdj hr mw n njw, sdr, sh3k m hbsw. dw3-k r hbḳ st m šd n jnr, r sgm=k st, sjnw swt r fnd=f r-s3 swj=f st.*
 'Orvosság a szalagféreg megölésére: tövises akácia levelei, vízbe áztatni egy *njw* edényben, éjjel állni hagyni, vászonban átszűrni. Korán kelj fel, hogy egy kőmosárban szétzúzd, és hogy teljesen felapritsd, sást dörzsölni az orrához, miután megitta azt.'

8. HW. I. 629, HW. II.1973.

9. HW. I. 261 és HW. II. 487–88.

fogalmának összefoglaló neve lenne, tudniillik „amit kiprésel magából” a fa. Az általános jelentés mellett szól, hogy több fafajta mellett is előfordul. Hannig csillaggal *bablah* jelentést is megad.¹⁰

ÖSSZEDOLGOZÁS

HOZZÁADÁS, KEVERÉS *rdj m/hr/r / hozzátesz, thb m / bemárt, stf / kiönt, -adagol, sjp / teljessé tesz, wšm m/hr / összeráz, jrj m ht w^ct / egy anyaggá dolgozza, 3mj / kever, sf m/hr/n / összekever, šbn / összekever, vegyít.*

A gyógyszer elkészítésének egyik módja a nyersanyagok összedolgozása. Ezt többféleképpen fejezték ki. Egy már említett módszer az *egy anyaggá dolgozni (jrj m ht w^ct)*,¹¹ vagyis az összes hozzávalót egyenletesen elkeverni, masszává alakítani. Gyakran szerepel önmagában alkalmazott műveletként.¹² A homogén massa előállításának a másik kifejezése az *összmasszát készíteni (jrj m ht nbt – Eb597)*. Miután létrejött ez a massa, egyes esetekben még egy időre állni hagyták (Eb212), többnyire azonban mindjárt átpaszírozták.¹³ Ez történt a sörgyártásban is, ahol a művelettel homogenizáltak és szűrték. Feltehetően az említett orvosi alkalmazások során is így értették. Ismét máskor mindhárom műveletet elvégezték a masszával, mint az Eb319-ben, ahol azonban záró műveletként a masszává alakítás után még sörrel egészítették ki az egyveleget, hogy iható gyógyszert kapjanak.¹⁴ A *masszává alakítás* természetesen nem zárta ki a melegítést (Eb124) vagy a főzést (Eb24, Eb214, Eb326) sem. Szokatlan, többlépcsős folyamatot ír le az Eb212-es recept, amelyben a finomra tört, édes sörrel felhígított, masszává alakított anyagot érlelték egy éjjelen át. További tennivalóként pedig méz és libaszír hozzáadását jelölték meg, amelyekkel szintén egyenletesen el kellett keverni az elegyet, hogy végül elkészüljön az orvosság.

A fogalom gyakran használt általános megjelölésén kívül konkrét formában is előfordul például a *pat süteményé tesz (jrj m p^ct – Eb267)* alakban. Kifejezetten ritka, amikor a *minden anyaggal összezárni (htm m ht nbt)* szókapcsolatot alkalmazták, amely a szövegkörnyezet alapján szintén egy massa kialakítását feltételezi (Eb244).

Az összedolgozás már említett módja az is, amikor az egyes anyagokat összetörték, és azok a törés művelete közben álltak össze masszává (*ndj m ht w^ct*),¹⁵ amellyel aztán a beteget kezelni lehetett. Sokszor azonban a törést összekeverés követi az *egy dologgá tesz (jrj m ht w^ct)* kifejezéssel, és ezután használható a készítmény. Néhány receptben utána még főzték is (pl. Eb24). Ez a massa tészta is lehetett, amelyből *šns* süteményt (Eb31) vagy *h3d* lepényt (Eb308) készítettek. Előfordult, hogy a finomra tört anyagokat mézbe tették (Eb28 – *rdj hr bjt*: papirusztermést és *gngnt*-et), vagy *fk3* süteménybe és így mézbe (Eb32–33 – *thb m bjt*). Ismét másik lehetőség volt, amikor az apróra tört anyagot a kenyérllepénybe behelyezték, majd 3 pirulát készítettek belőle (*ndj sn^c, rdj m bjt nt t, jrj m swjt 3 – Eb13*).

Szintén általános kifejezés ebben a helyzetben a (*hozzá*)*ad (rdj)*. Rendszerint olyankor használták, amikor a különböző alapanyagokat valamilyen hordozó anyagba tették, mint a méz,¹⁶ a sör,¹⁷ az olaj,¹⁸ a víz,¹⁹ a tej (Eb833) és a tészta,²⁰ vagy olyankor, amikor valamilyen másfajta edénybe kellett áthelyezni a félkész orvosságot.²¹ Ettől eltérően gabonafélék lisztjét teszik a mézes masszához az Eb215-ben, illetve aludtjejet adnak a többi alkotóelemhez az Eb310-ben.

A ritkábban szereplő kifejezések közé tartozik a *kiönt, -adagol (stf)*. Ezt a szót még a középbirodalmi szövegekből sem ismerjük, pedig az Újbírodalom idején a mindennapi életben is szokásos technikai kifejezések közé tartozott. Az Eb307-ben abban az utasításban szerepel, amely szerint a feles edényben levő gyógyital negyed részét kimérik. Ez a használat teljesen összhangban van az ókori egyiptomi rézműveseknél is kialakult kiöntési gyakorlattal, ahol szintén fontos volt a pontos adagolás. A szónak volt egy másik jelentéstartománya is, amely a *kifolyik, túlfolyik* jelentésben alapul – az erjedő sörrel kapcsolatban említik (*jrj stf*).

Meglehetősen szokatlan farmakológiai környezetben a *sjp*²² szó. Az *jp* ige műveltető formájának alapjelentése kezdettől fogva a *rábíz, részesül; ellenőriz, irányít* volt, amelyből a Középbírodalom kora után speciális értelemben kifejlődött a *teljessé tesz* tartalom,²³ amely úgy tűnik, az orvosi szakiro-

10. HW.130.

11. Eb43, Eb90, Eb91, Eb115, Eb119, Eb251c, Eb319, Eb327, Eb333.

12. Eb9, Eb10, Eb16, Eb17, Eb22, Eb30, Eb34, Eb43, Eb70, Eb95–97, Eb112, Eb114, Eb116, Eb117, Eb121, Eb148, Eb167, Eb171, Eb211, Eb221, Eb222, Eb223, Eb225, Eb315, Eb759.

13. Eb24, Eb66, Eb133, Eb271, Eb326, Eb327, Eb328.

14. Egy hajnövesztő szernek szánt masszához pedig olajat tettek (Eb251c – *rdj hr mrht*), hogy jól kenhető kenőcs készülhessen belőle.

15. Eb14, Eb31, Eb103, Eb139, Eb164, Eb212, Eb323, Eb325.

16. Eb28, Eb23.

17. Eb65, Eb168, Eb319.

18. Eb13, Eb37, Eb169, Eb251c, Eb270, Eb308.

19. Eb68, Eb305, Eb313.

20. *rdj m bjt nt t* – Eb15; *fk3* – Eb32, Eb33, Eb53, Eb316.

21. *rmnt* – Eb307, Eb314, Eb324; *rhdt* – Eb312; *ds* – Eb35, Eb185; *t3b* – Eb283; *krft* – Eb311.

22. *sjp* – HW. I. 1074, HW. II. 2101–02. *sjptj b3k: helyreállít. sjptj-wr leltár(könyv)*.

23. HW. I. 1074, HW. II. 2101–02.

dalomba is bejutott. Ezáltal a *hozzáad* újabb szinonimája jött létre. Az Eb48-ban a különböző apró magvas és lisztes anyagokat tesznek 5 ro vízzel teljessé a ráolvasás után.

Keveset használták a *botos ember* determinatívummal írt *összeráz* (*wšm*) igét, amelyet az anyagnevek felsorolása közé iktatva az Eb164-ben olvashatunk – a lóbabliszthez és nátronhoz teendő anyagokat vezeti be. Ezek a determinatívumok alapján apró szemcsés vagy por alakúak voltak. A szó korábban a *kalász szálkája*, *toklász* jelentéssel volt ismeretes, amely a gabonaszemet körülfogó kalászra vonatkozott, és a lágyszárú növény jele előtt még egy madárfejjel is meghatározták. Másik, frissen kialakult jelentése a *megvizsgál* lett, és ez is megtartotta a korábbi *nyakas madárfej* determinatívumot. A rázást az említett receptben a masszává törés követi, majd a mézzel keverés (*3mj.w hr nn hjt*), amelyre azért volt szükség, hogy az anyag formázhatóvá váljon. Így készítették el a végbélbe szánt pirulákat (*swyt – gyöngyöt*). Magának a rázásnak, a következő lépések alapján tehát, nem az összekeverési folyamatban volt jelentősége, hiszen azt a masszává törés közben mindenképpen elvégezték, hanem éppen annak előkészítéseként egy többé-kevésbé egyenletesen eloszló tömeget tudtak létrehozni, amelyet aztán könnyű volt egyenletesen szétnyomni.

Egy másik összedolgozási eljárást a *kever* (*3mj*) ige fejezi ki, amely a *kavar* és a *dagaszt* jelentéseket is magában hordozta. Bár általánosnak tűnik a jelentése, mégis kevesebbet használták, mint a *masszát készít* kifejezést. Ugyanakkor több receptben is egyedüli művelet, például az Eb4-ben, ahol a *thwj*-t sörrel keverték össze, és feltehetőleg folyékony készítményt állítottak elő. Darabos gyümölcscsaláta jellegű az Eb41-ben említett növényekből összekevert gyógykészítmény, míg a közvetlen utána leírt Eb42-es recept ugyanezt az anyagot, bor és az azonosítatlan *p3-jb* folyadékkal felöntve, bőlévé alakította. Növénynedvet használtak folyadékként a szilárd összetevők elkeveréséhez az Eb64-ben, ahol az anyag masszává állt a végén össze (*3mj.w m ht w't*). Az Eb164-ben a porrá tört anyagokat azért keverik az *3mj* művelettel a mézhez, hogy formázható, szilárd anyagot (*swjt = gyöngy*) állíthassanak vele elő. Szintén formázható tészta (*šdt*) előállítására szolgál a keverés az Eb313-as receptben, amikor a datolyalisztet keverik a vízbe, és az Eb322-ben, amikor a pörkölt szorgumot (?) (*mjmj*) sörbe keverték, majd az így elkészített lepénytészta a felforrósított formával kisütötték. Tésztajellegű lehetett az Eb602-ben összeállított massa is, amelyet először sűrűre főztek, és csak utána keverték össze (*3mj*), hogy pakolásként hasznosíthassák. Ugyanezt írták elő egyszerű keverés után az Eb301-ben is.

Néha fokozatosan kellett az egyes összetevőket a masszához adni, esetleg speciális edényben, mint az Eb13-as hashajtó szer esetében, ahol a datolyát, a sót és a cefrét keverték (*3mj*) vízbe, valószínűleg egy magas falú edényben, mert utána át kellett helyezni egy lapos tálkába, és ott rászórni a gyógynövénylisztet, amelyet mustármagból nyertek (*rdj hr mht, rdj*

dkw n gngnt hr=s). Többlépcsős folyamat máskor is megfigyelhető, például az Eb35-ben.

Volt egy másik ige is az *összekever* (*šfj*) kifejezésére, amely a középbirodalmi Ramesseszeum III. papiruszban tűnt fel (A.4), és használata csak orvosi szövegekben mutatható ki, ott is ritkán. Az Eb38-ban ez szerepel. Szilárd anyagokat keverték itt össze mézzel egy elalvás előtt fogyasztandó szerhez.

Ismét másik *összekever*, *vegyít* jelentésű ige a *šbn*. Két szövegrészben található meg. Az Eb99-ben zöld növényi részekkel kapcsolatban használják, és utána a keveréket még kortyolnivalóvá (*s'm*) alakítják, míg az Eb113-ban sós és mézes vízzel marhaepét kevernek így el, hogy egyenletes, kenhető masszát kapjanak, hiszen az *egy dologgá kever* (*šbn m ht w't*) kifejezést használták, és a végterméket a kiütésre rákenték (*gs*). Nem egyértelmű, mi lehet a különbség a különböző keverést kifejező igék között. A *keverék*, *elegy* szót mindenesetre ebből képezték (*šbnw*). A szó jelentéstartamának lényeges eleme lehetett a különbözőség, mivel jelzőként *különböző*, *mindenféle* értelemben szolgált. Erre utal a Középbirodalomban kialakult *különböző anyagú gallér* (*wšh m šbn*) névben való szereplése is.

ÁZTATÁS-ÉRLELÉS *sjn / szétdörzsöl* (folyadékban *felold*), *sdr / éjszakai áztatás*.

Az alapjelentése szerint *le-*, *be-*, *kidörzsöl* (*sjn*) ige elég ritka a gyógyszerek előállításakor, gyakrabban alkalmazott művelet viszont a kezelések közben. Például az Eb68-ban és Eb185-ben *sást* (*swt*) kellett az orrhoz dörzsölni, az Eb119-ben a készítményt a testhez dörzsölni, míg az Eb165-ben édes sörben masszává *dörzsölték* a felsorolt anyagokat (*sjn.w m ht w't*). Az Eb59-ben sörben, az Eb272bis-ben édes sörben, az Eb273-ban tejszen *szétdörzsölve* tették ihatóvá a készítményt. A folyadékban végzett művelet alapján úgy tűnik, gyógyszerészeti szakszóként a *sjn*-t a *folyadékban szétdörzsöl*, vagyis *felold*, *macerál* értelemben is használták.

Az orvosságok készítésének egyik módja az éjszakai áztatást is magában foglalta: *sdr n j3dt – éjjel a harmatnak kitenni*. Speciális, az orvosi papiruszok szövegeiben használt szóösszetétel ez. Két fő alkotója a *harmat*, *eső* jelentésű *j3dt* főnév, és az alapjelentése szerint *alvást*, *éjszakai pihenést* jelentő *sdr* ige. A kifejezés szó szerinti fordítása tulajdonképpen *alszik a harmatban*. A műveletnek többféle oka is lehetett. Tekintve, hogy az éjszakával az időtartamot és az időpontot is megjelölték, fontosak lehettek a környezeti viszonyok. Az elegyben zajló folyamatokra feltehetően a hőmérséklet és fény változása, illetve a hajnalban kicsapódó nedvesség is hatással volt. Egyes elegyeknél pedig mérgező gázok keletkezettek az összeérlelődés alatt, amelyek aztán reggelre eliminálódtak.

Önmagában ez az eljárás elég volt a gyógyital elkészítéséhez például az Eb21-ben, ahol a szentjánoskenyér termésével érik

össze az édes sör, vagy az Eb36-ban, ahol az egyelőre még azonosítatlan *šnft*, az *jšd* (= *Balanites boggyója*) és az alsó-egyiptomi só elegyét áztatták az édes sörben.²⁴ A szükséges anyagokat egyszerűen egybeöntötték, és úgy hagyták állni.

Más esetben először összekeverték az alapanyagokat, és utána a masszát helyezték bele a sörbe (Eb264). A ritkán használatos módszerek közé tartozott az (Eb59), amikor éjjelre mézben hagyják állni (*sqr hr bjt*) az összetört, egyébként szilárd anyagokat, majd reggel még bőséges mennyiségű sörben *szétkenték* (*šjn hr hnkt*). Az adott körülményekre tekintettel a szó itt speciális, gyógyszerészeti jelentést nyert, amelynek ma a *felold* szó felel meg.

Érdekes az a recept is (Eb 63), ahol a gránátalma gyökerét *összezúzták* (*hb[?]k*) a sörben, majd az így keletkezett anyagot hígították vízzel az áztatásra. Ezúttal nem jelölték meg, hogy a művelet konkrétan mennyi időre vonatkozott. Feltehetően itt is éjszakányi időegységgel számolhatunk. Még több a bizonytalanság az Eb60 értelmezésében, ahol az *éjjel a harmatnak kitenni* kifejezés után a *4 napig vagy sörrel* szavak következnek, amelyet kétféleképpen is feloldhatunk:

1. A 4 nap még a készítésre vonatkozik, és ennyi ideig áztatták az *w3m*-ot a vízben az egyik módszer szerint, vagy volt egy másik elfogadott módszer is, amely szerint ehhez az oldathoz sört tettek, és úgy áztatták.

2. Az írnök a másolás közben kifejejtett egy írásjelet, amely *inni* értékű, és akkor a recept teljesen szokványos *4 napig [inni]* (ti. önmagában), *vagy sörrel* formában ért véget.

Más szövegekben az orvosság előállításánál kétszer is szükség volt az áztatás műveletére, mint az Eb57-ben. Ez a recept azért is szokatlan, mivel itt az első művelet önmagában is áztatás. Négy napig *harmados sörben* ázott a *ksbt* (*Acacia tortilis?*), majd az 5. napon tették ki a szokásos éjszakai áztatásnak. És – feltehetőleg a nagy hőség miatt – nyáron külön eljárásként a szűrés után ismét éjszakai áztatás következett.

Az áztatás időtartama rendszerint egy éjszaka, csak ritkán fordul elő hosszabb idő, mint az Eb307-ben, ahol 4 napig történik, úgy, hogy *nappal a napon legyen, éjszaka a harmatnak kitéve*. Néhány másik esetben pedig nem határoznak meg időtartamot,²⁵ bár az éjszaka tételezhető fel (Eb59, Eb68), hiszen reggel korán kellett összezúzni/szétdörzsölni.

Az áztatás minden valószínűség szerint általában nyitott edényben történt, különben nem lett volna szükség az ellenkezőjét kikötni az Eb212-es receptben. Itt ugyanis egy meglepő magyarázatot fűztek hozzá: *ne lássa Su (nn rdj m33-s šw)*, vagyis ne érje levegő, és ezt úgy biztosították, hogy *lefedték* (*sk(3)p*) az előzőleg masszává alakított, majd újabb anyagok hozzáadását követően ismét masszává alakított gyógyszert. A lefedést jelző szó további jelentései közé pedig még a *tetővel ellát*, (egyet) *beborít*, *felhősít* tartozott. Bár a *lefedni* jelentése mellett a *kővel történő lefedés* a jellemző, tehát lényegében hermetikusan elzárták ezzel a módszerrel – nem érte levegő, magának a szónak a végén álló determinatívum *vásznat* jelöl, tehát eredetileg a lefedés biztosan ezzel az anyaggal történt. Szintén erre utal a hasonló hangzású (*át*)szűr (*skp*) szó.

Az áztatáshoz alapvetően a vizet²⁶ és a sört²⁷ használták, de ritkábban mézet (Eb38, Eb266), és együttesen sört és bort (Eb631, Eb632) is alkalmaztak. Az összeérlelés azonban egyes esetekben folyadék hozzáadása nélkül is megtörténhetett, az összetevőkből kieresztett lé segítségével.²⁸

Az alkotóelemeket rendszerint feldolgozás nélkül tették a lébe. Alig néhány eset fordul elő, amikor előzőleg masszává alakították őket (Eb212, Eb319). A többi művelet közül leginkább a passzírozással együtt alkalmazták az áztatást (összesen 18 esetben), és csak 4 receptben említenek emellett másik műveletet. Az áztatás rendszerint megelőzi a passzírozást.²⁹ Kivételesen ritka, amikor az áztatás az utolsó művelet: a főzést és a passzírozást követi (Eb240). Áztatás és főzés is ritka párosítás (Eb100–101).

Az áztatás helye rendszerint meghatározatlan, három recept azonban szól róla: a *feles edény* (*rmnt* – Eb307), a mértékként is használt *hin* edény (*hnw* – Eb63), végül egy gömbölyű edény (*njw* – Eb68). Ez arra mutat, hogy nem volt speciális, kifejezetten erre a célra szolgáló eszköz. Megerősíti ezt a feltételezést egy olyan recept is, ahol szintén az áztatást alkalmazták, de annak körülírásával jelezték.

Az Eb35 = Eb185 esetében ugyanis *ds*-edénybe tették a szentjánoskenyérfa terméshüvelyét, és ott *addig kenték, amíg elhalt* (*hkn r mwt*) a hígított édes sörben, és közben *nedves-séggel átitatott anyag* (*snd3d3*) vált belőle, amelyet aztán még *feloldottak* (*šjn*), míg feltehetően teljesen egyenletes szirupot nem kaptak. Az itt alkalmazott módszer több egyedi vonást is mutat. Feltételezhető, hogy a recept egy hosszabb ázasi

24. További példák: Eb39, Eb46, Eb126, Eb137, Eb152, Eb153, Eb166, Eb219, Eb297, Eb321, Eb633 stb.

25. Eb59, Eb68, Eb264, Eb277.

26. Eb39, Eb46, Eb48, Eb50, Eb52, Eb54, Eb60, Eb68, Eb125, Eb126, Eb153, Eb166, Eb219, Eb220, Eb274, Eb307, Eb633.

27. Eb19, Eb21, Eb36, Eb57, Eb59, Eb63, Eb187, Eb209, Eb210, Eb212, Eb237, Eb264, Eb299, Eb319, Eb321.

28. Eb100, Eb137, Eb152, Eb240, Eb282.

29. Eb19, Eb50–52, Eb54, Eb125, Eb209–210, Eb220, Eb266, Eb274, Eb282, Eb631–632; főzéssel együtt: Eb237; töréssel: Eb187; miután összetörték és masszává alakították következett ez a két művelet: Eb319.

folyamatot ír le azzal, hogy a szentjánoskenyérfa termését addig tartották a vizes sörben oldogatva, *amíg elhalt* – valószínűleg foszlani kezdett. Ezt a kifejezést egyébként nem használták a receptekben, így pontos jelentése nem világos. Mivel azonban a *meg-, elhal (mwt)* szót a *botos emberrel* determinálták, feltételezhető, hogy valamilyen ütögetéssel, veregetéssel, döngöléssel kapcsolatos eljárás is hozzájárult ehhez az eredményhez. A folyamat időtartama meghatározatlan lehetett, hiszen utána nincs konkrét időpont-megjelölés. Az Eb307-ben ugyancsak a szentjánoskenyérfa termését áztatták, és ott 5 napra volt szükség – a vizsgált szövegek között ez a leghosszabb időtartam.

PASSZÍROZÁS A *passzírozás (‘th)* egyrészt megszüntette a darabos jelleget a puhább anyagoknál, másrészt az összedolgozás egyik módja is volt. A sör készítésénél egy szűrőn passzírozták át az anyagot, tehát egyúttal a szűrés műveletét is magában foglalta. Lehetett első és egyetlen művelet vagy akár utolsó egy egész műveletsorban. Itt, a *ht (has, törzs elülső része, test)* gyűjteményes könyvében 28 olyan recept található, ahol a passzírozás az egyetlen művelet.

Ritkán fordult elő, hogy az *összetört (nd)* vagy *ütéssel aprított (knkn)* anyagoknál szükség volt még a passzírozásra, de a két művelet nem zárta ki egymást. Egyes esetekben megállapítható, hogy a passzírozás célja a korábbi aprítási eljárás után, hogy iható állapotot idézzenek elő (Eb76 – édes sörbe dolgozták bele a masszát; Eb187 – az akácialevél sörben áztatás után lett így itallá alakítva, Eb585 – a boróka és *tkkt* [turmix jellegű?] tejes italának elkészítéséhez). Máskor meleg (Eb312) vagy hideg (Eb261, Eb319, Eb327) szirup készítéséhez volt szükség rá. A finomra törött és éjjelre beáztatott masszát az Eb319-es receptben szintén sziruphoz kellett átpasszírozni. Az Eb311-ben a passzírozás módjáról is felvilágosítással szolgálnak, amennyiben megjegyzik, hogy *átpasszírozni úgy, ahogy a sörkészítésnél szokás (‘th mj jrt r hnkt)*. Ebből a kiegészítésből két dolog derül ki: egyrészt, hogy többféleképpen lehetett passzírozni, különben nem lenne értelme ennek a kötésnek, másrészt kiderül belőle, hogy a kását egy nagyobb edényre helyezték, lyukacsos aljú tálon gyúrva préselték át. Ezt a kerámiaegyüttest pedig minden valószínűség szerint a háztartásban készült sörhöz is igénybe vették. Természetesen következik ebből, hogy egy már téstávé összeállt és utána áztatott anyagot passzírozták át. A többi esetben is valószínű, hogy ahol a massa kialakítását említik (*jrj m ht w‘t)*, ott a sörkészítésnél szokásos passzírozási módot végezték.

Egyes esetekben a passzírozandó anyagnak össze is kellett érnie. Erre többnyire egy éjszakát szántak (*sdr n j3dt)*. Az érlelés egyik tipikus formája, amikor az anyag a passzírozás

előtt vízben,³⁰ sörben³¹ vagy akár mézben (Eb266) ázott. Az érlelés passzírozás másik módja a főzéshez kapcsolódik. Vagy főzés, érlelés és passzírozás a sorrend (Eb237), vagy főzés, passzírozás és érlelés (Eb240). Hiányos az Eb282, ahol nem tudni, milyen módon készítették elő a sok zöldséget, amelynek össze kellett érnie, hogy utána át lehessen passzírozni. Csak feltételezhető lehet, hogy mivel a hozzávalók között szerepel egy kis kása, abba keverték bele az (apróra vágott?) zöldségeket. Az egyes összetevők mennyisége miatt azonban biztos, hogy nem alakulhatott ki téstajlegű anyag, hanem valamilyen zöldségslátaféle jött létre.

A passzírozás gyakran szerepel a főzéssel együtt. Jellemzően a főzést követte, csak kivételesen volt fordítva, mint három *wḥdw*-fájdalom elhárítására szolgáló édes sör alapú orvosságban (Eb87–89). Egyszer (Eb283) a főzés helyett a *melegítés (srf)* szerepel, de a sorrend itt is a szokásos. Kivételesen passzírozás után még besűrítették a készítményt az Eb217-ben. Bár ennek módját nem adták meg, kizárásos alapon az ismételt főzésre lehet gondolni, mint egyetlen viszonylag gyors eljárásra.

SZÜRÉS A fogyasztás előtti utolsó fázis az Eb56-os, Eb57-es, Eb63-as receptekben a szűrés (*sh3k*), amelynek célja nyilvánvalóan a darabos részek eltávolítása volt. Ezzel az előállított italt könnyen fogyasztható állapotba kívánták hozni. Az Eb57-es receptben egy *mht* edénybe szűrték, és ki is írták, hogy ezt azzal a céllal teszik, hogy a feltehetőleg az Acacia tortillis (? *ksbt*)*hr* részéből keletkezett szálak ne maradjanak benne. Az Eb63-ból pedig az derül ki, hogy a szűrés vászonkendővel történt, amelyet egyébként a szó írásakor szintén használatos *vásznon* determinatívum is jelez. Sőt ez annyira jellemző lehetett, hogy az Eb68-ban magát a *szűrés* szót is ez a jel helyettesítette az *m ḥbsw – vászonkendőn* kiegészítéssel. Itt az áztatás után, de még az összezúzás (*hbḳ*) előtt következett: így fogták össze a leveleket, és szűrték ki a levét.

MELEG TECHNIKÁK a, *psj* főz, (s)šmm felforrósít, *rdj hr ht tüzre tesz, srf melegít, jrj-k srf meleggé tesz, snwh elföz, ‘wg pörköl, pirit, 3šr grillez, kfn süt.*

A főzésre használt szó több változatban is előfordul (*psj, fsy, pfsj*). Jelentése igen széles körű volt, mivel a párolást, megfőzést, forralást, stb.³² vagyis az általános főzés különféle formáit foglalta magában. Ennek az egyiptomiak is tudatában voltak, ezt például az *amiket elkészítettek mindenféle főzéssel*³³ kifejezésük jól tükrözi. Szemléletesen ír le egy főzési folyamatot az Eb206-os esettanulmánya, amikor megadja, hogy az árpát először vízben megfőzik, de már a forrás előtt abbahagyják a műveletet, mert leveszik a tűzről.

30. Eb50–52, Eb125, Eb220, Eb274.

31. Eb187, Eb209, Eb210, Eb319, Eb631 és borral együtt Eb632.

32. Bár az erre való szakszót (*šfr*) igen ritkán használták.

33. Condon 1978: 12, line 9: (*j)wtw jr-w m ps.t nb.t*

Az orvosság elkészítésénél a felhasználandó anyagok összeszedése és a kívánt mennyiség kimérése után az orvosság megalkotása néha az egyes alapanyagok megfőzésével kezdődött. Erre utal például a *főtt tigrismogyoró* (*w^ch psj* – Eb103, Eb261) *materia medicaként* történő megnevezése. Ugyanez mondható el a búzáról (*swt psj*) az Eb175-ben, ahol ezen kívül semmit sem írnak a készítmény előállításának módjáról – abból, hogy kötözésre/pakolásra (*wt*) használták, lehet következtetni arra, hogy valahogyan masszává alakították –, és az árpapelyerről (*jt shm, psj*) az Eb240-ben, amelyet szintén megfőztek a *döngölést* követően.

Az előzetes sütést vagy főzést feltételezi kimondatlanul is számos további alapanyag megnevezése, mint a különböző kenyerek és sütemények. A kásák és pépek³⁴ is legalább részben így jöhettek létre. Előállításuk különösen olyankor tartozhatott hozzá a recept készítéséhez, amikor friss felhasználást írtak elő.³⁵ A kása készítése azonban jelentheti magát az orvosság előállítását is. Egy ilyen eljárást ír le az Eb311-es recept, ahol a datolya mag (*nyt nt bnr*) előkészítése után, mint az utasításban olvasható, *tétetik aztán ez a tűzre, levenni a kását, kiüríteni ezt a zsákot* (*ddj.tw=s m ht, šdj 3h, wh3 krft tn*). Nem derül ki milyen megre hevítették fel a magokat, de az sem, hogy hogyan tették ezt – mindössze annyit árul el a recept, hogy az előzőleg vászonszákba tett cefrében ázott magokat a nyílt tűz felett melegítették, és ettől alakult ki a kásajelleg – ez természetszerűleg feltételezi, hogy folyadék is jelen volt. Minthogy a zsák tartalmát nem lehetett keverni, ez csak a datolyamag megduzzadásának, szétfőzésének lehetett a következménye. A forró, főtt – feltehetően kellően megpuhult magokat – a recept szerint csak ekkor tették vízbe, ahol lehetővé vált a passzírozásuk.

Maga a főzés művelete is többféleképpen zajlott. Volt, amikor csak melegítésre volt szükség, máskor addig keverték az ételt a tűz fölött, amíg besűrűsödött vagy összeállt, de főzhatték sokáig azért is, hogy kellőképpen megpuhuljon, elfőjön vagy éppen szétfőjön.

Hosszú főzési időre utalhattak például, amikor a tigrismogyoró főzését a lassan megpuhuló babéhoz hasonlították (Eb 314): *tehentej, tigrismogyoró, ht edénybe tenni, amely tűzre lett téve, mint a lóbab főzésekor. Ha azután megfőtt, rágja össze az ember ezt a tigrismogyorót, és nyelje le ezzel a tejjel 4 napig*. Mivel a főzet előkészítéseként szokás volt *egy dologgá tenni* (*jrj m ht w^ct*), azaz masszát készíteni, sokszor már összekevert állapotában kezdték el főzni. Tehát valamennyi összetevőjét azonos ideig és hőfokon melegítették. A keverési művelet

kiírásának a hiánya azonban nem feltétlenül jelent másfajta módszert, hiszen ezt tekinthették magától értetődőnek is, és ezt – lévén a receptek orvosi titkok – a kollégának úgys tudnia kellett.

Az orvosságok főzésekor nem feltétlenül egyszerre került minden a főzőedénybe, az Eb312-ben például annak lehetünk a tanúi, hogy a *növénynedv* (*hs3*), az olaj és a sör alkotta folyadékot először összefőzték az üstben, és csak utána tették bele főni a két kiválasztott növényt – összetörve, hogy a hatóanyag könnyebben kioldódjon belőlük. A többlépcsős főzés egyik célja az lehetett, nehogy éppen a sok főzéssel vegyék el az anyag gyógyító erejét. Tanúsítja ezt az Eb23, ahol a különböző gyógynövények főzete már besűrűsödött, amikor a mézet hozzáadték, ám ezt rögtön követte a tűzről való eltávolítás és az ujjeleget tartás. A gyakorlatban ezzel a méz gyógyhatásának a megtartását biztosították, hiszen ma már köztudott, hogy a mézben található gyógyító anyagok 40 fok felett elbomlanak.

Az Eb215-ben leírják, hogyan készül a *fk3*-sütemény: a szorgum (? *mjmj*) és a papirusztermés (? *šnj-t3*) lisztjét hozzákeverik az előzőleg felmelegített mézhez, és megformázzák. A főzés tehát itt csak melegítést jelent, és a célja az lehetett, hogy a mézet minél folyékonyabbá tegyék.

Számos orvosi recept egyetlen előírt művelete a főzés volt.³⁶ Ennek rendszerint csak a tényét rögzítették, de előfordul az is, hogy az ige mellett bővítmény olvasható: *masszává főzni*, vagyis főzéssel tézstaállagúra sűríteni.³⁷ Máskor még folyékony állapotú marad, de sűrű,³⁸ vagy egyszerűen csak addig főzik, amíg testhőmérsékletű (*ujjmeleg*) lesz.³⁹ Másik jellegzetes bővítmény a *psj* ige mellett a hozzá szükséges folyadék megnevezése: méz (Eb61, Eb62, Eb174), tehentej vagy sör (Eb20), olaj (Eb40). További folyadék volt még a víz, a bor vagy ezek kombinációja, és ritkábban előfordul a *nyák, növénynedv* (*hs3*) vagy *seprő* (? – *mst3*). Szintén főzést írtak elő az Eb157 receptben a tejnél (*jrjt pst*), ahol a recept egyik alkotóelemének az állapotaként szerepelt. Ezt kétféleképpen tudom értelmezni. Egyik esetben a *főtt tej* a főzéssel tartósított folyadékot jelöli, hiszen a forralt tej hosszabb ideig eláll, mint a nyers. A másik esetben a tejet kifejezetten ehhez a recepthez forrosították vagy főzték. (Minthogy jelzője nem a *meleg* [*srfj*], a főzés alatt ezúttal magas hőmérsékletre lehet gondolni.) Ez utóbbi esetben a receptben felhasznált zsiradék oldása miatt főzhatték. A forró tejben ez sokkal hamarabb kioldódott a marhazsigerekből. Utána még mézzel és a számkra ismeretlen *mhwj* folyadékkal együtt átpasszíroztak, majd beöntésre használták (Eb157).

34. *bj n swt* – búzapép, Eb277, Eb279.

35. Például *3h w3d* – friss kása (Eb 44, Eb 49, Eb 275, Eb 277, Eb 282, Eb 757).

36. Eb11, Eb44, Eb58, Eb79, Eb84, Eb94, Eb109, Eb183, Eb216, Eb233, Eb234, Eb235, Eb236, Eb239, Eb317, Eb318, Eb331.

37. *psj m ht w^ct* – Eb13, Eb127, Eb145, Eb170, Eb602.

38. *psj r thbw 15 r3* – Eb23 vagy *psj r sp n mw 30* – Eb 93.

39. *psj m srf n qb^c* – Eb23, Eb27, Eb29.

Szintén szakszó a *meleg, melegít (srf)*. Kiegészítő elem nélkül használták például az Eb283-ban, a passzírozás előtt. Több kifejezésben is szerepel. Jellemző az *ujjmelegre főz (psj m srf n db^c)*, amelyet a készítéssel kapcsolatban az Eb27-ben és az Eb29-ben használtak egyetlen műveletként. Az Eb23-ban viszont akkor alkalmazták, amikor a már besűrűsödött, majd mézzel kiegészített italt visszatették a tűzre, hogy felmelegítsék. A *kellemes meleg (srf ndm)* pedig mindig a fogyasztással kapcsolatban fordul elő. Ez arra mutat, hogy a szó a langyos meleg kifejezésére szolgál. Nem mond ellent ennek a két azonos receptben előforduló *tedd meleggé (jr=k srf)* forma sem.⁴⁰ Az itt alkalmazott módszerek azonban több egyedi vonást is mutatnak. Annyi világos, hogy az oldatot, amelyet a *hígítani/felvizezni (nd3d3)* ige műveltető formájának a paricipium perfectum alakjával neveztek meg (*snd3d3[w]*), nem a szokásos *főzni (psj)* formában dolgozták fel. A melegítésre a főnévi alakot használták. Ennek jelentései a *kellemes meleg, ujjmeleg, láz*, minden bizonnyal valamilyen langyos állapotot jelent, tehát a forrót és a forralást kizárja. Még a lázas ember is hiába „tüzel”, nem égeti meg a kezét.

Az Eb283-ban megjelenő duális: *jmytwj srfwj – ami a 2 meleg között van* kifejezés nehezen értelmezhető. Tekintve azonban, hogy ami kettő között van, bármilyen mértékű is a meleg tartalma, köztes állapotot fejez ki, semmiképpen sem jelenthet forrót, így a langyos jelentést ez is megerősíteni látszik, éppúgy, mint a *meleg sör (hnkt srf)*, a *meleg / frissen sült kenyér (t-srf)* vagy a *meleg, nyárson sült falatok (3srt srf)* kifejezések. Felvetődik a kérdés, hogy a másik *srf* nem az orvosi értelemben *forró, lázas* jelentésre utal-e, amelyből nőnembe téve a *gyulladás (srf)* jelentése is kialakult, vagy a felhevült, kimelegedett állapotból adódó hímnemű *nyugalom, pihenés (srf)* szó jött létre. Az a tény azonban, hogy legalább két fajtáját megkülönböztették, arra mutat, hogy nem egy konkrét hőfokot jelölt, hanem egy intervallumot, amely a fogyaszthatóság határát nem haladta meg. Ennek alapján ez a szakasz talán az alig langyostól a még éhetően forróig terjedt.

Egyes növényeket, mint az árpa (*jt – Eb109*), a szorgum (? *mjmj – Eb109*), a nád (? *j3r – Eb109*), a lóbab (*jwryt – Eb270*), pedig olyan hosszú ideig főztek a gyógyszerhez, hogy *szétfőjön (snwh)*, és így könnyebben keverhették a többi anyaggal a masszába. A fenti esetekben nem egyszerűen elővették a raktárból a kész alapanyagot, hanem ez volt készítésének az első fázisa, hiszen a főtt terméket hosszabb ideig nem tárolhatták volna: ha nedves, könnyen megromlik, ha viszont kiszárad, akkor összeáll, és nem keverhető a többi összetevőhöz. Nem említik, miben főzték. Egyiptomban általában vízben főztek – az orvosi szövegekben is a tejet, az olajat és az egyéb anyagokat írták ki, mint a szokásostól eltérő, új információt.

Feltételezhető, hogy ezek a növények is vízben főttek. Semmi sem utal arra, hogy a következő művelethez még melegen hasznosították-e őket, vagy megvárták, hogy kihűljön, és esetleg összetörték, pürésítették.

A szétfőzés nemcsak növényeknél volt szokásos, hanem állatnál, például békánál (*bhn – Eb303*) és halnál (*ddb – Eb304*), sőt olyan tárgyknál is, mint a régi *papirusztekercs (3^ct jst – Eb262)* vagy a *golyócskává szétfőtt fajansz (thnt ntj snwhjt m jppt – Eb273)*. Az Eb241-es receptben végzett egyetlen művelet szintén szétfőzés volt. Az utasítást egy rejtélyes anyag előzi meg: *a fa bimbója, olajban szétfőzni (nhbt nt s3w, snwh hr mrht)*, ahol azonban a fát a *kivágot fát, gerendát kifejező s3w* szóval fejezik ki, és a birtokszava (*nhbt*) is többjelentésű: *nyak, lótuszimbós jogar, lótusz, lótuszimbó*. A különböző értelmek közös vonása, hogy egy hosszú szárú, a lótuszra emlékeztető végződésű anyagról van szó, amely azonban itt a determinatívum alapján folyékony vagy legalábbis kenhető.

Keveset emlegetett módszer egyes ételek elkészítésénél a 100 °C felett történő *pörkölés* vagy *piritás (wg)*. Ezt a predinasztikus korban nagy mennyiségben alkalmazták a gabonaféléknél, mint a tönköly, a búza vagy az árpa. Ízük így kellemesebbé, enyhén édeskissé vált, sőt könnyebben emészthetők is lettek. A magok különösen kásák készítésére váltak alkalmassá. A módszer a történeti korokban is megmaradt, és a zöldségekre is kiterjesztették. Hérodotosz a papiruszról írja, hogy „A mocsarakban évenként termő bübloszt [= papirusz] is kitépdesik, felső részét levágják, és más célra használják, de az alsó, körülbelül egy pékhüsznyi részét megeszik, vagy eladják. Akik ízletesen akarják élvezni a bübloszt, izzó kemencében megpiritva eszik” (II. 92). Szerepel egy *bjt/lepény* elkészítésénél (Eb322), amelyet *mjmj/szorgumból(?)* állítottak elő. Ugyanez a több összetevő egyike volt a következő receptben (Eb323). A *fk3* sütemény készítésének (Eb37) első fázisaként szintén említik az árpa *pörkölését (wg)* és *száraitását/aszalását (w3j)* – amellyel tulajdonképpen „orvosi szenet” állítottak elő.

A sütésnek is több formáját alkalmazták. Kedvelt volt például legkésőbb az Óbirodalom korától a *grillezés (3sr)*, vagyis amikor az ételt a levegőn, zsiradék nélkül sütötték meg. A falfestmények alapján tudjuk, hogy több módszerét alkalmazták – nyárrsal, állvánnyal, és leírásból még egy további is ismerünk:⁴¹ a felforrósított kőre helyezték a húst. A piritós kenyeret szintén így készítették – ebből legalább kétfélet csináltak, de csak névről ismerjük őket (*t-3sr* és *s3srt*). A gyümölcsöknél is alkalmazták ezt a módszert, mégpedig a füge⁴² esetében, amelyet az orvosi receptekben is fellelni: az Eb41-ben friss moringaolajba mártva mazsolával és papiruszszár-

40. Eb 35, Eb 185.

41. Montet, Kemi 3, 1930–35: 62–63 – Djefai-Hapi 6. szerződése: ...m 3sr n j(w)f prr hr 'h sült húsról, amit a tűzhelyre fektetnek (...mindenféle bikából, amit a templomban levágnak).

42. Eb 41 és 42 (*d3b 3sr*).

ral ették, illetve ugyanezeket folyadékkal masszává dolgozva is fogyasztották (Eb42).

Ismét más melegítési eljárás a *sšmm*, amely a műveltető „s” nélküli alakban is előfordul (Eb313). Két szilárd anyagot borbán (Eb78) vagy kétféle olajban (Eb124) tettek így a tűz fölé. Az így jelzett melegítés fogalmának pontosabb megértésében segít az Eb322-es recept. A kenyérforma *felforrósítását* nevezik így, amelyből, mint a receptből kiderül, lepény készült. Az Eb313-ban viszont a *pg3* tálat tették a tűzre *felforrósodni* (*šmm*), és ezen *h3d* lepényt sütöttek (szinte csak itt fordul elő orvosi szövegben a *sütőben sütésnek* megfelelő *kfn* ige). Az Eb325-ben pedig köveket forrosítottak fel, hogy a ráhelyezett orvosság tömény füstöt ergeessen.

A melegítés jelzésére a tűz⁴³ szó is kiválóan megfelel. Az Eb169-ben szerepel például a *tűzre tenni* (*rdj m ht*), ilyen értelemben a gyógyszer készítésének a befejezésekor, vagy az Ebers papirusz egy másik könyvében (Eb833) a tej melegítésére (*rd.hr=k jrjt-k3 80 r3 hr ht*). Az Eb311-ben az előkészített anyag megfőzését fejezi ki, mert a tűzre tétel után *3h* kásaként veszik le, az Eb314-ben pedig egészen hosszan lehetett a tűzön a tigrismogyoró, hiszen a lóbab elkészítéséhez hasonlítják az eljárást. Az Eb313-ban a *pg3* tál felforrósításánál is használják ezt a kifejezést: *jw rdj.n=k pg3 nw 2 hr ht r šmm=sn – miután két pg3 tálat a tűzre tettél, hogy azok felforrósodjanak*. Ugyanakkor az Eb308-ban a sütés körülírására szolgál a *rdj hr ht, šhpr h3d pn jm, šd.hr.tw=f m-ht jrj nn – tűzre tenni, hogy létrejöjjön ez a h3d lepény belőle; le kell aztán venni, miután az elkészült*. Füstöléshez is ráteszik a tűzre (*rdj hr ht*) az anyagokat, mint az Eb320-ból kiderül.⁴⁴

TEOLÓGIAI HÁTTÉR A kezeléshez kiválasztott *materia medica* különböző eljárások során vált hatékony gyógyszeré, amelyekre maguk az istenek mutattak példát, amikor fájdalomcsillapító recepteket állítottak össze. Ré (Eb242) és Su (Eb243) a saját magának készített orvosságban *masszává alakította* (*jrj m ht w't*) az alapanyagokat. Tefnut viszont *összmasszává zárta/pecsételte* (*hjm m ht nbt*) őket a Ré számára készített pakolásában (Eb244). Geb erjedt datolyaszirupban *törte finomra* (*nd sn^c*) az anyagokat Ré számára (Eb245). Nut orvossága pedig megfőtt, mielőtt masszává alakult volna (Eb246). Ízisz nemcsak masszává formázta, hanem össze is *keverte* (*3mj*) a különböző összetevőket (Eb247). Ennek alapján feltehetően a többi eljárásra is voltak isteni előképek, amelyek eltanulását még a mitikus aranykorra keltezték, amikor a monda szerint istenek és emberek együtt éltek. Ennek a korszaknak a végén jött létre a vérszínű, *vörös sör* (*dšrt*) is, amellyel az oroslán alakjában dühöngő Tefnutot sikerült lerészegíteni, és ezzel megszelídíteni – itt a sörbe asszuáni okkert keverték.

Az egyik receptben a *ne lássa ezt Su* tiltás hangzott el (Eb212), és ebből arra lehet következtetni, hogy legalábbis volt olyan orvosi iskola, amelynek elképzelése szerint a receptek készítésében szerepet kapott Su – általában az ő felügyelete alatt készültek az orvosságok. Ha viszont volt olyan, amelyet el kellett rejteni előle, akkor olyan is volt, amely tőle független, sőt számára akár elfogadhatatlan is volt. Mivel mégis készült, feltehetően létezett ennek is isteni pártfogója. Másrésztől viszont érdemes azt is átgondolni, mit nem szabad Sunak látnia. A recept szerint az éjszakára kitett egyvelegről van szó. Az *éjszakát eltölteni* (*sdr*) ige pedig, amelynek további jelentése még az *aludni, pihenni*, erős mitológiai jelleggel bírt. Az istenek között Ozirisz hosszan – és kényszerűen – pihent, miután Széth meggyilkolta. Ennek emlékére Abüdoszban volt egy *Pihenés* (*sdr*) nevű ünnep. Ha tehát a pihenőt nem láthatta Su, akkor nem kizárt, hogy az éjszakát eltöltő orvosságot magával a halott Oziriszszel is azonosították.

A leghétköznapibb szavak is utalhattak teológiai kapcsolatra. Ilyen szó a *harmat* (*j3dt*), amely összecsengett a Szahmet istennő által küldött vészjósló lázas betegség hullammal (*j3dt rnpt*), amely leginkább év elején sújtott le az országra – ahogy a harmat a nap elején jelent meg a semmiből.

MÁGIKUS ELJÁRÁSOK Az Ebers-papirusz műfajából adódóan jellemzően gyakorlati tapasztalatokon alapuló konkrét anyagokhoz kötődő tudást használt fel a gyógyításra. Kevés ráolvasást tartalmaz. Alig van, ami a recept (Eb48) elkészítése alatt hangzott el, a többség (például Eb61 és Eb131) alkalmazás közbeni ráolvasás. Ezekben az esetekben is csak a szöveg maradt fenn, a körülményekről nem írt a papirusz.

RÁOLVASÁS Az tudjuk, hogy füge, szőlő, bevagdosott szikomórfügeliszt, gumi, okker, szentjánoskenyér és *pri-šnj* volt már kimérve és egy edénybe téve, amikor vizet kellett rájuk önteni. Utána éjszaka a harmatnak kitevé értek össze fogyasztható orvossággá. A víz hozzáöntésekor mondták az Eb48-as ráolvasást. Egy állatpárt (*htw / htt*) és egy emberpárt (*‘dn / ‘dnt*) kellett megidézni, mintha már önmagában a jelenlétük elegendő lett volna a szer hatékonyságának a biztosítására: *Akkor azt mondják: óh, hím htw állat, óh, nőstény htt állat! és fordítva. Óh ‘dn férfi és ‘dnt nő, és fordítva, miközben 5 ro vízzel teljessé tétetik* (ti. a gyógyszer).

Az ilyen ráolvasások sem egyszerű fizikai tevékenységet takartak, hanem komoly teológiai ismereteket igényeltek, és mágikus szertartások kíséretében zajlottak. A *htt* majomról tudjuk például, hogy reggelente ujjongással üdvözölte a napfelkeltét, amikor az orvosság is használhatóvá vált, és ezért szorosan kapcsolódott a regeneráció fogalmköréhez.

43. A tűz szót, a magyar nyelvhez hasonlóan, még a lázas állapot jelzésére is használhatták, például Eb 833: *jw ht-s mj ntt hr ht – olyan az ő ht-je, mint ami tűz alatt van*.

44. Vö. Eb 325: *sšmm.hr=k st m ht*, vagyis *felforrósítják a tűzben*.

Hímnemű páriját, a *htw* majmot viszont nem emlegetik a naphimnuszok, jóllehet a ráolvasás logikájából következően neki is ezt a szerepet szánták. Minthogy állatbőr utána a meghatározó jel, ez is megerősíti állati jellegét. Az *‘dn* és női megfelelője, az *‘dnt* emberi lényeket jelöl, akik más orvosi szövegekben nem fordultak elő, a szövegkörnyezet alapján azonban itt nyilvánvalóan pozitív szerepet játszottak.

A ráolvasás célja tehát az orvosság hatékonyságának a növelése volt. A fent idézett mondat valójában pusztán egy invocáció, amelyben a megnyerni kívánt lények már jelenlétükkel is elháríthaták az akadályokat. Máskor fenyegették őket, vagy ígérték nekik, mitikus eseményeket idéztek fel, védő és taszító tulajdonságú tárgyakat avattak be, amelyek a *similia similibus* vagy a *contraria contrariis* elvén működtek, és képességeiket át is adhatták.

RACIONÁLIS HÁTTÉR A ráolvasásokat a hozzájuk kapcsolódó rítusokkal a szellemi világ megfékezésére és megnyerésére mondták, illetve végezték az egyiptomiak, de ezzel sokszor a fizikai körülményeket is ténylegesen befolyásolták. Mivel az istenekkel való kapcsolatteremtés feltétele a tisztaság volt, ezt Hérodotosz még Kr. e. 450 körül írt könyvében is több helyen hangsúlyozta, a ráolvasásokat tisztán végezték, amely az orvosságot előállító személy és az ahhoz szükséges tárgyak higiénés körülményeit is javíthatta. (A tisztaság nemcsak a nemi önmegtartóztatásra, a tiltott ételektől való tartózkodásra vonatkozott, hanem az előírt tisztító rituálékon való részvételre is, amelyek között a mosakodás is szerepelt. A szent körzetekben levő tavak egyik funkciója éppen ennek az elősegítése volt.) A rítusok végzése közben sokszor fertőtlenítő hatású füstölés is történt. Pozitív pszichés hatása az volt, hogy a beteg tudta, hogy az orvosság készítése közben a gyógyító varázsigék elhangzottak, és ez által erős hatású szert kapott betegségére. A tudat pedig befolyásolja a gyógyulás menetét.

FELHASZNÁLT ESZKÖZÖK A folyamatok során a technikai újítások feltehetőleg az eszközök – mozsár, pálca, keverőedény, -eszköz stb. – fejlődéséhez és a használatuk során alkalmazott fogásokhoz köthetők, amelyet az oktatás-tanulás során sajátítottak el a famulusok. Ezért lejegyzésüket feleslegesnek tartották a szokásos esetekben, a különlegességeket pedig éppen az orvosi mesterség *titkaként* (*št3w n swnw*) eleve el kívánták rejtetni az avatatlan kontárok elől. Ismereink ennek következtében a véletlenszerűen megemlített elemekre szorítkoznak, és mindig is csak vázlatos jellegűek maradhatnak.

Több edényfajta szerepel, például a *hnw* (Eb63, Eb271), a *nw* (Eb207), a *njw* (Eb68), a *ds* edény (Eb35, Eb185) és

a *mht* (Eb13, Eb57, Eb308) edény, a *rmnt* felesedény (Eb307, Eb314, Eb324), a *b3w* (Eb13) és a *pg3* (Eb313) tál, a *t3b* korsó (Eb283), a *rhd* üst (Eb312), az *‘prt* (Eb13) és a *bd3* (Eb95, Eb116, Eb322) sütőforma és a *sd n jnr* kőmozsár (Eb68). Ezek nagy része a hétköznapi életben is használt edény, amelyek méretük, alakjuk vagy éppen anyaguk miatt az adott művelet által támasztott igényeknek megfeleltek. A *hin* (*hnw*) edényt mérésre is használták.

További eszközként több vászonból való anyagot megneveztek, amelyek igen sokféle minőségben készültek. A Smith-papirusz sebkezeléssel foglalkozó oldalán említenek egy külön vászonzalagokkal foglalkozó szakkönyvet, amelyet az orvosokon kívül a balzsamozó papok is rendszeresen forgattak. A gyógyszerek készítéséhez a vizsgált szövegekben szűrőkendő (*hbsw* – Eb63, Eb68), vászonzsák (*krft* – Eb311) és vászonkötszer (*k3pw nw p3kt* – Eb130) fordul elő.

Eszközként a füst (*htj*) előidézéséhez követ (*jnr*) neveztek meg az Eb325-ös receptben, és ugyanitt, illetve egy hasonló jellegű másik receptben szalmaszál (*šbt* – Eb320, *šbb* – Eb325) segítségével *nyelték le* (*‘m*) a füstöt, mint ahogy a pipázásnál régebben itthon is mondták.⁴⁵ Egy kifejezésben a *dmt*-kés szerepel (Eb227), amellyel esetleg operálhattak is, mivel Ozirisz holttestének levágott részét ebből a töből képezett szóval (*dm3t*) fejezték ki. Ugyanakkor a *dmt*-kés nevének a töve, vagyis az *éleszt, hegyesít, kiélez* (*dm*) alapján inkább szűrőszerszám lehetett.⁴⁶ Ez utóbbi értelmezéssel is összhangban áll a skorpiócsípésben szenvedő megnevezése, aki szó szerint a *dmt*-kés alatt levő (*hrj-dmt*).⁴⁷ Említik a feltehetően kautériumnak megfelelő *hmm*-eszközt is (Eb864), bár csak kezelésre.

A VÉGTERMÉK FORMÁJA

FOLYADÉK Az elkészült orvosságok igen sokféle formát ölthettek. Gyakori a hideg vagy meleg ital, akár főzet-, tea-, gyümölcsle- vagy szirupjelleggel, de az ital állapotának a kifejezésére nem voltak *terminus technicusok*. Olyan szakszavakat is csak a legritkábban használtak rájuk, amelyek a készítésre utalnak, mint a *harmados sör* (*hm(w)t-ny*), a *seprő harmados leve* (*hm(w)t-nj n mst3*), a *harmados lé söre* (*hnkt nt hm(w)t-ny*) vagy a szintén a sörrel kapcsolatban alkalmazott *felvizezett* (*nd3d3*) és *vizessé tett* = *oldat* (*sd3d3*) kifejezések. A sör és a bor alján visszamaradt anyagra külön szót használtak a *mst3* formájában. Az erjedt lé megjelölésére volt saját szó (*‘w3yt*), míg magát a folyamatot inkább körülírták a [*magától*] *keletkezett* – *hpr* [*dsf*] – alakkal. A többi folyadék megnevezésénél az alapanyag szerepel a receptekben.

Folyadékra nemcsak a szájon át történő kezeléseknél volt szükség, hanem a beöntéseknél is. Ilyenkor sem mindig

45. Az arab világban ma is „isszák a füstöt a vízipipából, és a latin nyelvben is *itták a füstöt* (*fumum bibere*).

46. HW. I. 1475 és HW. II. 2782.

47. HW. II. 2782.

nevezték meg a folyadékot a *beöntés* szakszóval. Helyette a *klistérozásnak* megfelelő igét (*wđh*) használták.⁴⁸ Ez több területen is szakszóvá vált, így az italáldozat bemutatásánál, a fémolvasztásnál, az arany- vagy üvegöntésnél, de még a folyékony kenyértészta formába öntését is ezzel a szóval fejezték ki. (A *varrni*, *szőni* és *fonni* jelentést szintén ugyanezekkel az alakokkal írták le, de olyankor másik determinatívum követte.)

SZILÁRD ANYAG

DARABOS ORVOSSÁG/TÉSZTAFÉLE A szilárd formáknál is viszonylag szűk körben mozognak a szavak. A legtöbbször nem nevezték meg a készítményt, vagy *egy dolognak* (*ht w^ct*), vagyis masszának hívták. Ezt a formát ételhez éppúgy igénybe vették, mint ahogy pakoláshoz, kenőcshez, balzsamhoz, kúphoz, füstölő anyaghoz stb. is többnyire masszára volt szükség. A páciensre felkent különböző masszánál az egyiptomi szövegekből nem mindig derül ki, hogy azt valójában pakolás, kenőcs vagy esetleg balzsamként használták fel, és a többi szernél is hasonló a bizonytalanság.

Néha a *gyöngy*, vagyis *pirula* (*swjt*) szóval nevezik meg a készítményt, mint az Eb15-ös vagy az Eb73-as receptekben. Ezeket a formákat nemcsak az ételeknél, hanem más alkalmazáskor is igénybe vették, például a végbélbe is tehették a pirulát (Eb144, Eb164). A külső megjelenési forma mellett előfordult ékszerként használt gyöngy is a *materia medica* felsorolásaiban (Eb43).

Nagyobb formát takar a *gombóc* (*pnsyt*) megnevezés az Eb597-ben. Ebből a receptből az is kiderül, hogy a gombócot addig főzték, amíg a víz már forrásban volt, hiszen a gombócok fel-le jártak benne. Érdekes jelenség ebben az esetben, hogy a főtt gombócokat (kétféle) olajba is belemártották, és úgy használták fel.

KENYÉR- VAGY SÜTEMÉNYFÉLE (PANIS, TORTILLA, PLACENTA STB.)
fk3, h3d, šns, š^ct kenyér/sütemény, bjt lepény.

A beveendő orvosságok között a masszává alakított anyagokon kívül kásákat és több kenyér- vagy süteményfélét is megneveztek. Viszonylag gyakori a *fk3* sütemény.⁴⁹ Egyfajta növényből – például árpa (Eb37) – vagy különböző anyagokból⁵⁰ is készült. Lenyelni szokták (Eb32, Eb53), tehát kisebb méretű volt.⁵¹ Puha, masszajellege lehetett, mivel a belsejébe helyezték az orvosságot, csak egyszer a tetejére (Eb317). Mézbe mártva ették. Ez arra utal, hogy a tészta önmagában nem

semlegesítette a behelyezett orvosság esetlegesen kellemetlen ízét. Készítéskor nem említenek főzést (az Eb215-ben is a méznek kell megfőnie), szerepel viszont az *jrj m* szerkezetben (Eb90, Eb215), amelyet jellemzően a *nyersen összedolgozni* értelemben szoktak használni. Ez feltehetőleg a nyers tészta előállításra vonatkozik. Az *olajba tenni* (Eb37) kifejezés pedig arra utal, hogy hirtelenszül lángosféleség lett a végtermék. Az „*m*” igevonat nélkül is megtalálható az *jrj tesz, csinál* ige mellett. A kifejezés azt is jelzi, hogy jól ismert folyamatról volt szó, amelynek magyarázatát feleslegesnek tartották leírni (Eb77, Eb81). Az Eb 215-ből a *miután megfőtt a méz, hozzá kell tenni a mjmj* (szorgum?) és a *šnj-t3* (papirusz termése) *lisztet* leírás alapján arra lehet következtetni, hogy készítése olyan módon zajlott, hogy felmelegítették a mézet, és a különböző liszteteket hozzákeverték. Ugyanez a *fk3* fő fogalomként az *ajándék, jutalom, megvesztegetés* és igei formájában a *lepény* determinatívummal írva *jutalmaz* jelentéssel használatos, míg *botos kar* determinatívummal *ki-tépni, kihullani, gyorsan mozogni* jelentésű. Talán gyors mozgatásokkal lehetett előállítani? Vagy készítése ünnepélyes alkalmakhoz kötődött? Legalább 4 napig el lehetett tartani, tudniillik van olyan recept, ahol 4 napon keresztül kellett enni, de mind a 4 porció egy időben készült el.

Egy másik kenyér- vagy süteményféle a *h3d*, szintén lepénykenyér. Jellemzően ehhez a lepényhez kapcsolódó szó a *dagaszt* (*skr*) és a *süt, főz* (*psj*) szó, vagyis ez minden bizonytalanság nélkül egy kelesztett, majd tűzön átsütött lepény. Azt is tudjuk róla, hogy az egyiptomiak hosszabb utakra is magukkal szokták vinni. Ez viszont arra utal, hogy sokáig elállt, ezért valószínűleg száraz lehetett. Készítését számos sírjeleneten megörökítették,⁵² jellemzően a *rth* pék kezei közül került ki, a *lepényt sütni* (*skfn h3dw*) kifejezéssel. Ursula Verhoeven megfigyelése szerint ennek a sütésmódnak a lényege az volt, hogy folyós tésztából készült a szilárd kenyér,⁵³ ellentétben a korábbi eljárásmóddal, amikor a gyúrható, szilárd állagú tésztát nyomták a sütőformába. A változtatás ízben és állagban is eltérést eredményezett. Az Eb308-as és Eb313-as receptben gyógyászati célra datolyalisztból állították elő, és mézzel és/vagy zsiradékkal kásával (*3m^ct*) alakították. Az Eb308-as recept előírása szerint még melegen ették. Az egyik receptből (Eb313) az is kiderül, hogy nyers tésztáját *šdt*-nek hívták. Sütését mindkét recept részletesen le is írta – hangsúlyozva a kétféle edényt (*mht* és *pg3*), amelyben kisütötték. Ez a szokásostól eltérő volt, hiszen az általánosan használt formák a kenyérsütésnél a *bd3* és az *prt*. Nem említ egyik recept sem élesztőt vagy kovászt, ám mivel datolyalisztból készültek

48. Eb143, Eb156, Eb157, Eb158, Eb159, Eb265.

49. Eb32, Eb37, Eb53, Eb75, Eb77, Eb81, Eb90, Eb215, Eb316.

50. Eb75, Eb77, Eb81, Eb90.

51. Eb32, Eb53, Eb316.

52. 52 Például Montet 1936: 117–118, van de Walle 1978, például 12, 13 (Nefertitenf); Altenmüller és Moussa 1977: például 76, 153; Lepsius 1848–59: 105b (Zawiet el-Meitin – no. 2: Khunes); Hassan 1944, 268, fig. 123 (Tesen); Newberry 1893: például 7 (Baket III).

53. Verhoeven 1984: *kfn* kifejezésnél.

az itt leírt kenyerek, és a datolya szolgálhatott a kovász alapanyagául, a tészta, illetve a lepénykészítésbe természetesen is beleértendő. Minthogy az árpa kevésbé jól keleszthető, feltehetőleg valamelyik búzafajtából készült.

Egy harmadik, az orvosi receptekben emlegetett kenyér- vagy süteményféle a *šns*. Ez általában *bd3* formában készült, kónikus alakú kenyér.⁵⁴ Jellemző rá, hogy a *swt* = (valószínűleg) *Triticum monococcumból*⁵⁵ készítették. Az Eb31-ben többféle gabonából és fűszerekből állították össze, ezek között is ott volt a *swt*. Tekintve, hogy semmiféle magyarázat nem szerepel az előállítására vonatkozólag, ezt nyilvánvalóan közismertnek tekintették. Az Eb45-ben és az Eb47-ben késztermékként vették igénybe. Ez szintén arról árulkodik, hogy a mindennapi ételek közé tartozott. Itt formájával kapcsolatban tudjuk ismeretünket kiegészíteni, amennyiben a lepényt nevezik meg. Az Eb31-ben egyértelműen megették, a másik két receptben viszont nagy mennyiségű vízbe áztatták két másik anyaggal együtt, és megitták. Az egyik az okker, illetve szentjánoskenyér volt, a másik mindkét esetben egy enigmatikus anyag, a *šht n dwwj*. A *šht* igen sokjelentésű szó, ezek egyike egy ismeretlen kenyér- vagy süteményfajta. Mivel a *šht* mint ige a *fonni, szőni* jelentéssel ismert, nem kizárható, hogy süteményként lehet valamilyen fonott kalácsformájú kenyér. Jól illik ehhez az elképzeléshez az Eb45-ben és az Eb47-ben a *dwwj fonott kenyere* párhuzamba állítása a *šns lepénye* szerkezetével. Gondot jelent ugyanakkor, hogy a *dwwj* elsősorban (*sörös*)*korsót* jelent, amelyet éppen a *šns*-szel együtt, a *par excellence étel és ital* megjelölésre szoktak használni. Hogy ebben a receptben is folyadékként szerepel, egyértelművé teszi a mögő írt determinatívum. A végeredmény mégis szilárd anyag kellett, hogy legyen, hiszen a *šht* mögött az M33 = darabos/mag determinatívum áll. Felvetődik, hogy esetleg a *sörös* *korsó fonott kenyere* nem egy többnyire sör-csúszdaként fogyasztott kenyér- vagy süteményfélét jelöl-e.

A (*le*)*vág és elválaszt* (*šc*) jelentésű igéből négyféle kenyérféleség nevét is képezték az óegyiptomiak: *kenyér* (*šctt*), *kenyér, tömzsi, kónikus forma* (*šct*), *különböző formájú sütemény/kenyér* (*šct*),⁵⁶ *sütemény* (*šct*). A *šct* orvosi receptekben is előfordul. A *ht* (*has, törzs elülső része*) kezelésénél az Eb109-ben árpa, sás és szorgum (? *mjmj*) liszt, *dörzskövel/csiszolókövel* (*jnr spd*), anyatejjel és olajjal összedolgozott főzetével kenőcs készült belőle.

Egy *lepényt* (*bjt*) *mjmj*-ből (szorgum?) készítették (Eb322): megpörkölték, feltehetőleg törése vagy őrlése után, sörrel

összekeverték. Talán ezzel adtak hozzá élesztőt. Utána lepényt formáztak belőle, majd felforrósított *bd3*-formába tették – az óegyiptomi receptek tömör, vázlatzerű jellegére jellemzően ez utóbbi momentum is kimaradt a leírásból, de máskülönbén nincs értelme a recept utolsó készítési fázisának az utasításai között, hogy a *bd3*-formát felforrósítsák hozzá. Ugyanúgy hiányzik annak az előírása, hogy amikor átsült a tészta, kivessék belőle, de nyilvánvaló, hiszen különben nem lehet a szilárd lepényhez hozzáférni. Aznap és még másnap is ehető volt. Nem tudjuk, mennyire volt általános, vagy éppen a *mjmj*-re jellemző az itt megadott készítmód, amikor egy speciális célból készült, tudniillik köhögésre írták elő. Az Eb126-ban búzából (*swt*) készül, az Eb630-ban viszont árpa kenyérből (*bjt nt n jt*), de ez utóbbit nem étkezési céllal készítették, hanem pakoláshoz hasznosították két másik növényi anyag társaságában.

KÁSA/PÉP *3h, 3mct* / *kása, bj* / *pép*.

Az egyik kása (*3h*) – talán *kovásztalan kása*⁵⁷ szintén gyakori orvosi receptekben.⁵⁸ Az Eb311-es receptben a készítési eljárást is leírták. Alapanyaga alapján biztosan nem hétköznapi fogyasztásra készült: a datolyamagot (*nyt nt bnr*) összezúrták, vászonzsákocskába téve egy napig áztatták cefrében, utána tűzre tették főni, majd levették, és kiürítették a kis zsákból a kását.⁵⁹ Ebből arra lehet következtetni, hogy a kásakészítés általános menete ettől eltérő lehetett, hiszen akkor nem lett volna érdemes ilyen részletesen leírni. Lényege valami ehhez hasonló lehetett, talán a végeredmény tekintetében: aprítás után főzés a nyílt tűzön, majd levétel. Frissen főzték italba az Eb44 és az Eb49 esetében, csak melegítették és passzírozták az Eb283-ban, hidegen ázott az Eb153-ban, passzírozták az Eb224-ben és az Eb275-ben, mindkét műveletet elvégezték rajta az Eb277-ben és az Eb282-ben.

Egy másik kását (*3mct*) is említene a receptek. Ennek neve a Középbirodalom idején még csak hímnemben volt ismert, és teljesen más jelentéssel, mivel egy madár megnevezésére szolgált. Az Újbirodalom korában orvosi célra datolya-lisztből kelesztett lepénykenyérből (*h3d*) készült, amelynek darabjait *d*-zssírral és moringaolajjal (Eb308) vagy mézzel és marhafaggyúval (Eb313) keverték össze, és kellemes melegen fogyasztották. A mindennapokban nemcsak a szentjánoskenyér lisztjét használták hozzá, amelyből itt készült, hanem jellemzően gabonaalapú volt. Minthogy *folyadék* determinatívum is állhat mögötte, viszonylag folyékony lehetett. Az olajos-lisztes melegítés a rántásra emlékeztető

54. Balcz 1933: 210–211, LÄ I. 595, Backen C.

55. Lauer, Täckholm és Åberg 1949–50.

56. HW. 806.

57. HW. 10.

58. Eb44, Eb49, Eb153, Eb224, Eb275, Eb277, Eb282, Eb283, Eb311, Eb757, Eb759.

59. ...*datolya magja, összezúzni, vászonzsákba tenni, ezt a zsákot cefrébe tenni 1 napra, tétetik aztán ez a tűzre, levenni a kását, kiüríteni ezt a zsákot – nyt nt bnr, h3bk, rdj m krft nt hbs, rdj krft tn m šbt hrw 1, ddj. tw=s m ht, šdj 3h, wh3 krft tn.*

sűrítési eljárásra mutat, így ebben az esetben valamiféle főzélre lehet gondolni.

Volt egy *pép* (*bj*) is orvosi használatban. A *ht* gyűjteményes könyvében a *swt*-búzából készítették⁶⁰ egy kivétellel, amikor árpából (*jt* – Eb100) volt. Minthogy valamennyi esetben a *materia medica* felsorolásában kapott helyet, előfordulásai semmit sem árulnak el a készítésével kapcsolatban.

KENŐCS A receptek egy része szintén hallgat a kenőcs (*gsw*, *nwdt*, *wrh*) készítésének a módjáról.⁶¹ Máskor annyit árul el, hogy *rdj hr mrht / olajba teszik* a szükséges anyagokat (Eb 262), vagy olajat készítenek az alapanyagból, majd utána kenőcsként használják (Eb251d).

Az Eb90-es receptben *wh3w*-kiütést kezeltek kenőccsel. Szájon át alkalmazandó, vizelethajtó orvosság előtt használták, és a *hasra, törzs elülső részére* tették, nyilván annak beteg részén. A kenőcs szó nem szerepel a receptben, de a felvitelre használt *beken* (*gsn*) ige alapján biztosan kenőcsről van szó. Készítését ugyanúgy az *egybedolgozni* (*jrj m ht w't*) kifejezéssel írták le, mint a bevendő orvosságokét. Ugyanez a művelet több receptben is megismétlődött hasonló összefüggésben. A kenőcsök igen fontos orvosságfélék lehettek, mert külön is nyilvántartották őket: az Eb104-től egy *whdw*-kiütést kezelő kifejezetten kenőcsös könyvet találunk (*h3t-^c m gsw n dr wh3w*). A kenőcsök készítéséről azonban csak ritkán adnak felvilágosítást. Eb-ből arra lehet következtetni, hogy a kenőcsök előállítását feleslegesnek tartották leírni – feltehetően kialakult, közismert szabályok szerint készültek. Ezek elsajátítása pedig az inasévek részét képezte. Mégis van a sorozatban olyan eset, amikor kiírják az egybedolgozás tényét (Eb112), bár a többi kenőcs sem képezhető el e nélkül a művelet nélkül. Ha tehát külön jelzésre érdemesnek tartották,⁶² akkor ez valami, az általánosan szokásostól eltérőt jelenthetett. Felmerülhet, hogy a homogén jelleget hangsúlyozták, talán mert az átlagnál egyenletesebb volt az anyaga.

A kenőcsállag kialakításának számos módja volt. Például az *egy anyaggá keverni* (*šbn m ht w't* – Eb113) jelzi, hogy volt, amikor a homogén masszát a szokásostól eltérően, feltehetően bizonyos – le nem jegyzett – speciális fogások alkalmazásával állították elő. Ez a *kever* (*šbn*) ige azt is jelezheti, hogy más esetekben nem körkörös mozgást végeztek, hanem mondjuk rázást vagy dagasztást, csak megforgatták az összetevőket. Az biztos, hogy volt, amikor *seprőből* (?) való *harmados lében porrá zúzták* (*h3.w hr hmwt-ny n mst3* – Eb272).

Az Eb109-ből kiderül, hogy a főzés is a műveletek közé tartozott, tehát a kenőcsöknél is voltak főzött fajták, nem csak hidegen kipréselték vagy kikeverték. Itt az általános értelmű *főz* (*psj*) igét használták, míg egy másik receptben a *felforrósít* (*sšmm*) szót (Eb124). Néhányszor meg hosszan főzték a krémet, amíg a beletett *materia medica szétfőtt az olajban*.⁶³

PAKOLÁS, KÖTÖZÉS, GIPSZELÉS *wt beköt, rdj hr=s rátesz*.

Az ókori egyiptomiak a kötözést, pakolást és gipszelést egyaránt az *wr*⁶⁴ szóval fejezték ki. Így a massa alkalmazási körülményei alapján lehet csak elkülöníteni az egyes eljárásokat. Az Ebers130-ban például egyértelműen kötszerrel kötötték be a sebet, minthogy a felhasználandó anyagok között a finom vászomból való kötözőszert (*k3pw nw p3kt*) is felsorolták. Az Eb161-ben is kötözésről van szó, amikor az *d*-zsírt és a tövises akácia levelét használták fel a végbél *mtw*-inak kezelésére. Itt ugyanis semmiféle műveleti leírás nem szerepel, tehát feltételezhető, hogy a levél természetben előforduló formáját hasznosították. Ha ez friss alakját jelenti, akkor azt rögzíteni kellett, hogy a helyén maradjon. Helye miatt ezt nyilván valami ruhafélével oldották meg, tehát nem az orvosnak kellett róla gondoskodnia. Ha azonban a levél szárított formájáról van szó, akkor szétmorzsolva, könnyen elkeverhető a zsiradékban. Ez utóbbi esetben azonban értelmetlen a kezelési útmutatóban a *beköt* (*wt*) szó választása, különösen, amikor többféle kifejezést is ismertek a kenőcsök felkenésére.

Amennyiben rostos anyag is volt az összetevők között, a *beteker*, *beköt* (*wt*) eljárása magától értetődően adódott. Ilyenkor a szálal anyaggal valóban meg lehet oldani a bekötést. A szövegek jelentős részében azonban pépes, mézes vagy mézgasz masszákat találni, ahol valószínűbbnek tűnik, hogy pakolásként rákenték az adott testrésze, feltehetően kötszer alkalmazása nélkül. Ez aztán a gyógyítandó felületre rászáradva fejtette ki jótékony hatását. Ennek kifejezésére a *beköt-ni* (*wt*) mellett a *ráhelyez* (*rdj* – például Eb96–97, Eb121) igét is rendszeresen használták.

A pakolás tehát leginkább valamilyen sűrű massa lehetett, ahol a gyógyhatású anyagokat akár keverés nélkül, egyszerűen csak zsiradékkal *összetörték* (*nd* – Eb198). Magát a pakolás anyagát ilyen esetben *kenőcs* (*nwdt*) névvel is megnevezhették, mint a fenti példa mutatja, ahol marhafaggyú, zeller azonosítatlan része, mirha, mézga és az ismeretlen *sauit* növény alkotta.⁶⁵ Jellemzően azonban zsiradék nélkül tették ezt. Az Eb199-es receptben viszont egyetlen, egyelőre értelmezhe-

60. Eb219, Eb229, Eb233, Eb234, Eb274, Eb275, Eb277, Eb279.

61. Eb245, Eb 248, Eb249.

62. *wh3w* ellen: Eb116, Eb117, *srft* ellen: Eb115, Eb119, *whdw* ellen: Eb121.

63. *snwh hr mrht* – Eb250, Eb262, Eb303–304.

64. Eb67, Eb120, Eb128, Eb129, Eb130, Eb175–Eb178, Eb198, Eb199, Eb208, Eb211, Eb213, Eb242–Eb247, Eb301, Eb597, Eb602, Eb630, Eb757–760.

65. *d n k3, r n m3tt, š3wyt, ntjw, 3gt*.

tetlen apró darabos vagy porjellegű anyagból készült. A *mjk3t* ásványt(?) kiszáritották, összetörték és összekeverték. Ehhez feltételezhető, hogy valami másik anyagot is igénybe vettek, és mivel az alap poralapú, így az feltételezhetően nedves volt – különben nem áll össze a massa. Minthogy nem nevezték meg azt, amivel összekeverték (*3mj*), bármilyen folyadék számításba jöhetett, de legvalószínűbbnek a víz tartható.

A következő receptben (Eb200) a különféle összetevőket szintén összetörték, utána édes sör üledékében megfőzték, és úgy *kötözték* (*wt*) be a beteg részt. Ha áttekintjük a kötszer összetevőit: *hr-ds/M2 1*, menta?/M2 1, tövises akácia levele 1, kőművesgipsz 1 (*hr-ds 1*, *njw3w 1*, *drd n šndt 1*, *bsn n jkdw 1*), akkor nyilvánvaló, hogy itt valójában begipszelték a páciens hátát. A sör üledéke nemcsak hatóanyagként volt fontos, hanem a gipszeléshez szükséges nedvességet is biztosította a masszának, és a főzés következtében a még meleg anyag a szétkenést követően nemcsak lehűlt, hanem a fokozott páraleadás hatására hamarabb meg is tudott szilárdulni.

Pakolás készítésekor a főzés máskor is előfordul akár *összefőzés* jelentésben is, és van, amikor utána még a keverés műveletét is kiemelik (Eb602: *psj m ht w^t*, *3mjw*). Bár az Eb597 nem a vizsgált könyvhöz tartozik, de a *ht* két oldalának a kezelését szolgálta, ezért érdemes kitérni rá. Egy egészen különleges módon elkészített pakolásról van itt szó. A cefrét addig *psj/főzték*, amíg besűrűsödött. Ekkor két gombócot formáltak belőle, és visszatették a lébe, hogy *föl-le mehesse*nek, vagyis azért, hogy teljesen kifőzzék. Ezt követően kétféle olajjal is bekenték, nyilván a léből való kivétel után, és a véres helyen rögzítették. Meglepő hasonlóság mutatkozik az alapanyagok megválasztásában egy köhögésre készült pakolás receptjében. Ott a ceFRE levét *finomra törték* (*nd sn^c*), majd ezzel keverték össze az *erjedmény levét* (*hs3 n w^{3yt}*), hogy a beteg tagokat *bekössék vele*.

KÚP, TAMPON A kúpoknak (*mt*) is több fajtáját különítették el hatásuk szempontjából, például a *mt kbb / hűtőkúpot* (Eb163), a lázcsillapítót, ahogy mostanában hívjuk. Készítésükről nagyon keveset tudunk. Rendszerint csak annyit jegyeztek meg, hogy *kúpot készítenek, kúppá alakítják* (*jrj (m) mt*).⁶⁶ Egyszer előtte még azt is kiírták, hogy *masszává törik* (*nd m ht w^t* – Eb139), míg egy másik alkalommal *összefőzték* az alapanyagokat, és utána formázták: *masszává főzni, tamponná formázni* ahogy írták (*psj m ht w^t*, *jrj m fitw* – Eb145). A *fitw* szó alapvetően *rostgöngyöleget* jelent, amelyet az orvosi szövegekben a test valamelyik üregébe tömtek be. Ebben a konkrét receptben csak az egyelőre azonosíthatatlan *mht* lehet rostos, a többi különböző gyógyhatású anyag, amelyeket a rostok összefoghattak.

Füst (htj) A vízipipázás előzménye is felfedezhető ebben az óegyiptomi receptgyűjteményben, vagyis a füst speciális, nádszállal történő fogyasztását írta elő két köhögésre szolgáló recept. Az Eb320 mindössze azt az utasítást adta, hogy le kell nyelni azt a füstöt, amely két – egyelőre még meghatározatlan – növény (*tj^cm* és *m3mw*) égésterméke volt. Az Eb325 viszont részletes utasítást ad, és ez arra utal, hogy lejegyzésekor még új módszerről volt szó, amely az Újbirodalom elején még nem lehetett igazán elterjedt: *realgár 1, mnj 1, ^c[3]m 1, masszává törni. Hozz akkor 7 követ, forrósíts azt fel tűzön, hozz belőlük egyet, tegyél rá ebből az orvosságból, takarjad azt le egy új hnw-edénnyel, amelynek lyukas az alja, tegyél nádszálat ebbe a lyukba, tedd a szádat erre a szátra, hogy elnyeld a füstjét, majd tegyél hasonlóképpen minden követ. Egyél azután valami utána szokásos zsírosat, mint a hús zsírja, vagy olaj.*⁶⁷ A módszert más esetekben is alkalmazták – talán nem is csak gyógyászati céllal – hiszen *utána szokásosat* kellett enni, és erre csak példákat említ a recept.

ÖSSZEGZÉS A gyógyszerkészítési technológiák változatai alapvetően a hideg és a meleg technikákra oszthatók, amelyek mindegyikét az istenek megnyerését segítő rítusok kísérték, akár imák és könyörgések, akár fenyegetések és ígérek formájában.

A hideg technikák sokszínűségét jelzi a megnevezésükre használt számos fogalom, amelyek pontos jelentését sokszor igen nehéz vagy már lehetetlen ennyi évezred után valóban megérteni és elkülöníteni. Különösen áll ez az apró darabká alakító eljárásokra, ahol a technikát a *nd*, *knkn*, *h(3) bk*, *s(w)gm*, *h3* szavakkal fejezték ki, és még határozókkal is tovább finomult. Ennek ellenére, úgy tűnik, megállapítható, hogy eltérően nevezték azt, amikor egy edényben (*finomra*) törték valamit talán faverővel (*nd*), máshogy a ritmikus ütötéssel felverés vagy szaggatás jellegű technikát (*knkn*), már puhított anyagok mozsártörő vagy más pálca segítségével való összezúzását (*h(3)bk*), a porítást és a szirupfinomságúra alakítást az őrléshez hasonló módszerrel (*n^cgj*) vagy a kalapácsolásos technikával péppé vagy sziruppá alakítás (*h3*) eljárását.

Az összedolgozásra még több szakszót használtak, a leggyakoribb módszer azonban az általános érvényű *egy dologgá tesz* (*jrj m ht w^t*), vagyis masszává alakít. Persze szokásos kifejezés még a *hozzátesz* (*rdj m/hrir*), *teljessé tesz* (*sjp*), vagyis a még hiányzó résszel kiegészíti, a *belemárt* (*thb m*), a *kiönt* (*stf*) és a különböző keverési formák (*3mj*, *sfj*, *m/hrin*, *šbn*), amelyek között a különbségek egyelőre nem megállapíthatók. Az anyag homogenitását pedig néha *rázással* (*wšm m/hr*) is biztosítani kellett.

66. Eb8, Eb26, Eb139, Eb140, Eb141, Eb142, Eb155, Eb162, Eb163.

67. A füstnyeléstől kiszáradhatott a száj, és ez esetleg nyálkahártya-károsodást eredményezhetett. Ennek megelőzésére kiváló módszer az itt említett ételek fogyasztása.

Egyes esetekben szükségesnek látták az anyag áztatását, érlelését, amelyet az inaktív állapotot jelző *sdr* szóval szerettek kifejezni. Embereknél ugyanez az ige az *éjszakát eltölt, alszik, pihen, fekszik*, stb. értelemben szokott előfordulni. Az áztatás egy speciális fajtája, amikor célja az, hogy a folyadékban szétázzon az anyag, és ezt a *szétkenéssel (sjn)* elő is segítették. További műveletekként a *passzírozást (atx)* és a *szűrést (sh3k)* ismerjük.

A meleg technikák is sokfélék, de részleteik számunkra kevésbé megfoghatók. Lényegében a főzés különféle fokozatait és módzatait írják körül, kezdve azzal, hogy a *tűzre teszik (rdj hr ht)*, egészen addig, hogy *elfőzik (snwh)*. Néha csak általános értelemben, a mindenféle főzést magába foglaló *psj* igét használják, máskor a hőfokot határozzák meg a *melegít (srf)* vagy *meleggé tesz (jrj=k srf)* és a *felforrósít ((s)šmm)* kifejezéssel, vagy a módját, mint a *pörköl (*wg)*, *grillez (3šr)* vagy *süt (kfn)* igével.

A módszereket áttekintve látszik, hogy bár előállításukhoz egyszerű műveleteket végeztek az orvosok, és ősi hagyományokat folytattak, mégis komoly szakmai felkészültséget igényelt a receptek megvalósítása a sok hasonló, apró részleteiben mégis eltérő elemű művelet miatt, de azért is, mert az eljárások körülményeiről a lehető legritkábban írtak, tehát csak a korábban tanultak alapján lehetett dolgozni.

A technológiára alkalmazott szavak nem tartoznak a kizárólagosan a gyógyászatban használtak közé, hanem a

mindennapi életben is megszokott fordulatok voltak, és ez arra mutat, hogy a szakmai gyakorlat a fogásokban nem nagyon különült el a szakácsokétól. (A mennyiségben viszont annál inkább, hiszen itt sokkal kisebb egységekkel dolgoztak, ez pedig szükségszerűen finomabb mozdulatokat eredményezett.)

A fizikai műveletek végzése közben, mint az Ebers papirusz *ht* könyvének (Eb4–335) néhány részlete és az első 3, *ráolvasást tartalmazó* passzusa is mutatja, az empirikus tapasztalat arra tanította az orvosokat, hogy nem elég a gyógyszerert legjobb tudásuk alapján ügyesen elkészíteni, hanem külső, isteni segítségre is szükség van ahhoz, hogy valóban hatékony legyen. Mivel a differenciáldiagnózis hiánya, az egyéni allergiák nem ismerése és a befolyásoló egyéb körülmények ismeretlen volta miatt az orvosságnak a várakozáshoz képest elmaradó vagy gyenge hatását nem tudták racionális érvekkel megmagyarázni, a számukra éppúgy magától értetődő isteni világ jelenségeiben találták meg az okot. Ennek egyenes következménye volt, hogy az orvosság gyógyhatása érdekében azokat is az istenek befolyása alá kellett helyezni, és ennek az imák, ráolvasások és különböző rítusok voltak az eszközei, amelyeket tehát készítésük közben gondosan elvégeztek. Bár ezek is sokfélék voltak, ezek módzataira csak érintőlegesen tekintettünk ki, hiszen ennek oktatása és tanulmányozása egy másik tudományág, a iatromágia vizsgálati területébe tartozott, így a jellemzően recepteket tartalmazó *orvosi papiruszokba* csak kevés varázsmondás került.

A TERMÉSZET GYÓGYÍTTJA A BETEGET

Szegedi Körös Gáspár Nádasdy Tamásnak

[Battyhány Ferenc arcüreg-gyulladásának meggyógyításáról]

„Nem az orvoson múlik, hogy a beteg meggyógyuljon. Hiszen valamennyi beteg meggyógyulna, ha az orvos kezében rejlének az egészség. Az orvosnak kötelessége előbb hűsége és gondosan megismerni a betegséget és a betegség okát, majd egyrészt kiszolgáltatni a megfelelő orvosságokat [...] amelyek képesek a fájdalmakat oldani [...] másrésztben a jóslást egyedül a javasembereknek hagyni meg.”

„Mert (mint Hippokratész mondja) a természet gyógyítja a beteget, az orvosok pedig a természet szolgálói. Ezért ha Batthyány nagyságos úr meggyógyult, adjon hálát a jó és nagy Istennek [...] Ő tette ugyanis egészségessé őt, én csak szorgalmas szolgálója voltam.”

1555. január 16.

Berényi Mihály

Az andrológia és a magyar nyelv¹

Az orvos–beteg kapcsolatban a kapcsolattartás eszköze a magyar nyelv. Nem mindegy, hogy a betegéhez szóló orvos milyen szavakat, mennyire hibás mondatokat használ, milyen hirdetőanyagokat ragaszt a rendelője ajtajára, milyen tájékoztató táblákat szöveget fel a kórházban. Az sem mindegy, hogy a páciensének vagy a leendő betegének mennyire sikerül megértetnie magát. Ez a 10 perces előadás – 3 pontban – ezekre kívánja felhívni a tisztelt hallgatóság figyelmét.

Piacon árusítják a *Tojás nélküli KATA* száraztészta. Andrológusok nem feltétlenül lepődnek meg, legfeljebb elmosolyodnak e címke láttán, hiszen a Katakak általában valóban nincs „tojása”. Csakhogy a polcon megtalálható a *Nyolctojasos KATA* is, amelytől a szakember fejéből nyomban kipattan a számeletti here gondolata. Meglehet, hogy ezek a terméknevek jó reklámhordozók, de az is igaz, hogy ez a Kata meg gondolatlanul vált nevetség tárgyává.

Sokan olvasták a világháló segítségével az egyik kínai gyógyszerismertető állítólag hivatalos, de humorosra sikerült magyar fordítását. Szemléltetésül, íme két mondat, azzal a megjegyzéssel, hogy ennyire hibás szövegek nincsenek a magyar andrológia nyelvében.

Pirulát megharapni nem kell, a maga teljességében nyelendő bele Önnek szervezetében. Nem nyeldesi pirula annak esete fennforog hogy Ön hím: kizárólagos csak nőstény nyeldes pirula.

E figyelemfelkeltő bevezetés után térjünk át erre a hímrre, az andrológia tárgyára, vagyis a férfira.

1. Andrológiai szövegekben – nyelvi szempontból – a legtöbb bajt a *férfi* szavunk okozza. Itt van a képen ez az Y-kromoszómás, bajuszos doktor úr, aki *férfi orvos*, és mellette ez a bájos doktornő, aki viszont *férfiorvos*. Miért írtam az első esetben külön a *férfi* szavunkat az *orvostól*? Mert a különírással az orvos nemét fejezzük ki: a doktor úr férfi, látszanak rajta a másodlagos nemi tulajdonságok. A doktornő esetében az egybeírás a szakmáját jelenti: ő a férfiaknak az orvosa, vagyis andrológus. Mi következik mindebből? Az, hogy esetünkben a *férfi orvos* és a *férfiorvos* törvényes házasságot köthet. Észrevették? A *doktor úr* két szó, a *doktornő* meg egy.

Ha valaki közülünk mindenképpen *férfi csizma* tulajdonosa óhajt lenni, vásárlás előtt győződjön meg arról, hogy valóban van a csizmának ádámcsutkája, hímvesszője meg egyéb függeléke. Ha nincs, érje be *férficsizmával*, férfiaknak való csizmával.

Miért jelentek meg a *férfi* szavunkkal kapcsolatos helyesírási hibák? Amíg a *férfi* főnév mellett közhasználatnak örvendhetett a *férfi* melléknév, nem volt helyesírási gondunk. Egyaránt beszélhettünk például *férfibetegségekről* és *férfi* betegségekről. Jóllehet tréfás kedvükben a hölgyek még ma is rámondják valakire, hogy *szexis férfi*, továbbá hallhatjuk némelyik feleségtől, hogy elégedetlen a párja *férfi teljesítményével*, gyakorlatilag mind a két szó kezd feledésbe merülni. Egyetlen utód marad helyettük, a *férfi*.

Mondatainkban ez a *férfi* lehet főnév (alany) és melléknév (jelző) is. Jelzőként az illető személy biológiai nemét jelenti: *férfi orvos*, *férfi szabó*. Ezért hibás például a *férfi meddőség*, *férfi klimax*, *férfi öltöző*, hiszen a meddőség, a klimax vagy az öltöző biológiai neméről nem beszélhetünk. A megoldás a birtokos összetétel: a *férfi* főnevet egybeírjuk a második szóval: *férfiklimax* (férfinak a klimaxa), *férfimeddőség* (férfinak a meddősége), *férfiöltöző* (férfiaknak az öltözője). Az egybeírt *férfiszabó* foglalkozás neve: olyan szabóé, aki férfiruhákat készít, de nemét tekintve lehet férfi is meg nő is.

Régen volt, amikor a *férfi* és a *nő* főnév, valamint a *férfi* és a *női* melléknév szópárt alkotott. Érdekes, hogy például az e főnevekből képezett *férfikórterem* és *nőkórterem* közül az utóbbival nem találkozunk, viszont a jelzőkből képezett *férfi kórterem* és *női kórterem* közül meg az első nem létezik. Van tehát összetett szóként a *férfikórterem* a főnévből (kiknek a kórterme?) és két szóban a *női kórterem* a melléknévből (milyen kórterem?). Kórházainkban a *női kórterem* analógjaként a hibás *férfi kórterem* feliratokat láthatjuk, mintha a kórterem maga volna a férfi.

Nagyon fontos az egybe- és a különírás, amikor főnévből vagy melléknévből alkotunk szópárokat. Jó példa erre a *nőcsábítás* (nőt csábít el a férfi) és a *női csábítás* (férfit csábít el a nő).

1. A Magyar Andrológia Tudományos Társaság V. kongresszusán 2011. november 3-án elhangzott előadás alapján.

Az andrológia *férfi* szóból képezett gyakori összetett szavait az 1. táblázatban láthatjuk. Közlemény vagy előadás írásakor érdemes ezt a táblázatot megnézni.

Megjegyzések a táblázathoz:

- A két szóból álló összetett, bármilyen hosszú szavakat (*férfiterméketlenség*) mindig egybeírjuk.
- A három szóból álló *férfiivarsejt* (a férfinak az ivarsejtje) azért egy szó, mert nem több hat szótagnál.
- Amennyiben férfitest hormon alatt a tesztoszteront értjük, a félreértések elkerülésére érdemes a *férfihormonhiányt* tagolni, annak ellenére, hogy csak hat szótag alkotja: *férfihormon-hiány* (a férfitest hormon hiánya). Ha a férfi más, általános hormonhiányáról volna szó, a helyes tagolás: *férfi-hormonhiány* (a férfi hormonhiánya).²
- A *férfibetegápoló* (férfi betegek ápolója) lehet férfi is, meg nő is, de a *férfi betegápoló* sohasem szoknyás nővére.
- Három szóból és már hét szótagból áll a *férfi-nemzőképesség* (a férfi nemzőképessége), ezért kellett kötőjellel tagolni. Az Y-kromozómát hordó férfiivarsejteknek *férfinemző képessége* van (férfit nemző képesség).
- Fokozva az andrológusok helyesírási gondjait, egyetlen rendellenes írásmódú szócsoportot elfogadnak a nyelvészek: *férfi nemi szerv, férfi nemi hormon, férfi nemi betegség* (*férfi-nemiszerv, férfi-nemihormon, férfi-nemibetegség* helyett). – A négy szóból álló *férfinemiszerv-vizsgálat* helyett javaslom az úgynevezett szerkezetes változatot: a *férfi nemi szervének vizsgálata*. Hasonlóképpen a *férfi-fogamzásgátlás* helyett jobb a *férfi fogamzásgátlása* és a *férfi szexuális zavarok* helyett a *férfi szexuális zavarai*.

A *férfi* szavunkkal kapcsolatos helyesírási gondokon mennyiben segít a Word helyesírási programja? A rövid válasz: szinte semmiben. A 1. táblázatban látható szavak három (egybeírt, különírt és kötőjellel tagolt) változatához kértem a program véleményét, vagyis például a *férfibetegség, férfi betegség és férfi-betegség* közül melyiket fogadja el. A program mindegyik változatot helyesnek vélte. Más szóval: ebben a kérdésben a Word semmiféle segítséget sem tud nyújtani. A mély vagy magas toldalékos változatok (*férfiban, férfiben*) közül is csak a magas toldalékkal képezett többes számot (*férfiek*) találta hibásnak.

2. Váltunk témát, nézzük meg kritikus szemmel a magánrendelők reklámszövegeit. Különböző okokra visszavezethető helyesírási vétségek sokaságával találkozhatunk. Legegyszerűbbek a figyelmetlenségből eredő gépelési hibák (*artériás ármalás, pontosabb diagnosztika*). A „tudatosan” elkövetett hibákból is bőven van (*here visszér műtét, pénisz véna lekötés, férfi meddőség, férfi mellplasztika, sperma-vizsgálat*). Vannak mosolyt fakasztó hibák (*hímvesző keringése*) és az

1. táblázat

Férfiklimax (férfiúklimax, férfiú klimax, női klimax), férfinem
Férfi- és női kórterem, férfi-WC, női WC
Férfibetegség, férfinemmeddőség, férfinemell, férfinemfeszleg
Férfihúgycső, férfinemivarsejt
Férfihormonhiány, férfinembeteghordó, férfi beteghordó
Férfi-fogamzásgátlás
Férfi-nemzőképesség, férfinemző képesség
Férfipotencia-zavar, férfinemfeszletelépítés
Férfitermékenység teszt
Férfi nemi szerv, de férfinemiszerv-vizsgálat
Férfihúgycsőketet
Férfiban, férfival, férfinak, férfiból, férfias, férfiak

egyszerű olvasó számára rejtélyes rövidítések (*etc, kemoth. szerek*), valamint kifejezések (*curriculum vitae*), főleg és ráadásul hibásan írt orvosi diagnózisok is (*adhesio cellularis, glans pénisz*). Nem a betegeknek valók az andrológusokat is töprengésre készítő mondatok (*A férfi hormon-hiány sokkal lassabb lefolyású, mint a női menopauza*). Vannak hibás tényről közlő mondatok (*2010-ben a WHO új normál értékei megváltoztak*) és szakmai lehetetlenségeket tartalmazók is (*Spermium szövet tárolás megoldható*). Néha elismerésre méltó szavak (*férfiklinika*) is előfordulnak.

3. Utolsó témaként, noha sokan tudják, azért hangsúlyozom, hogy a sperma nem azonos a spermiummal, mert betegek, újságírók, cégek, hivatalnokok, orvosok, sőt andrológusok is képesek e két fogalom összekeverésére. *Nem volt sperma a férjem ondójában* – írta az orvosnak a feleség. És az orvos nem hívta fel az asszony figyelmét a hibás szóhasználatra. *Nagyon kevés a spermiumom* – panaszkodott a férfi, és az orvos nem kérdezte meg, hogy mit ért ez alatt. Orvos kínálja így a rendelője szolgáltatását: *Spermiummérés*. Tudják önök, mi a spermiummérés? Az az úttonal és sebesség, amelyen és ahogyan a nővér viszi a spermát tartalmazó edényt a laboratóriumba. Nagy baklövést követtek el azok az orvosok, akik *spermaképző tubulusokról* és *összejtekben növelt spermáról* írtak. Olvashatunk még *spermamorfológiáról*, *összpermiumszámról* és *spermiumszámnövelésről* is.

Hiba van bőven, ezen a kongresszuson is nagyon sokat láthatnak, de letelt az időm. Azt kérem, hogy útravalóként ezt a négy mondatot vigyék magukkal.

- A beteg megtanulja, használja és terjeszti az orvos hibás kifejezéseit.
- A klinikai, kórházi táblákat, kiírásokat a beteg hibátlannak hiszi.
- A magánrendelői tájékoztatók több törődést kívánnak.
- Édes anyanyelvünk megérdemli, hogy az andrológusok is szeressék.

2. A jelenleg érvényes akadémiai helyesírási szabályozás ezt a fajta tagolást nem ismeri el, mindkét esetben ugyanazt a végső leírási formát kapjuk: *férfihormonhiány*. Az értelmezést szükségszerűen a szövegtörzs biztosítja. A szerk.

Láng Miklós

Tallózás a gyógyszerészi sajtóban

55 éve kísérem figyelemmel a gyógyszerészet sajtóját, és ez idő alatt igen sok anyagot gyűjtöttem össze olyan mondatokból, szavakból, amelyek sértették avatatlan fületem. Ezekből egy csokornyit már bemutattam a *Magyar Orvosi Nyelv* olvasóinak (2005/2: 11). Úgy vélem, hasznos lehet a folytatás. Kezdjük el néhány pongyola vagy nem szépen megfogalmazott mondat kiigazításával.

1. *Csak az ilyen ellenőrzésnek alávetett és megfelelt anyagok kerülhetnek mintázásra, amelynek során a hatályos Magyar Gyógyszerkönyv, valamint a GMP szabályainak betartása kötelező.*

Ezt a mondatot így fogalmaznám át: *Csak az így ellenőrzött anyagokat kell mintáztatni a Magyar gyógyszerkönyv és a GMP szabályai szerint.*

2. *Gyógyszeranyagok esetében a M. Gyógyszerkönyv tájékoztató vizsgálatát, a jogszabályban adott általános felmentés esetén az OGYI által meghatározott külföldi gyógyszerkönyv azonossági vizsgálatait minden esetben el kell végezni.*

Nem lehetne világosabban? Például így: *Ha a jogszabály általános felmentést ad a gyógyszeranyagoknak a Magyar Gyógyszerkönyv szerinti tájékoztató vizsgálatára, akkor az OGYI által meghatározott külföldi gyógyszerkönyv szerinti minőségi vizsgálatot kell elvégezni.*

3. *Mindezt a gyógyszereszer veszélyének kiküszöbölése végett szükséges megtenni, a biztonságos gyógyszerkiadás, felhasználás érdekében.*

Az én változatom a következő: *Mindezt a gyógyszereszer kiküszöbölésére, a gyógyszer kiadásának és felhasználásának biztonsága érdekében kell megtenni.*

4. *Napjainkban a készletezés nagyon alapos odafigyelést kíván a kereskedelemben résztvevőktől. Cél, hogy a lehető legkisebb készlet mellett biztosítani lehessen a fenti termékpalettát a betegek változó igényeihez igazodva.*

Átfogalmazásával néhány töltelékszót is elhagynék (mellett, biztosítani): *A kereskedelemben nagyon figyelni kell a készletekre, hogy a betegek változó igényeihez igazodva, csak a legkisebb készletet kelljen raktáron tartani.*

5. *A nagykereskedelmi raktárakat úgy kell kialakítani, hogy tisztításukkal, karbantartásukkal megóvhatóak legyenek a*

tárolt anyagok, a szennyeződéstől, a szagoktól, ill. a rágcsálók, férgek behatolásától.

Ehelyett javasolható a következő megoldás: *A nagykereskedelmi raktárakat megfelelően karban- és tisztán kell tartani, hogy megóvjuk az anyagokat a szennyeződéstől, az idegen szagoktól, valamint a rágcsálóktól és a férgektől.*

6. *Meg kell győződni arról, hogy a beszerzésre kerülő csomagoló anyagok rendelkeznek-e megfelelő engedéllyel (OÉTI, OGYI), melyek garantálják mindazon elvárásokat, amelyek biztosítják a kiszerelesre kerülő gyógyszeranyagok stabilitását (papír, üveg, műanyag, PET palack stb.).*

Itt aztán lehet gyomlálni: *kerül, rendelkezik, biztosítják.* Nézzünk meg egy lehetséges megoldást: *Meg kell győződni arról, hogy a beszerzett csomagoló anyagoknak van-e megfelelő (OÉTI, OGYI) engedélyük; megtartják-e a gyógyszeranyagok stabilitását.*

7. *A tankönyvet az irodalomjegyzék a munka- és környezetvédelmi szabályok zárják.*

Ha egy mondatban az alanyok egyes számban és többes számban is szerepelnek, nem könnyű az állítmányt hozzájuk igazítani. Ilyenkor több megoldás lehetséges: az alanyokat egységesen egyes- vagy többesszámba tesszük attól függően, hogy milyen számú alany szerepel legközelebb az állítmányhoz, esetleg átfogalmazzuk a mondatot: *A tankönyvet az irodalomjegyzék, a munka- és környezetvédelmi szabályok felsorolása zárja. A tankönyv végén találjuk az irodalomjegyzéket, valamint a munka- és környezetvédelmi szabályokat.*

8. *Különös fogalmazás ez is: ... címmel megtartott előadásában leszögezte, hogy a 37. hét előtt bekövetkezett születeket nevezi az orvostudomány koraszülésnek. Leszögezte? Miért, vitatta valaki? Talán szerencsésebb lett volna a leszögezte helyett: megemlítette, utalt vagy emlékeztetett arra.*

Még szívesen előhozakodtam volna sok idegen, de magyarral helyettesíthető szóval (betegségek prevalenciájáról, individualizált kezeléssel nemzetközi trendekről, originális fejlesztésről, minél tovább lehet a foetus az uterusban tartani), Bár a Magyar Orvosi Nyelv ezen a területen is igyekszik magyarítani, végül is szakmabeliekhez szóló szakkifejezésekről van szó – így kénytelen vagyok némi megértést tanúsítani.

Angomagyos zagyvaságok

Szépen és magyarul beszélni, írni jellem kérdése.
Illyés Gyula

Az orvosi szakcikkekben terjed az angol szakkifejezések írása, és az eredetileg görög–latin kifejezések angolos írásmódja is. Sokan kárhoztatják ezt, figyelmeztetnek az idegen szavak túlzott, kivált azok felesleges használatának nyelvrontó hatására. Sokszor írtunk erről már az Magyar Orvosi Nyelvben. Arról is cikkeztünk, hogy az indoeurópai nyelvek a mondat-szerkesztésünket is befolyásolják; tudományírásunkban magyartalan mondatokkal bizony lépten-nyomon találkozunk. Az angol nyelv uralma azonban már a fogalmazásunkat is bomlasztja, sőt beférkőzött a gondolkodásunkba is. Az indoeurópai nyelvek szüntelen hatásának legnagyobb veszélye ez, és nem a sok idegen szó, ez károsítja leginkább a magyar szaknyelvet és így a köznyelvet is. A fogalmazás-torzulás következtében zagyva, sem nem angol, sem nem magyar, hanem valamilyen öszvér nyelvi mondatok, bekezdések keletkeznek. Nevezzük ezt *angomagyos* írásmódnak, a sületlenségeket *angomagyoknak*. Az alábbiakban ezekre mutatok az orvosi szakirodalomból vett példákat.

1. PÉLDA

„Több vizsgálat eredményei azt sugallják, hogy az inzulinhatás ellentmondásossága a petefészkeken belül is megfigyelhető. Az IR, mint az elsődleges hiba magában a polycisztás ováriumban elősegíti a hajlamot. Más szóval a PCOS az inzulinrezisztencia nemzőszervi phenotypusa lehet a petefészkekben – és az ovárium központi szerepet játszik a PCOS pathogenezisében. A petefészkek theca sejtjei jelentik PCOS-ben szenvedő nők esetében a túlzott androgén bioszintézis elsődleges forrását. A hyperandrogenismus a theca sejt működés kóros működését tükrözi.” (548 leütés)

Ez a bekezdés az indoeurópai, főleg az angol nyelv hatásától „megbetegedett” szakírás állatorvosi lova; zürzavarosságok sokasága.

a) Az első mondat: *Több vizsgálat eredményei azt sugallják, hogy az inzulinhatás ellentmondásossága a petefészkeken belül is megfigyelhető.*

Több vizsgálat eredményei azt sugallják – a többes szám halmazott használata az angol szerkezet (*results of several studies*) hatása: a *több vizsgálat* egyes számú főnévi szószereket, birtokos jelzői szerepben, alaptagja is egyértelműbb

egyes számban. Nyilvánvaló, hogy több vizsgálatnak nem lehet egyetlen eredménye. Helyesen: *több vizsgálat eredménye. Az állítmányt ezzel egyeztetve: több vizsgálat eredménye azt sugallja.*

A *több vizsgálat* kifejezés is angol indíttatású, magyarul: *vizsgálatok*. Ennek ellenére lehet jogosultsága a *több vizsgálat* alkalmazásának, ha nem az összes, hanem csak a vizsgálatoknak egy része sugallja azt a valamit. Ismereteim szerint azonban ebben az esetben nem erről van szó.

Bajom van a *sugallja* szóval is: ebben a szövegkörnyezetben az angol *seems to be* kifejezést magyarítják vele. Az angol szeret általánosan, „felelősséget nem vállalva” fogalmazni, például: *úgy tűnik* – vagyis mosom kezeimet, ha nem így van. A magyarban a szaknyelvben kevésbé használjuk azt, hogy *a vizsgálatokból úgy tűnik (a vizsgálatok azt sugallják)*, sokkal inkább azt: *a vizsgálatok eredményei arra utalnak; arra következtethetünk, megállapíthatjuk* stb. – attól függően mennyire egyértelműek a vizsgálati eredmények.

A következő elgondolkodtató szerkezet az *inzulinhatás ellenmondásossága* – gyanítom, hogy a *contradictory effect* kifejezésből eredhet; jelentése: ‘egymásnak ellentmondó hatás’. Az *ellentmondás* szóról az értelmező szótár így ír: „1. Az a tény, hogy valaki ellentmond valakinek; 2. Két egymást kölcsönösen feltevő és kizáró állítás vagy jelenség viszonya” (Eöry 2009). *Ellentmondásos* az *ellentmondásból* képzett melléknév, jelentése: ‘két, egymásnak ellentmondó állítás vagy jelenség’; az *ellentmondásosság* pedig ebből képzett főnév. A szerző kifejezése (*az inzulinhatás ellenmondásossága*) valamelyik angol kifejezés erőltetett átültetésének a példája. Miről van szó? Az inzulinnek kétféle, egymással ellentétes hatása van, vagyis az egyik hatása ellentétes a másikkal. Az inzulinhatás nem ellenmondásos; akkor lenne az, ha bizonytalanok lennénk, hogy van-e az inzulinnak az a bizonyos hatása, mert az erre vonatkozó vizsgálatok nem egyértelműek. Az inzulin kétféle hatása bizonyított, csupán ellentétes. Helyesen: *az inzulin ellentétes hatásai*.

A következő kifejezés: *a petefészkeken belül is terjedős, a névutót helyettesíthetjük raggal is: a petefészkekben is.*

A következő összetett mondat igéi is kifogásolhatók: *azt sugallja, hogy [...] megfigyelhető*. Nem azt sugallja, hogy megfigyelhető, hanem azt, hogy előfordul, létezik. Nem azért

végeztük a vizsgálatokat, hogy a hatás megfigyelhető legyen, hanem bizonyítani akartuk, hogy az a valami előfordul, létezik vagy nem. Egész más módszerek szükségesek valamely hatás megfigyelhetővé tételéhez. Javaslat: *Többen is megfigyelték, hogy az inzulin a petefészkekben is ellentétesen hat.*

b) A második és harmadik mondat: *Az IR, mint az elsődleges hiba magában a polycisztás ováriumban elősegíti a hajlamosítást. Más szóval a PCOS az inzulinrezisztencia nemzöszervi phenotypusa lehet a petefészkekben – és az ovárium központi szerepet játszik a PCOS pathogenezisében.*

IR = inzulinrezisztencia (ez a dolgot korábbi részében tisztázzuk). PCOS = polycystic ovary syndrome (polycisztás ovárium szindróma).

A második mondat nem érthető, mert a szerző nem mondja meg, hogy az IR mire hajlamosít. Az *elsődleges hiba (primary fault/defect)* az angol kifejezés tükörfordítása; megérthető így is, ám szokatlan. A *polycisztás* az öszvér írásmód jellegzetes példája, alapvető helyesírási hiba: az idegen szót vagy eredeti írásmód szerint vagy magyarosan írjuk, a kettő nem keverhető (*polycystás, policisztás*). Magyarul *soktömlősnek* mondhatjuk (*polycisztás ovarium – soktömlős petefészkek*).

A következő mondatból már gyanítható, hogy a petefészkekben kialakult IR okozza a petefészkek soktömlős átalakulását (hajlamosít a soktömlős átalakulásra). Ám a mondat értelmetlen: a PCOS a szervezet általános betegsége, és ennek kialakulásában a petefészkeknek fontos szerepük van. Általános betegség nem lehet az IR egyetlen szervi megnyilvánulása, hiszen az része az általános betegségnek. A szerző a szövegezésében összekeveri a *polycisztás ovariumot* a PCOS-sel. A *phenotypus* a biológiában, az orvostudományban valaminek a megmutatkozása, kifejeződése, megjelenése. A *nemzöszervi phenotypusa lehet a petefészkekben* – angol hatás, és zavaros is: arról van szó, hogy a PCOS-t okozó IR nemzöszervi megnyilvánulása a soktömlős petefészkek. Az angol szokásosan fogalmaz helyhatározós szerkezetekkel ezekben a mondat szerkezetekben (*a petefészkekben*); magyarul igényesebb és tömörebb is a jelzős szerkezetek alkalmazása (*a PCOS nemzöszervi kifejeződése a policisztás ovarium – nem: a policisztás ovarium a PCOS nemzöszervi kifejeződés a petefészkekben*).

Ez az egyszerű mondat: *az ovárium központi szerepet játszik a PCOS pathogenezisében* magyartalan. *A szerepet játszik* valószínűleg német eredetű, ám az angolban is használják (*play a roll*), magyarul *szerepe van, fontos, meghatározó, lényeges* stb. A *pathogenezisében* hibás írásmód (*pathogenesis* vagy *patogenezis*), jelentése: 'a betegség kialakulásának folyamata': *kórképződés, kórkialakulás, kialakulás* stb. Javaslat: *A petefészkekben kialakult IR okozza a petefészkek soktömlős átalakulását, a PCOS pedig ennek következménye; a petefészkek-eltérések tehát meghatározók a PCOS kifejlődésében.* De el is hagyhatjuk a mondat utolsó részét, mert a petefészkek meghatározó kóroki szerepe nélküle is nyilvánvaló:

A petefészkekben kialakult IR okozza a petefészkek soktömlős átalakulását, a PCOS pedig ennek következménye.

c) A negyedik és ötödik mondat: *A petefészkek theca sejtjei jelentik PCOS-ben szenvedő nők esetében a túlzott androgén bioszintézis elsődleges forrását. A hyperandrogenismus a theca sejt működés kóros működését tükrözi.*

Ezeknek a mondatoknak a jelentése érthető, jóllehet idegen fogalmazásuk miatt nem szükségszerűen azonnal. *A petefészkek theca sejtjei jelentik [...] a túlzott androgén bioszintézis elsődleges forrását.* Meglehetősen angomagy fogalmazás. *A jelenti az elsődleges forrást egyszerűbb ez a forrása formában.* A PCOS-ben szenvedő nők esetében terjedősség (*a PCOS-ben szenvedőknél*). Az utolsó mondatban: *a thecasejt, sőt a thecasejtműködés is egybeirandó, működés kóros működése* tényleges pongyola fogalmazás; a *tükrözi* ige helyett megfelelőbb például a *következménye főnév* használata. Javaslat: *A PCOS-ben szenvedők petefészkeinek thecasejtjei fokozottan képeznek androgéneket, az androgéntúlsúly (hyperandrogenismus) ezért jön létre.*

d) Az egész bekezdésre vonatkozó megállapítások

A bekezdés mondatai egymással összevonhatók. Így elkerülhetők az ismétlések és a feleslegességek:

Többen is megfigyelték, hogy az inzulin ellentétesen hat a petefészkekben is, és IR jön létre. Ennek következménye a petefészkek soktömlős átalakulása és a thecasejtek fokozott androgénképzése (androgéntúlsúly), végül pedig a PCOS kialakulása. A PCOS tehát alapvetően az IR következtében létrejött petefészkek-eltérések hatására keletkezik. (340 leütés)

2. PÉLDA

„Ismert tény, hogy a terhességi trofoblaszt tumorok gyors lokális inváziója, valamint a távolra szóródó metasztatizisok jelenléte mellett is általában kifejezett kemoterápia érzékenységet mutatnak, ezért hatékonyan és sikeresen kezelhetők.” (236 leütés)

Javaslat:

Ismertes, hogy még a gyorsan növekvő és áttéteket adó terhességi trofoblaszt daganatok is nagyon érzékenyek a kemoterápiára, ezért gyógyszerekkel hatékonyan kezelhetők. (169 leütés)

A szerzőnek nem sikerült megszabadulnia az angol nyelvű szövegeztől, és az átvétel sem volt tökéletes. Ez a következőkkel támasztható alá:

- *Ismert tény:* terjedősség (*ismert, ismeretes*).
- *A trofoblaszt tumorok egybeirandó* (jelöletlen birtokos viszony).
- *A lokális invázió a local invasion fordítása;* a *lokális* szó szükségtelen, mert az invázió mindig helyi folyamat – magyarul *beözönlés, özönlés, betörés*.

- A *távolra szóródó metasztázisok* kifejezés többszörösen helytelen. Egyrészt a *távolra szóródó* bővítmény szükségtelen és értelmetlen, mert az *áttét* (*metasztázis*) szakszó elve kifejezi, hogy nem helyi elváltozásról beszélünk. Másrészt a szerző nem az áttétek szóródásáról akar írni, hanem a sejtek szóródásáról, és az ezekből képeződő áttétekről; a *szóródó metasztázisok* tehát nem megfelelő kifejezés. Az angol nyelvű irodalomban *távoli szervekbe szóródó metasztázisokról* írhattak. A kifejezés átvételénél kimaradt az *organ* (*szerv*) szó.
- A *jelenléte mellett az in the presence* fordítása, szükségtelen. A *mellett* szó egyébként a *gyors lokális inváziója* szerkezetére is vonatkozik – a szerző az *ellenére* szó helyett használja.
- ...*általában kifejezett kemoterápia érzékenységet mutatnak*: angol tükröfordítás (*show sensitivity*); a lényeg: érzékenyek a gyógyszerekre.
- *hatékonyan és sikeresen* – felesleges szóhalmozás, itt mindkettő ugyanazt jelenti.

3. PÉLDA

„Az MMP-k tanulmányozása révén jobban megérthetjük a sejtszintű kommunikációt a rosszindulatú sejtek és a környező sztróma között, ami a daganatinvázio és metasztázis-képződés kulcsfontosságú kérdése.” (198 leütés)

Javaslat:

Az MMP-k tanulmányozásával jobban megérthetjük a rosszindulatú daganatsejteket és az alapszöveti (stroma) sejtek közötti kapcsolatot: ez a daganatburjánzás és az áttétképződés nyitja. (181 leütés)

Megjegyzések:

- MMP = mátrix-metalloproteináz.
- Az MMP-k tanulmányozása révén: terjengősség (*tanulmányozásával*).
- sejtszintű kommunikáció: angolos nyelvi megfelelő, tükröfordítás (*communication at cellular level*); helyette: *a sejtek közötti kapcsolat*.
- kulcsfontosságú kérdése: divatos terjengősség (*kulcsa, nyitja, alapja* stb.)

ZÁRÓGONDOLATOK Hosszasan sorolhatnék még példákat, de nem ez a célom. Sokkal inkább az, hogy figyelmeztessem a folyóirat olvasóit, a szerzőket és leginkább a szerkesztőket az angomagy veszélyére. Töprengék: mi az oka az angol gondolkodás és írásmód szerint fogalmazott szakki-fejezések latolgatás nélküli átvételének? Divat vagy nyelvi érdektelenség, avagy már a gondolkodásunk is ekként alakult? Ha az utóbbi, akkor már baj van, mert a folyamat megfordíthatatlanná válhat. A magyar az, aki magyarul beszél, és akinek agya is magyarul forog – írta Illyés Gyula. Ha gondolkodásunk indoeurópai irányt vesz, magyarságunk látja kárát. Remélem, sőt hiszem is, hogy még nem tartunk

itt. Sokkal inkább nyelvi divatosság, és ami rosszabb, nyelvi érdektelenség, ne szépítsük, nyelvi műveletlenség húzódik a háttérben. Az értelmiség felelőssége a magyar nyelv óvásában, pallérozásában pedig nagyon-nagyon nagy. Kiss Jenővel szólva: „Legyünk azonban tudatában annak, hogy ha nem folytatódik töretlenül az anyanyelvű tudományművelés (az orvostudományban, a matematikában, a fizikában, a biológiában, a nyelvtudományban és így tovább), az anyanyelvű tudományos képzés (az egyetemeken és főiskolákon) és az anyanyelvű tudományos ismeretterjesztés (beleértve az általános és középiskolai oktatást is), akkor egy bizonyos idő után arra kényszerülhet bármely közösség értelmisége, hogy a társadalom versenyképességéhez szükséges új ismereteket saját társadalmi felnövekvő nemzedékeinek is idegen nyelven továbbítsa, közvetítse. Ha pedig az anyanyelvi szaknyelveket elhanyagolja a szakmai közösség, akkor azok sorvadásnak indulnak, ennek következtében pedig a nyelv teljesítőképessége csorbul, s megindul a visszazorulás, a versenyképtelenné válás útján. Ami pedig ebben az összefüggésben az értelmiséget illeti: ha az értelmiségi elit tisztában van azzal, hogy a szaknyelvek fejlesztése nélkül az anyanyelv versenyképessége előbb-utóbb csökken, akkor tud – de csak akkor tud – felelős döntést hozni. Akkor viszont kell is döntést hoznia, mert nem tehet úgy, mintha nem ismerné a tétet és saját felelősségét az anyanyelvi tájékoztatás és tudásátadás társadalmi méretű biztosításában. Azt a döntést, hogy ezt a feladatot kizárólag az értelmiség tudja elvégezni” (2009: 59–60).

Idevág Németh Éva figyelmeztetése is: „Ne tévesszük szem elől, hogy nem csupán passzív használói vagyunk nyelvünknek, hanem épp a használat révén teremtői is. Nyelvünk olyanná válik, amilyenné mi magunk alakítjuk” (2007: 14). Igen, kizökkent a magyar orvosi szakírás, és nekünk kell helyrehozni azt. A nyelvészeti vita: szükséges-e a nyelvművelés, vagy a nyelv majd megold mindent, teljesen értelmetlen. Nem szabad magára hagyni a nyelvet, legalábbis is a magyar orvosi nyelvet semmi szín alatt sem.

Kérem a szakírókat, ne engedjenek a divatnak, fogalmazzák az angol szakirodalomban megszokott kifejezéseket magyarul, másként ezek idegenek számunkra, nehezebben is érthetők a magyar nyelvben. Ám még nyomatékosabban kérem a folyóiratok szerkesztőit, hogy ne engedjenek utat az angomagnak; nekik ez kötelességük is. Végezetül, hadd utaljak a „szó- és szövegcsiszolások” jelmondatára: szépen és magyarul beszélni, írni jellem kérdése.

IRODALOM

- Eőry Vilma (szerk.) 2009. *Értelmező szótár+*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Kiss Jenő 2009. A magyar nyelv ügye és a Magyar Tudományos Akadémia (különös tekintettel a szaknyelvekre). In: Bősze Péter (szerk.): *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. Medicina Kiadó, Budapest, 49–64.
- Németh Éva 2007. Magyarul nem megy? *Magyar Orvosi Nyelv* 7/1: 12–14.

Hajtman Béla

Gondolatok az igekötőkről

Mennyire bánhatunk szabadon az igekötőkkel? Bármilyen igekötőt írhatunk igéink elé? Manapság néha már úgy tűnik: igen. De a kényesebbeknek – vagy kényeskedőknek – még ma is szemet szúr néhány visszasság.

Valamikor úgy gondoltam, a *lefesteni* szó azt jelenti, hogy 'elkészíteni (megfesteni)' valakinek az arcképét vagy egész alakos képét. De használják a szót átvitt értelemben is. Az író lefesti a tájat – nem festéssel és ecsettel, hanem szavakkal. Például úgy, ahogy Jókai tette; még gyenge képzelőerővel megáldott olvasók is „látták” azt a tájképet, amelyet ő a szavaival elének varázsolt. (Magyar nyelven azóta sem sikerült ez jobban senkinek.)

De használjuk ezt az átvitt értelmet élőbeszédre vonatkoztatva is. Leírunk valakit, egy általunk ismert (vagy félreismert) személyt olyanok számára, akik nem ismerik. *Jól lefestette* – szokták mondani, és ebben benne van az is, hogy rosszat mondtak az illetőről, kigúnyolták, kifigurázták, rossz tulajdonságait eltúlozták. (Érdekes, hogy erre éppen a *jól* határozó a legmegfelelőbb szó. Különös – és csodálatos – ez a mi anyanyelvünk.)

Mostanában azonban egészen más értelemben halljuk ezt a lefestést. Ismerősünk *lefestette* a bútort vagy valami más tárgyat, halljuk lépten-nyomon. És ez biztosan nem azt jelenti, hogy képet festett a székéről. Gyakran a falat is lefestik; az pedig egészen biztos, hogy nem egy festményről van szó ilyenkor, amely falat ábrázol, még kevésbé arról, hogy képet festett szobájának a falára. Véleményem szerint inkább azt kellene mondani, hogy *újrafestette* a falat vagy a bútorait. De ha a bútor (kerítés vagy bármi) új, és eddig még nem volt rajta festék? Akkor egyszerűen *befestette*. Hiszen a *lefestette* szó mást jelent.

Valóban így lenne? Nem lehet, hogy a *le* igekötő már régen elvesztette eredeti, helyhatározói jelentését, és új értelmet, új jelentéseket kapott a mai, élő beszédben? Vaskalapos ragaszkodásom a *lefesteni* szó régi értelméhez nem más, mint merev, nevetséges maradáság? Könnyen lehet, hogy így van.

Annál is inkább, mert ezt az igekötőt – igaz, a helyhatározói értelmet megtartva – használták íróink más, soha elő nem forduló szavakban is. „Vigyázz, lemennydörög szavam!” – mondja Danton-Ádám a kilencedik színben. *Lemennydörög*, kiáltja, és beleborzongunk a szóba. Pedig nincs *lemennydörög*,

csak *mennydörögés* van, és még azt sem igen mondjuk, hogy *mennydörög*; egyszerűen csak azt: *dörög*, vagy bővebben: *a menny dörög*.

Beleborzongtam abba is, mikor először hallottam azt, hogy *beájul*. („Apám beájulna”: ez volt egy új magyar film címe.) Ez azonban rosszféle borzongás volt, nem olyan, mint amelyet Madách szavai keltettek. Megpróbáltam elképzelni, milyen lehet a „beájulás”. Valaki egy szakadék vagy más mélyedés szélén áll, ott éri el a rosszullet, és „beájul a gödörbe”. Igen, ez elképzelhető. Mindössze az lenne hát a baj, hogy hiányzik az ige mellől a helyhatározó? Nem hiszem. A *be* igekötő ilyen torz, helytelen használatára más példákat is látunk és hallunk.

Másoktól is hallottam már, hogy *beájul*; de lehet, hogy a feltűnő(sködő) filmcímet akarták parodizálni. De mit kezdünk akkor a *bejósol* kifejezéssel? Pszichológusok használják, szóban és írásban, minden szégyenérzet nélkül. Mikor először hallottam, teljesen felháborodtam. Jósolni lehet, *megjósolni* valamit szintén lehet, de *bejósolni*...?

Pedig lehet, hogy nincs igazam. Nem nyelvi hibáról, hanem egy új fogalomról, egy szó használatának (szükséges vagy annak vélt) kiterjesztéséről van szó. Valaki *megjósol* egy eseményt, amely azután be is következik. A *bekövetkezés* (ez is furcsa használata ennek az igekötőnek, de már „elfogadtuk”) lényeges része a folyamatnak: ha nem következik be, nem beszélhetünk arról, hogy megjósolták. De a pszichológusok nem erről szólnak. Hanem elvégeznek egy vizsgálatot (például felvesznek egy tesztet, és ez már régen nem felel meg „eredeti”, 'próba' jelentésének), és annak eredménye *bejósolja*, hogy az illető később így vagy úgy fog viselkedni, fellép nála egy elváltozás, súlyosabb esetben talán elmebaj. Mindezt nem jósolja *meg*, csak előre jelzi a lehetőségét – vagyis *bejósolja*. Lehet, hogy igazuk van. Nem hibásan beszélnek, csak újabb szóval gazdagítják a nyelvet.

Félő azonban, hogy ha nem szabunk gátat (de hogyan szabhatnánk?) az igekötők szabad felhasználásának, akkor „elszabadul a pokol”. Az igekötő arra való, hogy pontosítsa, esetleg kiterjessze egy ige jelentését – de úgy, hogy mindenki megértse azt. Ha viszont szabadon garázdálkodhatunk az összes igekötővel, akkor egyszerűen nem fogjuk megérteni, hogy a másik mit akar mondani. Pedig mennyi finomság kifejezhető a jól megválasztott igekötővel!

Maradjunk csak a már említett egyszerű példáknál (*le, be*) és ellentéteiknél (*föl, ki*). Ha azt mondjuk, *becsuk*, illetve *kinyit* egy ajtót, rögtön értjük, miről van szó. De mennyire más jelent a fordítottja! Előfordul, hogy valamelyikünk *benyit* egy szobába, valaki más meg *kicsuknak* a lakásából. Persze nem mindig használhatjuk az ellentéteket. Az lehet, hogy valakit *leleplezünk*, de nem hiszem, hogy a *fölleplezés* bármilyen értelemben is polgárjogot nyerhetne.

Érdekes az is, ahogyan az ige vonzata is változik az igekötővel. Előfordul, ha nem is szép dolog, hogy *lenézünk* valakit, de akire *fölnézünk*, az már nem fejezhető ki tárgyessel. Miért?

Talán még a nyelvészek sem tudják megmagyarázni. Lenézni persze lehet valakire, aki ott áll például a ház előtt. Az átvitt értelem (lenézés mint megvetés?) lenne az ok? Aligha. A fölnézés helyhatározói és átvitt értelemben ugyanúgy valakire történik.

Mit tehetünk más: bámuljuk anyanyelvünk gazdagságát, csodáljuk furcsaságait. Vagy sajnáljuk a külföldieket, akiknek ezt mind meg kellene jegyezniük, ha magyarul tanulnak? Ehelyett gondoljunk inkább arra, hogy mennyi mindent nem tudunk a még oly tökéletesen beszélt idegen nyelvből sem. Vagy talán azt hisszük, csak a magyar nyelv ilyen összetett, ilyen sokrétű?

Az igazi szó

Hogy telik erőmből,
Ügy adta az isten,
Megértem és kibírom,
Ami vérlik itten
S lesz utána szóm.

Kosarazott szájjal,
Lefojtott tüdővel
Mégis, most is azt hiszem;
Elmondok idővel
Kegyetleneket.

Valamikor jó lesz,
Jó lesz megszólalni,
Csúf, nagy-özön vér után
Jön sok galamb, talmi
S jó lesz jó galamb.

Jó lesz szenvedéssel,
Jó lesz majd nagy kínnal,
Sok mindent elmondani,
Mit most a Rém hízlal:
Az igaz szót.

Ady Endre

Gaál Csaba

Dohogjunk együtt a nyelvért

Emlékezés Benyhe Jánosra – gondolatok az ő jegyében

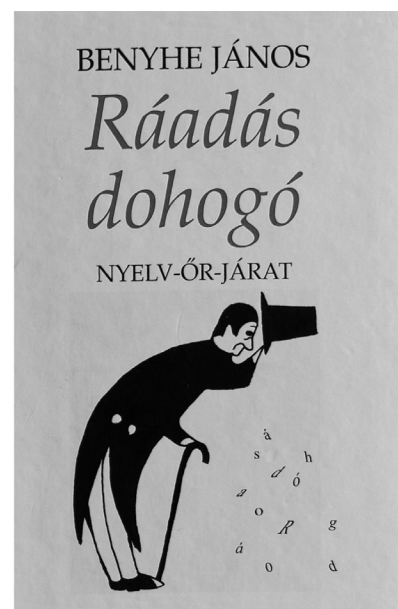
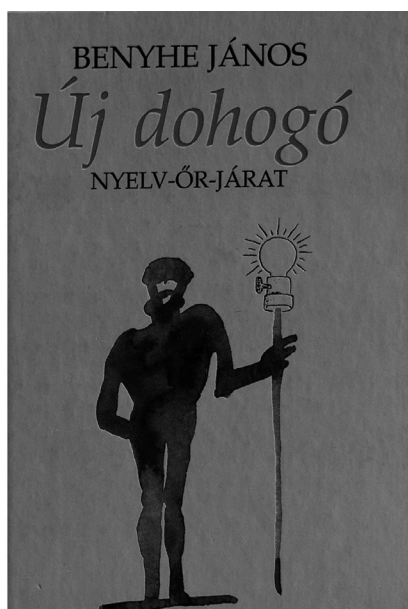
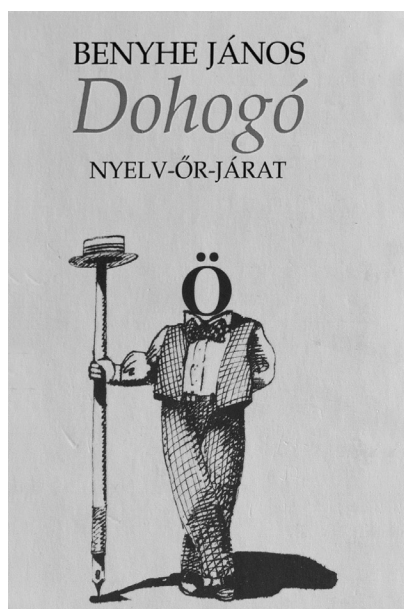
Cserbenhagyta a magyar nyelvvédelem ügyét a mai „hivatalos” nyelvtudomány sok egyetemi-tanszéki hangadója... Jórészt idegen tőlük a tárgyukkal való érzelmi azonosulás. (Soha ennyi közönyös sebészt egy műtőasztal körül!)

Benyhe János

Anyanyelvünkben gyökereznek legmélyebben az olyan dolgok, mint az érzelem, a gondolat, a szeretet, az indulat, az öröm, a fájdalom, a bú és a derű. Kosztolányi szavával: a lélek. Ferdinandy Györgynek az anyanyelv a hazája: „most, életem alkonyán hallgatni is csak az anyanyelvemen tudok”. A nyelv tükörképe a társadalomnak, az egyes ember nyelvhasználata jellemző az illetőre. Egy romlásba döntött ország lelkiállapota sajjog leromlott nyelvhasználatunkban.

Mindig is érzékeny voltam a szép magyar nyelvre, de különösen az országból való távozásom óta (1979) tudatosan töreksem anyanyelvem ápolására. Az én nemzedékem – bizonyos műveltségi szint fölött – még összerenzen, ha olyanokat hall, amilyenekre később hozok számtalan példát.

Illyés Gyula után írom: néha úgy éreztem, érzem, hogy „nem tudok magyarul”. Jóval mérsékeltébb módon, de hazajárárom kezdetén (a kilencvenes évektől) magam is hasonló tapasztalatokat szereztem, ami a megértést illeti. Mert „romlásnak indult” valami, és vele az anyanyelvem is. Nem tartom magam merev ortológusnak, de ódzkodom a divatos, máshonnan átvett, értelmetlen új szavak használatától. Máig nem értem, például milyen megfontolásból alakult ki, és miért kellett a lopás helyett a *lenyúlás* szót kitalálni. Hogy a csőd helyett miért jobb a *bedőlés*, még senkinek sem sikerült megmagyaráznia. Mi dől, és hova? Mennyivel jobb ez, mint a már bevált *csőd* vagy *tönkremenetel*? Ma már nem hazudunk, hanem *csúsztatunk*. Ez nem más, mint eufemizmus. Hallani: jövőre kőkemény *források* jönnek számításba. Lefordítva: lesz elég pénz. Újabban senki sem hagy jóvá vagy hagy helyben valamit, senki nem járul hozzá semmihez, hanem lépten-nyomon *rábólint*. A tűzoltóknak meg így kellemkednek: *lánglovag*. A *taláros testület* megjelölés pedig bágyadt szépelgés. Nincs már cél, veszély és hangszóró, helyette van *célkitűzés*, *veszélyezetttség*, *hangosanbeszélő*. A legérthet-



lenebb számomra, hogy egyvalaki elkezd valami szédületes balgaságot, és a többiek ragályként, kórusban, hógörgetegszerűen növekedve átveszik bárminemű mérlegetés nélkül, míg végül ezt hallani szelvében-hosszában.

NEKÜNK MINDIG MÁSOKAT KELL UTÁNOZUNK? „Világra hozta harmadik gyermekét, hogy hamarosan az is eltávozzék az árnyékvilágból” – olvasnom egy híradásban. Ez a képtelen logika azt jelentené, hogy mintha csak abból a célból jött volna a világra az a csecsemő, hogy máris kimúljon. Ebben a mondatban azonban semmi kivétlivalót nem találnának az indoeurópai nyelvek, írja Benyhe János. Mert nem úgy jár az eszük, mint a miénk. *Kiment a szobából, hogy azonnal visszajöjjen.* (Csak azért?) Holott helyesen így lenne: *Kiment a szobából, de azonnal visszajött.* Miért kell nekünk mások helytelenségeit átvenni? Nem volna jobb ismét magyarul gondolkodni?

A mindennapokban látható, hogy a magyarok csaknem mindent kritika, józan ítélet nélkül, szolgálisan átvesznek. Oka kevésbé természetünkben, mint inkább kulturálatlanságunkban keresendő. Silány divatirányzatok jelennek meg, epigon módon baseballsapkát viselnek a fiatalok, amelyet persze zárt helyiségben sem vesznek le (egyesek még mise alatt is viselik az USA-ban!), átveszük az amerikaiaktól a halloween ünnepet, ez a vidám ünnep blaszfémikus módon éppen mindenszentek (*All Saints*) napjára esik (*All Hallows Even*). Az angoloktól terjedt hozzánk a Valentin-nap, holott van nekünk tisztességes Bálint-napunk is. Újabban nem csökkentik a kamatot, hanem *vágják*, ami nem más, mint az angol *cutting* szó tükörfordítása. A bankhivatalnokok azt hiszik, hogy előkelőbbek, szakszerűbbek, amikor utánózzák az angolszász észjárás nyelvi lenyomatait? Szomorú, hogy mindeközben elveszítjük saját értékeinket. De elvesztettük tartásunkat is?

NYELVROMLÁS Az angol nyelvterületen tanult vagy csak annak imádatába süllyedt menedzserek, média- és közszereplők elkezdtek angol hangsúlyozással beszélni. Hadarnak, minden szót megnyomnak, fölkapják a mondat végét. Különösen fájlaható, hogy még a nemzetiként elkötelezettnek vélt miniszterelnöki szóvivő is mennyire magyartalan mondatangusúllyal beszél. Kétségbeejtő beszédkulturánk veszes igénytelensége (trágárság, szükös szókincs, szétesett mondatok, idegen szerkezetek).

Zavar a sok erőltetett, fölösleges és értelmetlen igekötő is: *megelőlegez, meghitelez, megajánl, megtámogat, megpanaszol, az állatok áthűtése kánikula idején stb.* A dolgok netovábbját hallottam nemrég: a helyzet bejósolása, de nem kevésbé taszító a *besokall*. A vonatkozó névmások közül (*aki, amely, ami*) leegyszerűsítve, tudatlanul még tanult emberek is csak az *aki*-t használják: „Azok a pártok, *akik...*” vagy „Minden vállalat, *aki...*”. Most, hogy átmenetileg gyengült a forint, a hírmondó például ezt szajkózza: „3 *egységgel* romlott a forint”. Ugyan mi az egysége nemzeti valutánknak? A hirdetésekben pedig mást sem hallok, mint *0 Ft-ot – az ingyen, díjtalanul, költségmentesen szó megszűnt létezni.*

Nagyon szomorú, hogy a nyelvromlás következményeit a televízióban, a rádióban hallani bemondóktól, riporterektől, közéleti személyiségektől. A megszólalók nyelvezete egyre lejjebb csúszik a szegényesség, a közhelyesség és az elsilányulás irányába. Az intézményeknek és a közszereplőknek tulajdonképpen feladata lenne példát mutatni, az emberek ugyanis utánuk mennek. Az élet iskolájában egy bolond százat csinál. Ha mindig ugyanazt a hibás szót, kifejezést hallják, abból indulnak ki, hogy ez így helyes.

Bele nem törődtem nyelvünk kifacsarásába, de mit tehetnék mást, mint hogy tiltakozom. Én továbbra is megmaradok a régi, tiszta, érthető magyar beszédnél. Úgy tűnik, meg kell tanulnom érteni – de nem beszélni! – azt a másik magyar nyelvet, amely a könyvekben (szerencsére!) már csak megsűrve jön át. Határozottan zavar azonban a divat, amelytől a művelt köznyelv mindig is irtózott.

„»A nyelv változik« – hangoztatják a liberális felfogású nyelvészek. Ez persze a legkényelmesebb álláspont. Harc és nevelés helyett önmaguk lustaságának és felelősségének felmentése. Ölbe tett kézzel nézni a nyelvromlást, hadd burjánozzon szabadon, hiszen az »élet« alakítja a nyelvet. De akkor mi szükség rájuk? Hasonló ez azokhoz a rest és tohonya szülőkhöz, akik az »antiautoriter« divatos irányzat mögé bújva nem nyirbálják gyermekeik vadhajtságait. De kell-e befolyásolnunk a nyelv mozgásait? Mindenképpen, hiszen magányos nyelv a miénk ezen a tájon, körbefonva idegen szomszédos nyelvekkel. Ezek az indoeurópai hatások málasztják nyelvünk sajátos szerkezetét, főleg szórendünket és mondattanunkat. Kár lenne ebek harmincadjára juttatni ezt a kincsünket, mert ez a személyiségünk és nyelvközösségünk legsajátabb vonása.” (Benyhe János: Dohogó. Kortárs Kiadó, 2005, 27. oldal)

KORUNK MŰVELETLENSÉGE Mint Szerb Antal (1901–1945) már 70 évvel ezelőtt irodalomtörténetében írta: „Korunk a filléres intelligencia kora.” Sokan úgy hiszik, mint ahogyan a mondás tartja: „Ha hivatalt ad az Isten, ész is ad hozzá.” Vagy van eszünk, vagy nincs, az nem mitőlünk függ, de a műveltség és a tájékozottság bizony megszerezhető! Albert Schweitzer (1875–1965) írta *Kultúra és etika* című könyvében: „Kultúránknak az a végzete, hogy sokkal inkább fejlődött anyagiaságban, mint szellemiekben.”

Az értelmiség tulajdonképpen az a foglalkozástól független társadalmi csoport, amely értő emberekből áll, mert használják értelmüket, rendszerezett tudás birtokában vannak, és akiknek az életében a szellemiség meghatározó. Az úgynevezett tanult emberek, szakértelmiségiek néha szűkebb látókörűek, mint hiszik magukról, vagy éppenséggel annyira széles látókörűek, hogy az már lapos (John Lukacs). A felsőfokú végzettség elvileg lényegi velejárója lenne az értelmiségi létnek, ám gyakorlatilag más a helyzet: a diplomával nem rendelkezők között sokszor jóval értelmesebb embereket találni. Mert különbség van a valódi műveltség és a tanult

tudás között. A műveltség egy lény határtalan növekedését jelenti, amely ismeretfolyamaton át szerves hasonulásban és eleven egyesülésben alakul ki, és amelyet az ember mélyen átmunkált, és közben megszeretett. A tanultság ezzel szemben csak gyakran teljesen különböző és ráadásul feldolgozatlan anyagmennyiségek felhalmozása egy bizzar csomagban, amely nem ér többet, mint egy lexikon. Manapság az orvosok szellemi érdeklődését a szaktudás annyira korlátozza, hogy csak kevesen nevezhetők a fenti értelemben értelmi-ségieknek. Nem ártana, ha ezt a tényt az oktatás felelősei figyelembe vennék!

Ritkulóban van az általános műveltség. Jean Cocteau (1889–1963) mondta: „Századunk jellemzője, hogy a butaság gondolkodni kezdett.” Hozzátehetne volna, hogy a butaság gondolatai vulgárisak, kritikátlanok, unalmasak, bár a buta embernek is van néha okos gondolata, csak nem veszi észre. Öntelten azt hisszük, hogy jaj, de művelt, felzárkózott, soha nem látott világban élünk! Feltűnő a mai nemzedék tartás- és szemléletbeli „gyökértelensége”. Ma részben a technika fejlődésébe vetett hitünk romjainál állunk, és lassan rádöbbenünk, hogy más, azaz emberi értékek is léteznek.

A régi gimnáziumban sem az volt a humán műveltség oktatásának a célja, hogy részleteket tanítson meg, hanem – a tanulás gyakorlása mellett – megtanítsa ismerni és szeretni az irodalmat, művészetet, tágítsa a gyerekek érdeklődését. Bár 1948 után, a Rákosi-diktatúra idején a legtöbb iskola még megőrizte a megfélemlített tanárokhoz kötött és a régi hagyományokon alapuló, de szakmailag kitűnő oktatási rendszert, így a diákok műveltségi szintje csak törést szenvedett. Jellemző a korra az 1951-ben koholt vádak alapján kivégzett Melocco Jánosnak (1909–1952), az ismert szobrász édesapjának Ferenciek terén látható emléktábláján a halálos ítéletből vett részlete: „Művelt, tehát veszélyes...” – így viszonyult a tanult emberekhez a kommunista rendszer. A legveszedelmesebb fajta azonban a félművelt ember. Aquinói Szt. Tamás (1225–1274), olasz dominikánus szerzetes, filozófus írta a *Summa theologicában*: *Timeo hominem unius libri* (Félek az egykönyvű embertől – azaz a félművelttől). Ezzel a megállapítással már a jelenben vagyunk.

MÉLTATÁS Már az írásom elején hivatkoztam Benyhe Jánosra, aki a leirtakhoz hasonló gondolatokkal foglalkozott a *Heti Válaszban* – 2010-ben bekövetkezett haláláig – rendszeresen megjelent *Dohogó* című rovatában. Tárcait mindig elolvastam, mert annyira épületesek voltak. Még a tavalyi könyvhéten megvettem három kötetben a Kortárs Kiadónál megjelent nyelv-művelő írásainak hasonnevű gyűjteményét, amely nem hiányozhat az anyanyelvéért aggódó, nyelvörző és nyelvét ápoló ember könyvtárából.

Érdekes, hogy néha nem a szakma képviselői azok, akik kiállnak bizonyos területek védelmében (lásd a mottót). Az 1926-ban Hódmezővásárhelyen született Benyhe János sem nyelvész, hanem az ELTE-n diplomázott angol–francia szakos tanár.

Kiváló nyelvérzékének köszönhetően beszélt angol, olasz, német, spanyol, portugál, holland, orosz nyelven, és 5 évig Magyarország braziliai nagykövete is volt, valamint a PEN Club főtítkára. Számos idegen nyelvű könyv fordítójaként is bevonult a magyar irodalomtörténetbe, egyéb nyelv-művelő, esszé- és prózaíró munkásságáról, szerkesztéseiről nem is szólva. Minthogy nagy meggyőző erővel lépett fel az anyanyelv védelmében, sokan azt hitték, hogy nyelvész. Ezt a kitüntető címet azonban mindig szerénységgel hárította el magától.

Mint ahogyan az lenni szokott, a sikeres munkásságot követően, halála után most valóban egy igazi nyelvész vette át a szerepét. Itt is beigazolódott azonban az a tapasztalati tény, hogy valamely kimagasló egyéniség után folytatni ugyanazt nagyon nehéz szerep. Vajon miben áll az írásaiban megnyilvánuló rendkívüli vonzóerő? Megelőző gondolatfűzésemben kifejtettem korunk szellemi hanyatlását és azt, hogy a tanultság és a műveltség meg az intelligencia különböző fogalmak. Nos, Benyhe – már csak széles idegennyelv-ismerete miatt is – olyan magas fokú általános tájékozottsággal, műveltség-gel rendelkezett, amely ma párját ritkítja. A közmondás úgy tartja: madarat tolláról, embert barátjáról ismerni meg. Azzal azt hiszem, mindent elmondtam, hogy barátai között szerepelt Lator László is, aki az irodalom és a fordítás területén hasonló nagyot teljesített.

A leirtakon túl még egy ritka tulajdonságot birtokolt Benyhe: két lábbal állt a valóság talaján. Tárcaiban tollhegyre tűzött nyelvi célpontjai egytől-egyig a napi életből származnak. Ő is azon dohog, amin én, csak ő művelődéstörténeti, nem-egyszer filozófiai összefüggéseiben tárgyalja a jelenségeket, nem feledve az aktuálpolitikai vonatkozásokat sem. Magam is tisztántúli lévén nemcsak azért írom, hogy saját fatornyos hazámát is védelmembe vegyem, de az alföldi józan paraszti gondolkodás tükröződik minden sorában. Nincs benne mesterkélttség, fellengzősség, tudálékoság. Öröm olvasni a gyerekkoromban általam is megélt vidéki világ embereinek felidézett szólásmondásait, az ő nyelvezetére is jellemző ízes szavakat, amelyeket a mai (városi?) emberek talán meg sem értenek. Őróla valóban elmondható: személye pótolhatatlan.

Berényi Mihály

Hozzászólás Gaál Csaba: Dohogjunk együtt a nyelvért című közleményéhez

Megragadom a hozzászólásra kínálkozó alkalmat, mivel jólesik együtt dohognom a hasonló gondolkodású társakkal. Gaál professzor úr, noha évtizedek óta él Németországban, példamutatóan szívén viseli anyanyelvünk sorsát; nevét gyakran láthatjuk lapunk szerzői között. Még a német nyelv-védők munkásságára is kiterjed a figyelme (2011: 11–13). „*Minden nyelvnek megvan a maga logikája, és a nyelvben tükröződik egy nép mentalitása, tulajdonságainak némelyike, sőt – talán nem túlzás – a lelkiülete is*” – írta 2007-ben (86–87). Ezt a logikát, mentalitást és lelkiületet fenyegeti a nyelvrontás

és annak tétlen szemlélése. Bárki tapasztalhatja, hogy mennyire igaz van az írónak: orvosaink valóban csak szakmai értelemben tartoznak az értelmiséghez, nyelvhasználatukra sajnálatosan jellemző a trágárság, megtalálhatók benne a rádióban, televízióban és az utcán hallható hibák.

A Magyar Orvosi Nyelv nemes küldetést teljesít, de követők – követők serege – nélkül nem fog eredményt elérni. Attól tartok, hogy például Kovács professzor úr hiába javasolja a pacemaker helyett a jól hangzó *ütemzőt* (2011: 3), ennyitől nem fog elterjedni, az elangolosodásunk most megállíthatatlannak tűnik.

Figyelemre méltó a családom informatikus tagjának véleménye: „Az angol nyelv térhódítása helyeselhető *trend*, a magyar nyelvnek nincs jövője. Ha elmennek a számítógépekhez nem értő és öreg nyelvvédők, átmenetileg uralkodni fog a gyorsabb és egyszerűbb magyar. A *műxik* és társai jogosan terjednek, a *bevállalnak* igenis más a hangulata, mint a *vállalé* vagy *elvállalé*. A magyar nyelvbe egyre nagyobb

arányban belekeveredik az angol, nem érdekesek a nyelvészek által felvetett hibák, hiszen azok is elmúlnak néhány évtizeden(!) belül.”

Nem értek egyet ezzel a jóslattal, irányzattal. Szívesebben venném, ha nem a magyar nyelv angolosodna el, ha egymástól függetlenül megmaradna mind a kettő. És ne adjuk föl! Harcoljunk a „*Szabadalom szerzői Kiss és Nagy voltak*” mondatok ellen, hogy az *okoz, előidéz, kivált, kelt, létrehoz, gerjeszt, indukál* stb. helyett az egyetlen – *resultedből* származó – *eredményez* uralkodjon! Beszéljünk magyarul, hiszen azért vagyunk magyarok! Ez nem akadály a annak, hogy mellette otthon legyünk az angolban is.

IRODALOM

Gaál Csaba 2011. Mi újság a német nyelvvédőknél? *Magyar Orvosi Nyelv* 11/1: 11–13.

Gaál Csaba 2007. A gyógyítás és fordítás útvesztői. *LAM* 17/1: 86–87.

Kovács Gábor 2011. Tisztelt Szerkesztő Úr! *Magyar Orvosi Nyelv* 11/1: 3.

„Amely nemzetnek nyelve nincs, annak nincs hazája, csak szállása; nincs hazafisága, mert nincs hazája; és csak a szerencsés időnek tulajdoníthatja, hogy az ilyen nem nemzetet, hanem csoportot más nagy nemzet el nem nyeli. [...] A nyelv köti az embereket egy olyan nemzeti testté, melynek a politika vészei nem árthatnak. Nyelvünk nélkül egyenként ingadozó, gyökereket nem verhető, gyenge nádszálak vagyunk, melyeket a politikának legkisebb szelei kitekerhetnek; szóval, a nyelv lelke a nemzetnek. Szükséges tehát főképpen nyelvünket a lehető tökéletességre hoznunk; ha csak mindörökké meg nem akarunk, a becsmerezés szerint, maradni egy vélekedéseink, szokásaink, indulataink, vallásaink, nyelveink által széjjelszaggatott, lelketlen, egyenetlen, viszálykodó s mellette mégis nemzeti büszkeséggel nevetségesen felfújtt embercsoport – más nagy lelkes nemzetek csúfja.”

Kisfaludy Sándor, 1801